

МИЛОМИР Р. ЛЈУИЋ

ПРИБОЈСКИ КРАЈ ВРЕМЕНА И ЉУДИ

ЛТН. 908(497.11 Прибој)

Миломир Р. Љујић

ПРИБОЈСКИ КРАЈ -ВРЕМЕНА И ЉУДИ

ИНВ. БР. 60703

Прибој, 2010. године

Миломир Р. Љујић

ПРИБОЈСКИ КРАЈ
- ВРЕМЕНА И ЉУДИ

Рецензенти:

Др. Војислав Суботић

Др. Славенко Терзић

Издавач:

Завичајни музеј Прибој

За издавача:

Саво Дерикоњић, директор

Компјутерска припрема, прелом и слог:

Аутор и ГДС "Инкогнито" Прибој

Фотографије:

- Архив Завичајног музеја Прибој
- Архив СУБНОР-а Прибој
- Миломир Љујић
- Осифор Кубуровић
- Милутин Шалипур
- Божо Папић
- Ивана Оташевић
- Саво Дерикоњић

Штампа:

"Графокартон" Пријепоље

Тираж:

300 примерака

ПРОЛОГ

Над пределом једним на доњем Лиму, у библијско доба и касније, векови су пројездили остављајући га у забораву беспућа планинских висова, урвина, дубодолина и непрохода, али су, по некад, овде људи и уточиште налазили измичући ножу и угарку или гоњени потребом да траже боље нешто од оног што су имали. Па су наилазила времена кад су о ово парче земље отимали се и блиски сродници и убијали се до затирања, а велике светске силе и моћници овуда се размеђавали и раскусуривали, док су њихови поданици, овде, живели у сталној борби са зулумом, хајдучијом, суровостима природе и свакаквим недаћама и наметима судбине које им је на плећа товарила. Својом пизмом није их успела из корена ишчупати, него их чинила жилавијим и постојанијим.

Ово што следи прича је о њима.

ПРИБОЈСКИ КРАЈ – ВРЕМЕНА И ЉУДИ

Стара разгледница

Како је локални песник очима видео а душом осетио у стих је преточио овако:

„Изнад пруге уског колосека куће ушорене.
Ни град, ни село. Касаба...“
Прибој на Лиму.

Северном периферијом уздигао се уз стрмину крајњих јужних падина планинске греде Црни Врх која га потпуно одваја од доњег тока као суза бистре и чисте реке Увац; с јужне стране испод града протиче Лим, са запада га омеђава брдо Зеленац, а са источне стране стрма Годушка коса и брдо Пања Глава. Северно испред Прибоја, преко Црног Врха и Увца су, почев од утока Увца у Лим па узводно села: Штрпци, Јабланица, Цигла, Стубло, Доброселица и Драглица.

Приградска и градска целина Прибоја испресецана је са неколико потока; сви се формирају скупљањем вода по јужним увалама Црног Врха и својим кратким током односе је у Лим. Уз отапање снега у пролеће и за време киша богати су водом, лети пресуше, сем два: Рабреновачки поток, иза Зеленца и Годушки, који својом усеклином одваја Прибој од Пање Главе. Ово је и најјачи од потока кроз Прибој, воде има увек, у пролеће и за кишног периода чак довољно да обрће воденичка витла.

Од осталих вредно је поменути још Ходов поток. Он је бујичар, а Прибој пресеца на пола, на приближно једнаке источни и западни део.

Изнад Прибоја, по стрмој присојној страни била је некад борова шума, разгранатих стабала за ширину крошње коју су, на сваком бору, чиниле

Најстарија
до сада
пронађена
разгледница
Прибоја

побочно развијене гране на врху. На тим гранама, горе, орлови су свијали гнезда, а доле, у хладовони између борова расло је жбуње боровница. По том борју и боровницама цео потес изнад Касабе назван је Борјанице. Тако је било „у стара добра времена“, а кад су та времена минула у Касабу су стигли предузимачи за дрвну грађу. Довели су собом вичне дрвосече а из домаћег становништва мобилисали кулчаре да са радном стоком извлаче трупце и, за два лета слистили су шуму изнад Прибоја. Посекли су сва столетна стабла. Само један крњоврхи бор остао на коси изнад Годушког потока; не зна се да ли зато што су дрвосече тако хтели, да га оставе, нека га, или га је неким другим, пуким случајем, секира заобишла. Било како му драго, тек бор је остао онако удудучен над Касабом да га годинама у објектив хватају овамо залутали фоторепортери и туристи. Осим тога, током Другог светског рата, овај бор је италијанској посадној јединици служио као оријентир у командовању и као стабилна тачка на терену према којој су утврђивали координате при постављању артиљеријских оруђа у основни борбени положај.

Након сече борова летње жеге спржиле су ситно растиње и траву те предео зеленила преобратиле у жуте прљаге са којих су бујице годинама гулиле земљу и односиле је Ходовим потоком у Лим. И сам тај поток временом је променио своју ранију ћуд: постао је немиран, код сваког јачег плјуска искако је из корита те лево и десно плавио куће и магазе. Тешко се од његова хира било бранити.

Уз овај Ходов поток управо, па после уз јаругу, вијуга путељак до на једну зараван која се као тераса каква уздигла над Касабом. То је сеоце Бјелиш. Уз Бјелиш даље путељак вијуга, мало узбрдицом, мало постранце до на врх Црног Врха, а оданде низа страну у долину Увца. То је најбољи и једини пут којим људи из прекоувачких села, Јабланице, Стубла, Доброселице, Драглице и других долазе на пијац у Прибој.

Средиште Прибоја на Лиму је место звано „Бријег“, што је, уствари, један мало уздигнут зараванак на месту где се Ходов поток, који Прибој дели на пола по ширини, укршта са путем који га предваја по дужини. Иначе, цео Прибој смештен је на ниском пристранку изнад десне обале Лима, дугом око километар у смеру тока реке и широком једва двеста метара. С јужне стране дође му Лим, са запада га ограничава планинска коса Зеленац, спушта се до на обалу Лима; са северне стране, а изнад Прибоја је, као

што смо видели стрмина Борјанице, крајње подножје планине Црни Врх и, са источне стране је Годушки поток иза кога се стрмо уздиже брдо Пања Глава.

Наспрам Прибоја, са леве обале Лима, скоро окомито уздиже се брдо Осовник на које се надовезују урвине и косе планине Бић. По Осовнику и нешто увише, испод Бића, одржало се борове шуме. Било „с неруке“ дрвосечама да се ломатају по стрминама, а још горе што левом обалом Лима нема пута којим би се извучила грађа те је то кроз минута времена по Осовнику борове очувало, а добрим делом и у новије време.

Са стрмина Осовника и Бића Прибој се једним погледом хвата цео, са све оно кућа, са путем од Зеленца до испод Пање Главе и са све оно путељака и сокака који се са „Бријега“ рачвају на све стране. Пут кроз Прибој део је старог караванског пута од Дубровника до Једрена. А „Бријег“ на средини те деонице кроз Прибој, за Прибој и Прибојчане је нешто налик на оно што је суседном Вишеграду „Капија“ наред Ђуприје на Дрини. Колико је сачувано у памћењу најстаријих Прибојчана од вазда су се током дана, посебно увече, на „Бријегу“ окупљали људи да ту одстоје декику*, док се обавесте о тазе аберима из комшилука и „бијела свијета“ и пошто је шта на пијаци, па се разилазе свако за својим послом. Годинама и деценијама тако је било, све до средине прошлог века, када је, некако баш на овом „Бријегу“, хватањем Ходова потока у бетонску цев, целом дужином, Прибој почео скидати рухо Касабе и развијати се у Град Прибој, који ће да се прочује надалеко. До укроћавања овог потока, који је често чинио штете и доносио невоље, озелењена је и пошумљена стрмина изнад Прибоја.

Порекло имена Прибој

Ко је овом Прибоју дао име које носи и од када га носи не зна се.

У „Српском рјечнику“ Вука Караџића, у који су унети називи већине места по Србији, већих и мањих, Прибоја нема. Реч „прибој“ има и протумачена је као „мјесто на води, мјесто где готово свагда има вјетра те прибија уз крај“.

Вук није путовао по Полимљу па отуда и неких назива места, као и многих занимљивих изрека и предања из овог краја у његовом „Српском рјечнику“ нема. А држећи се управо предања која се од давнина преносе с колена на колено народ у Полимљу и сада сваку од развалина старих градова по висовима назива „Јеринин град“ па тако називају и развалину средњовековног града на високој литици северне стране планине Бић. За овај град још кажу: „Прибола га Јерина уз Бић“, па је, као по том, прозван „Прибон“, а по граду „Прибону“ и подграђе, на левој обали Лима, испод града, и насеље које се, касније, развило на другој, десној обали, наспрам подграђа и нешто мало увише, названа су именом - „Прибон“.

Стари град на Бићу, називом „Прибон“ као и насеобина „Прибон“, помињу се само у овом предању, а у писаним документима нигде сем у путопису Бенедикта Курипеша. Овај словеначки путописац који је, као тумач аустријског посланства прошао кроз наше крајеве на путу за Стамбол 1530. године, оставио је у свом путопису запис: „Сиђоше у долину к риеци... и видеше на десној страни на висини стоје зидине, гдје бјеше за вриеме кршћана лепе градић по имену Прибон, а има ту близу трговиште које се такође Прибон зове.“

* Речник мање познатих речи, турцизама у српском језику, архаизама и провинцијализама на крају је књиге.

Пошто се у другим путописима и писаним документима не појављује **Прибон** као назив места, сасвим је на месту извести закључак да се град на Бићу никад није ни звао **Прибон**, а писани трагови постоје да се звао **Јагат**, што у слободном преводу значи **ПРИБОЈ**. То осветљава запис бањског јеромонаха Јосифа из 1579. године, у коме он помиње отачество (родно место) Прибој: „*Јосиф јеромонах јемуже отачество место Прибој, сие реч презиме Јагат*“ (Ужички зборник бр. 4/1975, стр. 40) што на савременом српскохрватском језику значи „*Јосиф јеромонах чије је родно место Прибој или друкчије речено Јагат*“.

У чему је онда порекло имена?

Ратомир Цвијетић, професор и публициста, у свом прилогу „**О пореклу имена Прибој**“; („Прибојске Новине“ број 167/1973/, стр.5) записује да је, највероватније, назив **Прибон** Курипешки погрешно чуо и погрешно записао, а свакако боље је знао од случајног пролазника Курипешкића како му се место зове онај ко се ту и родио: јеромонах Јосиф.

Није на одмет рећи још и ово: у Старом Влаху и Полимљу **прибојем** се назива тор за овце, овчарник, начињен од густо плетених љеса. Сад, не улазећи у ширу анализу из прошлости остављених писмена и сачуваних предања може се извести закључак да се место у пристранку изнад Лима од старине зове **Прибој**. Прво је неко овде начинио хан, па, да би придобио више коначара уз хан начинио овчарнике, „**прибоје**“, да целебције имају где притворити стоку док коначе, и тако је овде настала караванска станица „**Прибој**“ која се временом развила у касабу „**Прибој**“.

На крају овог разматрања може се са сигурношћу тврдити да се град на Бићу од старина зове **Јагат** а његово подграђе **Прибој**.

Први до сада пронађен писани извор у коме се помиње град **Јагат** је Повеља напуљског краља Алфонса III, писана 20. јануара 1448. године. Повељом краљ Алфонс одговара Стјепану Вукшићу Косачи да ће му помоћи да од османских освајања брани Водички град, Ковин, Оштрик, Клак, **Јагат**, Равањски град, Остро и Сјеверин. Нема података да је краљ Алфонс обећао помоћ и пружио, али је дан првог помињања града **Јагата**, 20. јануар, испретан из памћења и усвојен за Дан Прибоја. Уведен је у презновање града Прибоја 2006. године.

Клима, рељеф и насељеност прибојског краја

Прибој је у својој новијој историји срески па поодавно општински центар и његова самоуправа простире се на 552 квадратна километра територије југозападне Србије, уз границу са Републиком Српском и Црном Гором. * Мањи део подручја општине Прибој, између Лима и Увца, истовремено је део Старог Влаха, српске средњовековне географске и привредне целине, (области), која обухвата још део Републике Српске десном обалом Лима до Дрине и од Дрине до Добруна; потом од подручја Западне Србије Златибор и у целини подручја општина Чајетина, Нова Варош, Ариље и Ивањица; од Ивањице до Студенице, Рашке и Дуге Пољане, као и Сјеницу са делом пештерске висоравни. Од дела старовлашког краја између Лима и Увца, који припада општини Прибој, више него троструко већа површина њеног подручја на левој је обали Лима; простире се управо од Лима преко висова планине Побијеник, па до иза висоравни Крњаче и Ограда са врхом Чемерно на југу, и до иза планине Јаворје на западу и испод Јаворја до Лима. Овај простор у доба Немањића припадао је целини Хума и Захумља, касније земљама Херцеге Стјепана, а под османском управом вилајету Херцеговина.

Целина подручја прибојске општине изузетно је занимљив крај: испресецан рекама, речицама и многим потоцима, местимично урезаним дубоко те образују кањоне, али у брдима и планинама има и доста терасастих заравни, удолина са благим узбрдицама. У доњем току Увца и Лима на изласку из прибојског краја, и средњим током реке Поблаћнице, леве притоке Лима, има нешто алувијалних равни, где је надморска

* Подручје Општине Прибој са источне и североисточне стране граничи се са подручјем општина Нова Варош и Чајетина, (Србија); са северозападне стране подручјем општина Рудо и Чајниче, (Република Српска); са јужне стране са подручјем Општине Пљевља, (Црна Гора) и са југоисточне стране са подручјем Општине Пријеполје, (Србија).

висина око 400 метара. Земља у равнинама питома је и плодна и овде су зиме благе, често прођу без снега. По предањима, али и неким старим записима, дешавало се да су у јануару, „о Јовањдану“, пландовале овце и цветале љубичице, јагорчевина и дивље јагоде, али три до четири сата хода из ових у низини места, уз планину, зиме знају бити добро снеговите, напада снег до стрехе. И оштре су зиме. Често, температура се спушта до минус 30 испод нуле, а није реткост да се на планинским врховима снег забели у мају, понекад и у јуну.

Зими је тако, а пролећа, поједина, ламте се по јаком јужном ветру који достиже које где брзину и до сто километара на час, чупа дрвеће и поиграва се њиме као перцетом.

У делу прибојског краја између Увца и Лима планина Црни Врх висока је 1188 метара; брдо Љесковац, планинско седло, веза између Црног Врха и висоравни Брезне, високо је 1047 метара; брдо Бањско 1282 метра и брдо Оштрик 1283 метра.

На левој обали Лима, као о облак окачена виси над самим Прибојем планина Бић, висока 1386 метара, једним делом кратким седластим превојем везује се за брдо Осовник, 965 метара, а потом; почев од истока према западу су планина Побијеник, висока 1423 метра; Голешко Брдо, планинска коса, везује Побијеник са Бићем, високо је 1359 метара, па висораван Крњаче и Ограда 1283 са висом Чемерно 1445 метара. Северно испод висоравни Крњаче и Ограда је нешто нижа планина Ожаљ и брдо Пројић, високо 1256 метара; наспрам Пројића, на запад, преко широке долине чијим дном тече река Поблаћница је Мецељево брдо, високо 1134 метра, а изнад Пројића планинска греда Буква, преко виси Градина, (1304 метара н/м), веза је између виси Чемерно и Кукуровске Градине, места где се дотичу

Пролеће у Оградама

Лето на Лиму

Зима на Јаворју

планине Ковач, Чагљевина и Јаворје, планина на крајњем западу прибојског краја, са врхом Обер, високим 1486 метара.

Планине и брда прибојског краја, припадају Динарском планинском систему. Краси их бујна вегетација. По брдима и падинама планина до 1000 метара висине преовлађује белогорица, прошарана бројним већим и мањим пропланцима и ширим комплексима ливада и пашњака. Преко 1000 метара преовлађују четинари. Четинарском шумом посебно је богата планина Ожаљ и обод висоравни Крњаче и Ограда. Унутар тог шумског оквира су простране ливаде и пашњаци, окићени шумским омарима по брежуљцима. Шуме су богате дрвном масом и прираст је завидан. На пример у Јаворју никако не престаје експлоатација буковине, годишњи извоз достиже хиљаде кубика и опет кад се у шуму зађе има се утисак да секира у њу није привирала.

По благим падинама и увалама брда и планина расута су села. Цело је подручје њима покривено, угнездиле су се и у простране шумске пропланке, а досежу, често и до на врх планина. Крњача и Ограде села су на највећој надморској висини у прибојском крају. Ово је, у целини, крај благодатан за пољопривредну производњу; за ратарство и повртарство у низини, поред река; житарице успевају и високо уз падине брда и планина. Земља је родна, у овом делу нарочито повољна за воћарство. Даље уз планине сточарски је крај. Поједина домаћинства гајила су, некад, и по двеста грла ситне стоке. Цео крај још обилује ресурсима за туризам и ловни туризам, за тржишну производњу ситног и јагодичастог воћа и за подизање већег капацитета рибњака на рекама и потоцима, који су, до сада, порибљени онолико колико их сама природа порибљава, најлепшом рибом, поточном пастрмком. Могућности су повољне и за пчеларење, али овом послу, као и коришћењу других повољних природних ресурса до сада није поклањана ни нужна пажња, пошто је у плановима био приоритетан развој индустрије и других грана градске привреде у коју је више од пола века масовно мигрирало становништво са села.

Опис граница прибојског краја

Око три километра испод Бистрице, на месту где се низ стрме, камените, шибљем и ретким борјем обрасле западне падине брда Оштрик, у кратком размаку један иза другог стропоштавају три потока бујичара, па код оног првог и водом најбогатијег, река Лим улази у прибојски крај. Овде управо, на ушћу овог потока, (околни мештани зову га Ријека), размеђе је прибојског и нововарошког краја. Одавде, уз поток, граница између подручја општина Прибој и Нова Варош иде правцем југозапад североисток до првог насељеног места под Оштриком, села званог Челице и раздваја га на већи део, Прибојске и мањи Нововарошке Челице. Потом се граница пење даље уз брежуљке и удолине до превоја мало источно иза врха брда и рушевина града Оштрика, на место звано Росића главица, а оданде после иде низ брдо до у долину Кратовске реке, управо до места где Кратовска река прима

десну притоку Гођин пототок. Одавде граница иде Гођиним потоком, узводно, до његовог изворишта иза села Брезне, и даље, до узвишења званог Крстача, обухвата Брезну и спушта се Брезанским потоком до места званог Пољане на левој обали Увца. Од Лима, где смо започели опис граница прибојског краја па догде, са десне, источне стране, уз прибојски крај су села Нововарошке Челице и Рутоши; припадају подручју општине Нова Варош.

Од Пољане на Увцу, па низводно, реком Увац, на супротној, десној обали реке, а на североисточној страни прибојског краја су атари нововарошких села Сеништа, Драглице, Доброселице и; даље низводно, на десној обали Увца, делом са североисточне, делом са сверне стране прибојског краја су села чајетинске општине Доброселица, Жуте Баре, Стубло и Цигла, (заселак села Јабланице). Испод Цигле, на месту где Увац прима десну притоку, Вуч поток, подручје општине Чајетина граничи се, на десној обали Увца, са подручјем општине Рудо, (Република Српска). Ушће Вуч потока у Увац тремеђа је на граници општина Прибој, Чајетина и Рудо, а у не тако давној прошлости ово исто место било је тремеђа Турске и Аустро-Угарске (царевине) и Србије (краљевина). Говорило се: „Кад на Вуч потоку пијевац запјева у три га чују царевине“. А уоколо, докле се пој петла може чути и много, много даље, све исти народ: Срби. Царевине, надгорњавајући се и размећући се у снази и сили разграничавале су се по туђој, српској земљи.

Од оног места Пољана, где се на Увцу граниче атари прибојског села Брезна и нововарошког Сеништа, Увац улази у задивљујуће леп кањон, неједнако уздигнутих страна. Над левом обалом реке страна је уздигнутија, стрмија, делом непроходна, обрасла белогорицом и црногорицом, дужином од скоро двадесет километара у смеру тока Увца. Десна му је страна нижа са доста стрмо уздигнутих голих брда, стена и камењара са провалијама испод њих и тек по негде у процолинама и омањим заравнима над потоцима и реком има по нешто обрадиве земље. На једној од тих заравни, испод Доброселице је црква Дубрава, а нешто ниже, на омањој алувијалној равни, испод села Стубла је манастир Увац. У долини Увца има и црква Света Јања. Она је узводно од Дубраве, у атару нововарошког краја, а предање каже да су две цркве у Увцу подигле Немањине нећакиње, замонашене Јања и Дубравка. Обе цркве су у рушевинама још од времена османске окупације, а манастир Увац, посвећен рођењу Пресвете Богородице, такође је био дуго у рушевинама. Обновљен је 1998. године.

Како су археолози и историчари утврдили, манастир Увац, називан још и Вувац, настао је у 16. веку доградњом припрате на раније подигнуту гробљанску цркву. На скровитом и неприступачном месту, готово у непроходу, у првим деценијама и веку по османској окупацији био је важан стожер православља, духовни и економски центар овог дела Старог Влаха и ширег подручја. Спаљен је крајем 17. века.

У протеклих педесет година, у више наврата, око црква Дубраве и Свете Јање, око манастира Увац такође, док је био у рушевинама, из околине а и из других, чак и неких далеких крајева, долазили су трагачи за благом, уверени да га ту негде има закопаног. Нико се није похвалио да је злато нашао, али током свог истраживања Гордана Тошић, археолог из Краљева, у олтару цркве Дубраве пронашла је 2005. године 272 угарска златника, искованих крајем 16. и почетком 17. века. Злато се укрило похлепним трагачима, а дало се наћи особи којој није злато оно „што златом сија“, него јој је злато и обична рбина од црепуље ако у њој открије зрно сазнања, макар и најмању информацију из древних времена.

Прибојски крај и испод Вуч потока простире се до леве обале Увца. Око сат до сат и по хода од речене тремеђе Увац са правца северозапад у оштром луку скреће ка југу и обухватајући село Рачу утиче у Лим, пет километара испод Прибоја. Десном обалом Увца, делом са северне а делом са северозападне стране прибојског краја су села руђанске општине: Штрпци и Горњи и Доњи Увац. Од ушћа Увца у Лим, граница скреће на југ, Лимом узводно, такорећи до на праг Прибоја, па онда под правим углом скреће преко Лима на запад; са леве обале Лима непун километар пење се уз стрмину северне падине планине Бић, па опет под правим углом скреће на север, опасује ниском падином планину, изнад руђанског села Мокронози до изнад села Устибар, па овде у благом луку скреће на југ и даље опасујући ниском падином планину Бић, до места Саставци, где се недавних година формирало насеље Саставци на крајњем, доњем току реке Љутине. Е, на овом месту, у Саставцима, граница између подручја прибојске и руђанске општине, која је истовремено и граница између Србије и Републике Српске, још док је била граница између Турске и Аустрије, запетљана је у чудноват чвор који највичнији геометри не знају распетљати. Заправо, у доба кад су се разграничавале Аустро-Угарска и Турска овде није ни било никаквог насеља него су ту, као просуте по столу домине, биле парцеле ливада, баштица и њива. Њихови власници припали су који једној а који другој царевини, (чак и браћа рођена постали један другом страни држављани), а између њихових ливадица и баштица обрела се у цик-цак изломљена међудржавна граница и завезала се у двострук чвор. Усред тог граничног чвора још за аустроугарске владавине од неколицине власника покуповали су земљиште предузимачи за експлоатацију шума, начинили онде бараку, отворили у њој откупну станицу за грађу и около ње лагеровали обловину. Отишли су незнано куд кад им је посао престао да цвета а после Другог светског рата на напуштеном плацу откупне станице за грађу начињени су задружни дом, задржна кафана, зграда школе и ђачке кухиње, пекара, Станица милиције, амбуланта и неколико приватних кућа. Зависно од намене новоподизаних објеката неке од раније засебних парцела спојене су у један плац, при чему ником није на ум падало да води рачуна куда се и под којим угловима ломи међуопштинска и међурепубличка, сад међудржавна граница. На крају је испало да се појединцима куће једним ћошком ослањају на територију једне, а са три остала ћошка на територију друге државе!

Кад се из овог саставачког чвора граница испетља правом линијом у правцу запад прелази преко реке Поблаћнице, наставља још око километар узбрдо, до испод села Батковића, па нагло скреће на север; паралелно са током реке Поблаћнице, око километар изнад њене леве обале, силази на Лим.

Од Прибоја па све доведе уз леву обалу Лима, руђанска су села Мокронози, Миоче и Устибар, који је делом уз десну обалу Поблаћнице, па сеоце Оландићи, уз леву обалу Поблаћнице. Од Лима па до Саставака, уз обе обале доњег тока Поблаћнице, уклињава се појасац територије руђанске општине. На врх тог клина је мало плодне земље и на њој десетак кућа сеоцета Оландићи, остало су камењари, шумарци и урвине. Осим овог уклињавања територије у територију и запетљанције граничне линије кроз Саставке има овде још једна занимљивост: пет километара на запад од Саставака, изнад села Батковићи, са свих страна окружено подручјем Општине Прибој, руђанско је село Међуречје. Острво окружено копном. На око километар испод ушћа Поблаћнице, леве притоке Лима, граница прибојског караја наставља се Лимом, испод села Живиница и Сјеверина досеже до пред Старо Рудо. То Старо Рудо поплавио је, порушио и отплавио Лим у јесен 1896. године кад је био поводањ, велики, какав историја није забележила у прошлости, а није га, са толико високим водостајем и онако разорном моћи било ни после, ниједном. После поводња ново Рудо је изграђено на супротној, десној обали Лима, али подаље од обале и на лепшем месту, на терасастом зараванку јужних падина планине Варде.

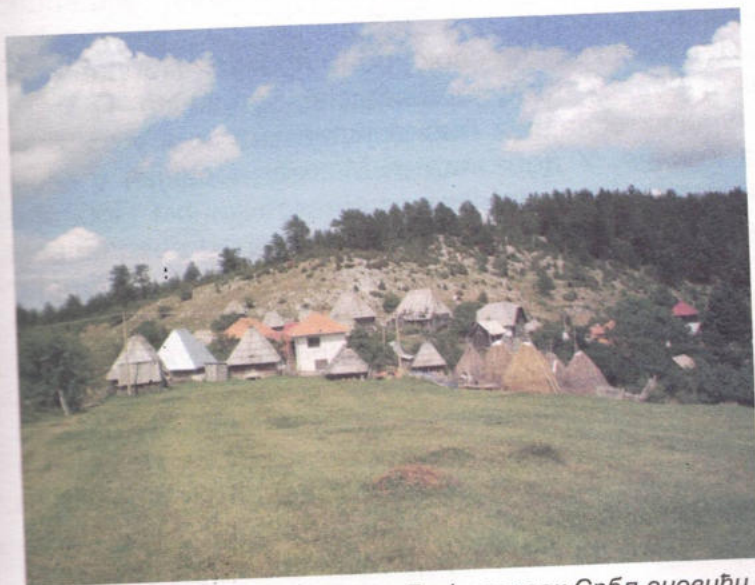
Испред Рудог па даље, на запад, граница омеђава прибојски крај средиштем Гајеве планине, ниског подножја планине Јаворје, поврх Старог Рудог и руђанских села Страгача, Заграђа и Витог Граба до места званог Равне њиве где је тромеђа подручја општине Прибој, Рудо и Чајниче. Одавде, граница у благом луку, окреће на југ и обухвата читаву западну страну Јаворја по којој су разасута села: Тупци, Восковина, Радовићи, Бубетићи, Стрмац, (највеће од села на западној страни Јаворја по коме се и цео тај крај назива Стрмац); затим, даље, наслањајући се једно на друго по планинским урвинама су села Смаиловићи, Стројиловићи и Лукова Глава, у прибојском крају од центра комуне најудаљеније село. Иза овог села скретањем на југоисток граница прибојског краја обухвата готово непроходну планину Чагљевину и излази на планински превој испод Кукуровске Градине где се, на коти 1339 надморске висине у загрљај хватају огранци планина Јаворја, Чагљевине и Ковача. Одавде се, поред села Кукуровића, граница спушта у долину Поблаћнице и на овој реци, код места Дечеле, разграничава Горње Поблаће, пљеваљско, од Доњег Поблаћа, прибојског. Даље, поврх села Буковика, Заостра, Ритошића и Булића иде планинском косом Буква, до виса Бандијер, врха планине Чемерна, обухвата у благом луку села Буковик, Заостро, Ритошиће и Булиће а преко овог граничног лука су села пљеваљске општине Горњи Бољанићи, Велико Крће, Готовуша и Југово. Са Бандијера граница скреће благо на север до места Лугарница па одатле опет у благом луку, правцем исток, преко планинских превоја Добра вода, Буковик,

Саставци

Брезна

Бучје; засеок Србљановићи

Ждријело и Борова главица обухвата висораван Крњаче и села на њој, Крњачу и Ограде. Преко овог лука су села пљеваљске општине, Црни Врх и Адровићи. Испред Адровића управо прибојски крај се престаје граничити са пљеваљским и скрећући на север, па на запад, па опет на север, обухвата и даље висораван Крњаче и Ограда, потом планину Ожаљ и спушта се у продол, испод изворишта речице Баботине, на месту где се у речној удолини додирују огранци планина Ожља и Побујеника. Од Ограда доведе је планински предео прибојског краја, а са источне стране овог предела су села пријеполске општине: Бабине, Врбово и Забрдњи Тоци. Из продола испод Забрдњих Толаца граница, скрећући благо на југ, пење се уз Побујеник до испод врха планине, виса званог Борак, а одавде се, у благом луку обухватајући села Прибојска Голеша, Добриловиће и Мажиће, правцем северо-исток, низ продол звани „Крћешница“ спушта на леву обалу Лима код места Вулина раван и овде се затвара неправилног облика круг око прибојског краја.

Овом, овако описаном границом обухваћен је прибојски крај; 552 квадратна километра територије Западне Србије. Једно градско и 46 сеоских насељених места. Поменута су сва места уз границу, а у њиховом залеђу су: на подручју између Увца и Лима на југозападној падини Црног Врха засеоци Раче: Љубојевићи, Јелав и Рабреновац, на јужној падини исте планине сеоца Борјанице и Бјелиш и на југоисточној падини

засаеоци Раче Лунићи и Кутловац. По јужним падинама Љесковца, те југозападним и јужним падинама Бањског брда простире се село Бања, коју чине засеоци: Јабукe, Грачаница, Ђурчићи, Суво Поље и Потпећ, а по источним падинама Бањског - Орашац. На Брезанској висоравни је село Брезн; јужно испод Брезне су села Јелача и Кратово, а на западној падини Оштрика Прибојске Челице и Друглићи.

У прибојском крају на левој обали Лима, на источним падинама Бића су села Црнузи и Читлук, на западним Касидоли; на јужним падинама Голешког брда су Прибојска Голеша и Пожегрмац. Северно испод Ожља је сеоце Радановићи, а јужно од Ожља, испод висоравни Крњаче, по којој су се раширила истоимена села расутих групица кућа, по пушкомет међусобно удаљених, је село Бучје чији су бројни засеоци стекли називе, најчешће, по фамилијама које их настањују као: Јановићи, Папићи, Поповићи, Радовићи... На источним падинама Пројића је село Калуђеровићи, а изнад Калуђеровића, по насељености малена а по простору који заузимају два су поголема села, Булићи и Глог; увучене су у увале и урвине испод Чемерна. Испод Пројића, по његовим источним, северним и знатним делом западних падина, простире се једно од највећих у прибојском крају села Херцеговачка Голеша, (Хер. Голеша).

По долини Поблаћнице људи су бројали, набројали и забележили да од њеног изворишта, испод планине Ковач, до ушћа у Лим, има 26 села и засеока уз обалу и изнад десне обале реке и исто толико уз и изнад њене леве обале. Овде ћемо поменути села и веће засеоке. Кроз прибојски крај, од оног места Дечеле па низводно десном обалом Поблаћнице су села Буковик, Заостро, Ритошићи, Жин, Клађе, Гођешина, Кнежева Ријека, Плашће и осојни део Забрњице, а лево изнад Поблаћнице, од Кукуровића па надаље, низводно, једно на друго надовезују се села и засеоци: Лаповићи, Репци, Раичевићи, Коштице, Драговићи, Сочице, Крајчиновићи, Радаје, Медница, Пенезићи, Шилци, Муниколи, присојни део Забрњице, па Црнуговићи, Репушевићи и Батковићи. Цео овај крај, по својој реци прозван Поблаће, са придодатим Хер. Голешима, Бучјем, Калуђеровићима, Булићима, Глогом, Крњачом и Оградама до турских освајања био је једна кнежина у саставу земаља Стјепана Вукчића Косаче. У доба кад је Мехмед Освајач у свом походу на Беч 1456. године освојио прибојски крај, кнежином Поблаће управљао је кнез Радоје Крајчиновић, по ком је један засеок, на средишњем делу тока Поблаћнице, прозван Крајчиновићи. И после Радоја, признавањем османске управе и уживајући повластице, кнежином Поблаће управљали су Радојеви потомци до Војина Поблаћанина који је, са турском титулом спахије, кнежином управљао од 1562. године па наредних 26 година.

Кнез Војин столовао је у месту Кнежева Ријека где још нису сасвим зарасле развалине његових дворова. Имао је чак и своју војску, био је богат и својим богатством помогао је стрицу Георгију, монаху, старешини манастира Свете Тројице у Пљевљима, да манастир прошири дозиђивањем припрате. Стриц му се одужио дајући да се уз његов, ктиторски, живописе и Војинов лик на северном зиду манастира*.

*Вукоман Шалипуровић „Кнез Војин Поблаћанин“; фељтон објављен у „Полимљу“, број 751, страна 5 и 752 страна 5; Пријепоље, 25.08. и 1.09. 1072. године.

Потомци кнеза Радоја Крајчиновића: Георгије, игуман, и Војин; кнез, овековечени у фрескокомпозицији манастира Свете Тројице у Пљевљима.

Села по западним странама Јаворја набројана су претходно, а на источној страни ове планине су Подјаворје, Забрђе и у низини, уз обалу Лима, Живинице и Сјеверин.

Према различитим потребама и хтењима оних који су господарили овај прибојски крај у прошлости је дељен уздужно и попречно, па опет спајан. Сад је тако како је и такав какав је прибојски крај чини, истински, једну занимљиву природну целину, у којој, ипак, знатан број житеља још трпи непријатности којима су узрок неке давнашње и скорије поделе и разграничавања. Примера ради грађани Сјеверина, свих подјавосрских села, свих села из долине Поблаћнице и из пристранака који се са њених обала уздижу; грађани Хер. Голеша, Бучја, Крњаче и Ограда, све у свему грађани са подручја две трећине Општине Прибој, кад пођу у Прибој порез да плате или друга било каква посла да свиђају, морају два пута да пређу државну границу, испред Устибра и на Увцу.

Путеви прибојског краја

Најстарији од путева који прибојски крај повезује са широм околином део је старог римског пута, касније обнављаног и прилагођаваног захтевима времена и, за турске, османске окупације названог „Стамболска џада“, (Цариградски друм). Овај пут рачвао се у Мокром више Сарајева. Леви крак водио је прако Рогатице и Вишеграда до испред Добруна, а оданде прако планине Варде у Рудо; из Рудог десном обалом Лима до села Борановића где су путници скелом превожени на леву обалу Лима, у Миоче. Кроз Миоче, испод Бића, пут је вијугао уз леву обалу Лима до испред брда Осовник, где су путници, опет скелом, превожени на десну обалу Лима, у Прибој. Даље, преко Јармовца, Бање, Кратова, Рутоша и Тикве овај пут водио је до Нове Вароши, а оданде преко Косова до Цариграда.

Са дела Цариградског друма кроз прибојски крај, како је временом захтевала потреба, утабани су побочно путеви до већих села, до цркава и манастира, до утврђених градова на висовима. Један од тих путних одвојака, прометан у средњем веку, можда још и у доба Римљана, са главне „џаде“ испред Добруна водио је кроз Добрун, уз Добрунску Ријеку и Будимлију до на Бијело Брдо, а оданде низ Бијело Брдо и Штрпце преко Доњег Увца у Прибој. Овим делом пута скраћена је нешто раздаљина између Прибоја и Вишеграда, а што је за путнике још важније избегнута су чекања на скелама у Борановићима и под Осовником и превози скелом преко Лима.

По прибојском крају су, такође још у давна времена, утабани путеви уз обале река, уз долине потока и од села до села, а у новије време, када се Прибој развио у касабу, мештани прекоувачких села, доносећи своје производе у Прибој на пијацу, прокрчили су уз Увачке стране, један пут преко Црног Врха па низ Бјелиш, други преко Љесковца па низ Годушку косу.

Ово је било стање путне мреже прибојског краја до пред крај 19. века и мање-више задовољавало је потребе. Јесте да је по некад било невоље, заглављивала су се кола кад су превожени тежи терети, али је при руци била раја да кулуком кола одглављује.

Ново доба испоставило је захтев и за нове путеве. Интензивнија активност на њиховој изградњи започета је поткрај 19. века, трајала је кроз цео двадесети век, а крају приведена није ни до сада. Прибој је сада добрим асфалтним путем, уз лимску долину, повезан, код Бистрице, са магистралом Београд - Подгорица; асфалтним путем другог реда излази на исту магистралу код Кокиног Брода, преко Бање, Кратова и Рутоша.

Половином прошлог века асфалтирано је око 70 километара старих џада од Прибоја до Устибра, прако Миоча; од Устибра до Рудог и од Устибра, преко Саставака и Бучја, до границе са Црном Гором, код места Лугарница. Изграђено је још и асфалтирано око 20 километара новог пута од Саставака, преко Забрњице до, Крајчиновића и десетак километара од Потпећа до Мажића. Са ово асфалтних путева са центром општинске самоуправе повезани су сеоски центри Бања, Кратово, Мажићи, Саставци, Забрњица, Крајчиновићи, Хер. Голеша, Бучје и Сјеверин. Остали сеоски центри, села и засеоци својим локалним, макадамским путевима, повезују се међусобно и са административним центром општине изласком на асфалтне путеве. На први поглед путевима је премрежено цело подручје Општине, путеви су досегли и до

најудаљенијих заселака, али је неповољно што су, особито периферним делом, путеви проходни лети и за лепог времена током пролећа и јесени, зими никако. Сеоске месне заједнице не располажу средствима за одржавање путева, у помоћ мало притиче и општинска самоуправа, па оно путева што мештани ураде својим радом и средствима, брзо пропада.

Регионални пут Прибој - Бистрица и сеоски Крњача - Ограде

Воде прибојског краја

Богат је водом прибојски крај. Кроз њега протиче велика река, Лим, а друга, мања, Увац, ограничава га са истока, североистока и северозапада дужином од око тридесет километара. Са источних падина Брезанске висоравни и Љесковца воду у Увац одводе Брезански поток и Осјеченица, а са северних падина Црног Врха неколико безимених потока. Са јужних падина Црног Врха воде одводе у Лим они потоци што теку кроз Прибој. Са јужних страна Љесковца и северозападних падина брда Бањско воду скупљају и у Лим одводе неколико безимених потока и два јача: Речица и Јармовачки поток. Изнад терасасте заравни западне падине брда Бањско, испод стене у клобуцима избија на површину термална вода, издашности извора око 40 литара у секунди, топла 37 степени Целзијуса у свако доба године и врло мало губи од своје топлине на кратком току до Лима. Од ушћа Бањске реке у Лим, мало више од километар узводно са западних страна брда Бањско воду у Лим доноси поток Мијајиловац; одавде још око четири километра узводно Лим прима десну притоку, Кратовску реку, која долази из Рутоша и на свом току кроз Кратово прима са десне стране притоке Гођин поток и Јелачку реку а са леве стране неколико безимених потока који скупљају воде на источној и североисточној падини Оштрика. Са западне стране Оштрика у Лим се низ камењаре стропоштава неколико потока и поточића и два већа: Прашки поток испред Друглића и Дубоки поток испод Челица, кога још зову и Ријека. Ова Ријека, по казивању Сретена Гудурића, последњег самарџије из Челица, за време летњих провала облака над Оштриком знала је за час тако махнито надоћи да снагом своје матице „пресијече Лим“ и на ону онамо страну, у Кучин, избаци лом којекакав и говеда која отплави са планишта испод Челица.

Од како улази у прибојски крај Лим са леве стране прима само неколико поточића и потока од којих је помена вредан једино поток испод Добриловића, улива се код места званог Бањски чамац и једино овог потока вода може да окреће воденичко витло. На источним падинама Побијеника, Голешког брда и Бића нема јачих извора воде. Тек на североисточној падини Бића, у селу Мокронози има један јак извор који је одавно ухваћен у цеви и одведен у Прибој. Иза Устибра у Лим се са леве стране улива Поблаћница, јача река, а испред Сјеверина речица Сућеска, која у свом горњем и средњем току, са северозападних обронака Мецељева брда и крајњих источних падина Јаворја скупља поточиће и потоке од којих је по бистрини, чистоћи, издашности и употребној вредности воде помена вредно врело Јеловик. Пријатна је са овог врела вода за пиће и како мештани обавезно напомињу здрава. Такве воде има још по Јаворју и око Јаворја. Ратко Крушкоња из Забрђа, у свој дневник, у који је бележио важнија догађања по крају, временске прилике и појаве, записао је да по Јаворју и његовим падинама има ништа мање него три стотине извора воде!

Најхладнија је вода у једном извору на заравни испод врха планине, која никуд и не отиче него тако, има је онде да попуни сантрач онолики колики су чобани направили. Полагали су људи часовник у опкладу оном ко издржи да руку замочену до лакта минут држи у том извору воде, студенцу, и нико још није тако, наоко за багателу, часовник ушићарио!

О још једном извору воде у овом крају испричане су и памте се приче. На источној страни Мецељева брда, изнад Забрњице, на заравни једној, на имању фамилије Стројила, право из голе ледине на површину избија у клобуцима око 40 литара воде у секунди. Извор и речицу која од извора низ брдо тече мештани су у давна времена назвали - Врело. Вода Врела умерене је хладноће, пријатна за пити, освежава и лековита је. Лечи оболеле од туберкулозе и гушавост, струму. Ранијих времена, кажу Забрњичани, из ближе околине а и са даљине многи су долазили, на Врелу пунили судове водом и кући односили да пијући је лече туберкулозу. Гушавост лечи сигурно и за то Забрњичани имају доказ: девојке, које су женили неки овдашњи момци, кад су их доводили имале су испод браде гуше велике као торбе, и за цигло две године пијући воду са Врела гуше су им нестале као да их никад ни имале нису. Има људи који су се хвалили да су водом са Врела излечили и туберкулозу, успешно. Ове тврдње поткрепљују и компетентна, стручна мишљења. Доктор Богуслав Шилер, који је у Прибоју имао своју ординацију између два светска рата и био на гласу доктор, тражио је од фамилије Стројила да му дозволе да код Врела подигне санаторијум за лечење оболелих од туберкулозе. Нису му дозволили, те се вода Врела и данас користи као и у древна времена: за пиће мештана из ближе околине, нешто мало за наводњавање вртова и обртање воденичког витла.

Тумарањем по Мецељеву брду и Јаворју још би се нашло извора о којима мештани имају занимљиву причу, ваља веровати и Ратку Крушкоњи да их има онолико по Јаворју и уоколо, али сем оног Јеловика остали су слабе издашности. Једино још на северозападној страни Јаворја, удну села Стрмца неколико потока образују речицу Радају, једину јачу леву притоку Лима при његовом ушћу у Дрину.

Река Поблаћница извире испод планине Ковач, на крајњем северу Црне Горе; протиче кроз Горње Поблаће, пљеваљско, а у Доње Поблаће, прибојско, дотиче на размеђу села Кукуровића и Буковика. У горњем току скупља воде са југоисточних падина Јаворја и северних падина Букве, а у средњем и доњем са западних падина Пројића и источних Мецељева брда. Десне су јој притоке Ритошка ријека, (у коју се претходно уливају Жинска и Клађанска ријека), па Кнежева ријека, потом више мањих и већих потока и на крају, испод Саставака, десна притока Поблаћници је тек нешто мало од ње мања, река Љутина, а слеве стране Поблаћницу водом обогаћују речица Горава, затим, Панчина ријека, Муниколска ријека па оно забрњичко Врело и даље потоци Дервента, Скакавац и више безимених потока који имају воде само за време киша и кад се снег отапа.

Од изворишта испод Бандијера, највећег од узвишења на висоравни Крњаче, Калуђеровачка река тече долином села Калуђеровића, до клисуре Сућеска, где су се, над око двеста метара дубоким амбисом наднели литица Сиљевац, западна страна Ожља, врх Пројића на супротној страни и клик Градина на који се наслања дебела коса, која се одозго, са северног обода висоравни Крњаче пружа догде и раздваја долину села Бучја од долине Калуђеровића. На њеној истопчној страни су, од Градине па навише, бучевски заселак Јановићи, или како га још зову „Доње село“, потом засеоци Присоје и Клупци, а на левој страни осојни део Калуђеровића и шума Пушине.

Река Бучевка, најјаче врело живе воде у прибојској општини, издашности око 60 литара у секунди, извире испод стене уврх села, зване Јединица, а њен прави извор је, уствари, око пет километара на југозапад, Овде, на западном крају висоравни Крњача, у густом омару, у врх удолине која наликује каквом џиновском кориту, углављеном у површ, из дубине у клобуцима избија вода, бистра, умерено хладна. Извор се зове Понор. Тако исто, Понор, зове се и речица која тече од извора мало низ омар, низ камење неко обрасло црном и зеленом маховином, па онда вијуга низ ливаде, дном дубодолине између косе зване Пријекрст и села Крњаче. На северном крају дубодолине, међу чечарима у месту званом Тмуше, понире око два километра дуга речица Понор. Прича се да су још у давна времена неки Крњачани и Бучевци, знатижељни шта са речицом Понор даље бива, у Тмушама где Понор понире сипали плеву у воду и та плева је избила на врелу Бучевске реке. Тако је утврђено да је Понор прави извор Бучевке. Бучевка, природно порибљена поточном пастрмком, тече низ долину села Бучја до у клисуру Сућеска где је са Калуђеровачком реком саставница реке Љутине. Испод Ожља, Љутина између Хер. Голеша с леве и села Радановаца, Прибојских Голеша и Пожегрмца с десне стране тече до оних Саставака чији становници никад не знају колико пута у једном дану пређу државну границу тумарајући око куће. Мало испод Саставака Љутина се, улива у Поблаћницу.

Поточном пастрмком природно је порибљена и речица Понор. Неких ранијих година овде су људи голим рукама хватали рибу и избацивали на ливаду док нахватају колико им је доста. Крњачани би се рибом и наситили, брзо, али су стално чезнули за водом Понора, једином на висоравни, а десила се иза села и тече дном дубоке удолине. Годинама су људи са Крњаче маштали, правили и планове како да воду Понора из долине подигну некако на висину свог села па да је разведу по кућама, али је вазда запињало око пара за набавку пумпе, па се још испостављало да пре пумпе треба довести струју, трофазну. А онда се неки зналац наметнуо Крњачанима са убедљивом причом да је смислио пумпу која може да ради и без струје, тако што би се водовод најпре усмерио да тече наниже, да пада на пераја пумпе, а та пераја после покрећу механизам пумпе да би она воду избацивала навише...

Крњачане, ионако обазриве и прорачунате људе, подозриве према новотаријама, овај зналац више је изнервирао него што их је осоколио за акцију, па су дигли руке од „ћорава посла“, а утом се појавила и друга идеја: да се доле, у Тмушама, бетоном зајази рупа у коју понире Понор, те да се она удолина низ коју тече Понор водом напуни и начини се језеро, вештачко горско око, а онда да се около њега изграде угоститељски објекти и развије туризам. На први поглед, замишљајући језеро као готову ствар на месту где за захвалну пажњу туриста све друго има: четинарске шуме, цвећем прошаране ливаде, терени за скијање зими, па ваздух који и освежава и опоравља, одушевили су се Крњачани. За пројекат су се загрејали и планери развоја општине, али кад се поставило питање како зајазити

рупе где Понор понире и колико то треба да кошта, испоставило се да су понуђена решења налик фантазирању оног znalца који је смислио пумпу која би сама себе покретала. И Крњачани су опет дигли руке од посла. У међувремену младеж је мигрирала у градску привреду, село остало на старцима и тек онда стигла струја, трофазна, и пумпа коју струја покреће те избацује из Понора нешто воде за потребе тридесетак домаћинстава у којима житељи у свом трећем животном добу данују дане са мислима лутајућим по прошлости кад је овде сем воде било сваке друге згоде: пуне куће, пуни амбари, торови и обори; пуни уљаници и школа на крај села пуна ђака!

Осим Понора у Крњачи има само још једна жива вода, изворчић Даруља. Она је управо у страни изнад оног места Тмуше. Мештани причају да је још давно, „за турског земана“, нека девојка из породице бегова Селмановића из Пљеваља, ослепела од прележаних великих богиња, своју девојачку спрему, дарове, дала да се продају и да се паре утроше за уређење извора воде у Крњачи, где је као девојчица са родитељима долазила, водом са извора жеђ гасила и лице умивала. Како је она рекла тако је и учињено, вода је уређена, направљен леп сантрач прозван Даруља, по том што је вода уређена од спреме девојачке, намењене за дарове. Доста је ова вода жедних напојила, а нико ко на извор дође не пропусти прилику да се и умије, слабовиди особито, верујући да им та вода може поправити вид.

Водом са извора Даруље у Крњачи су кућне потребе подмиривале фамилије Станића и Радовића, а у Оградама, са јединог извора у селу, званог Короман воду за пиће узимали су сви мештани, а за појење стоке и за друге потребе закопавали су широке локве у којима је, после отапања снега и од кише до кише, воде дотрајавало у довољним количинама. У новије време у Оградама су отпочели копати бунарове по лединама у близини кућа и изненадили се налажењем воде на малим дубинама, на цигло четири метра. Међутим, дешава се да вода, како се неочекивано нађе тако неочекивано после краћег времена и нестане. „Укрије се“, како мештани кажу, а они, кад се о води поведе реч, обавезно казују предање, које се од давнина препричава, да цела висораван Крњаче и Ограда „лежи“ на води, уствари на језеру, које баш и није на великој дубини, а воду из језера на површину избацују у клобуцима јаки извори реке Сељашнице, у истоименом пријеполском селу, источно од Ограда, па реке Брезнице, код Пљеваља, на југу, и реке Бучевке, на северној падини висоравни Крњаче и Ограда. На сва три извора голим оком виђено исти је квалитет воде, умерено је хладна, „лака“ за пити и сва три извора приближно су исте иоздашности, око 60 литара воде у секунди.

Југоисточно од Крњаче, у Забрдњим Тоцима извори су реке Баботине. Она, испод Толаца, тече долином између Радановића испод Ожља и Прибојских Голеша, улива се у Љутину као њена десна притока. У овом крају очувано је старо предање да се ова речица именом Баботина назвала од времена кад је баш на овој реци Немањина војска однела значајну победу над Богумилима из Босне. „Потук'о их Немања начисто“ - прича се - „да је река баботала односећи њихова телеса“ те се по том баботању и прозвала Баботина.

Ово је оволико што се може рећи о богатству водом прибојског краја.

Што се тиче њене искоришћености, искоришћена је мало. Пре свега ни приближно још није искоришћена термална, радиоактивна и лековита вода Прибојске Бање за здравствени туризам; у недостатку путева кањон Увца неприступачан је за излетнике и туристе; енергетски потенцијал Бучевке, Љутине и Поблаћнице није искоришћен баш нимало, а толико је zgodних места на којима би се могле изградити мале хидроцентрале које би збирно производеле струје колико једна доста велика. На овим рекама zgodних места има и за подизање великих рибака, природно су порибљене поточном пастрмком што упућује да би подизање рибака могла бити значајна привредна грана. Нема још ни навике да се у приобаљу река, а има их, као што се види, доста, да се вода њихова користи за наводњавање повртњака и воћњака.

Остаци града Оштрика
и дворова династије Војиновића

Зидине града Сјеверина

✓ Градови и културно-историјски споменици

Непосредно пре и за време владавине Немањића у прибојском крају подизани су, на висовима, утврђени градови, а у њиховим подграђима или ближеј околини цркве и манастири. У градовима је становала властела са војном посадом чији је задатак био да чува важне путеве и насељена места.

Град Бања, (*Bania*), подигнут у неком ранијем периоду, изгледа да је за владавине Немањића напуштен и разваљен, а градови подигнути за њихове владавине: Оштрик, Јагат, Равањски град у Пројићу, Остро код Заостра и Сјеверин, порушени су у доба турских освајања и сем Јагата ниједан од осталих никад више нису обнављани. Јагату, који се у истраживањима историчара и археолога и у записима путописаца помиње још и као Заслон, Прибон и Бишћански град, обнављањем је враћана првобитна улога и намена, а како су његове обнове, сваки пут, испреплетене са историјски и судбински важним догађањима у развоју и постојању насеља Прибој, овде је неопходно о Јагату више рећи.

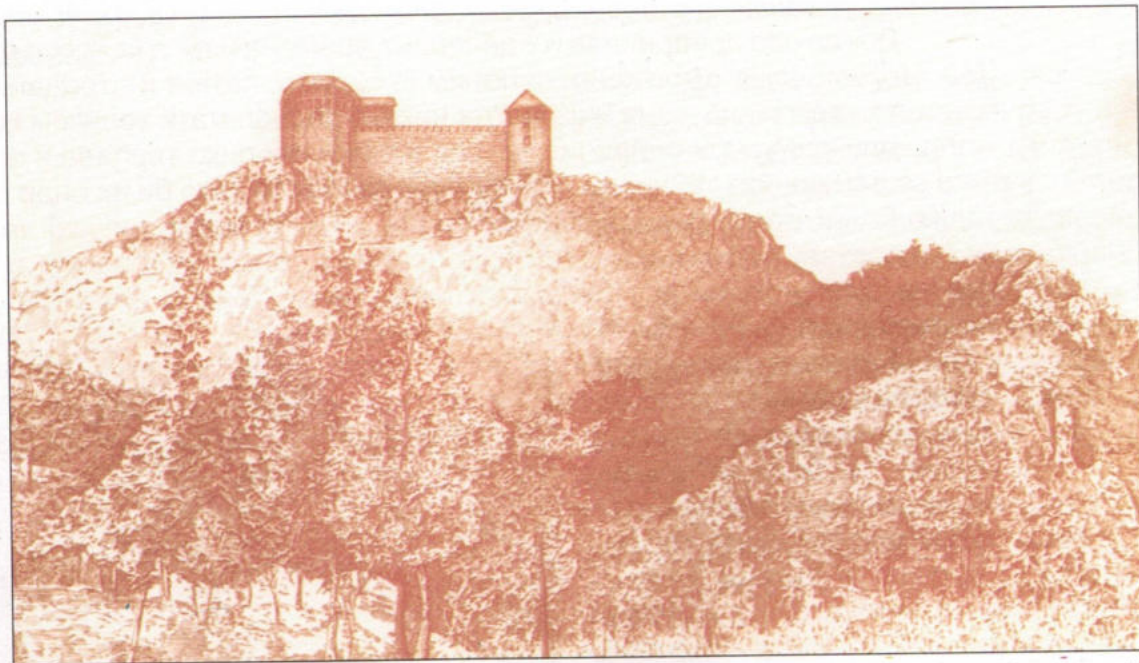
Од досад о њему публикованих сазнања, најсажетији и хронолошки најбоље сређен је приказ Вукомана Шалипуровића, дат у „Полимљу“ од 7. јануара 1977. године.

„Падом под турску власт“ - пише Шалипуровић „разорена је тврђава Прибој (Јагат) и у рушевинама је остала све до 1688. године, када су је Турци обновили и војно запосели и као таку су је заузели Аустријанци, напредујући према Косову у Великом бечком рату. По завршетку рата тврђава Прибој је опет заустела и напуштена јер се по склапању мира са Аустријанцима граница одмакла далеко од Прибоја и није имала никакав одбрамбени значај. Напуштен и непосредан град је остао око двеста година.

Избијањем Првог српског устанка борбе се преносе и у Полимље. Године 1806. устаници продиру у лимску долину и заузимају Прибој и Рудо. Тада су спалили Прибој и становништво растерали. Но, убрзо су га напустили. Турци су почели довлачити јаче трупе ради одбране Цариградског пута за Босну. Одбрана овог друма намењена је херцеговачкој војсци, јер је босанска била заузета у борбама са устаницима на доњој Дрини. Овом војском командује заповедник Херцеговине Сулејман-паша Скопљак.

После претрпљених пораза на Златибору и нарочито на Суводолу код Сјенице, Скопљак није више у могућности да брани доње Полимље, па устаници поново заузимају Прибој и поново га пале 1809. године. Но, убрзо су га опет морали напустити и повући се на Златибор због одласка главних снага на источно бојиште према Делиграду пред најјаче турске снаге које су долазиле у Србију из унутрашњости царства. Турци поново поседују Прибој и почињу да га обнављају. Али овог пута нису обнављали само трговиште Прибој него и тврђаву Прибој. Кулуком је обнављан град и догођени су сељаци чак из Бијелог Поља да раде на обнови кула и зидаона. Ти радиви нарочито се одвијају 1816. и 1817. године после избијања Другог српског устанка. Турци су избијањем Другог устанка очекивали поново продор устаника у лимску долину, па су се за њену одбрану спремали. Пошто је град обновљен поседнут је војском и постављени су топови.

Посаду града била су дужна да издржавају села из ближе околине Прибоја. Број војника свакако се мењао, повећавао и смањивао, већ каква је када опасност претила од напада устаника. Нама је данас позната само посада из 1826. године када је чинила 150 војника.

Град Јагат (реконструисао Саво Дерикоњић)

Да би се регулисао положај у снабдевању тврђаве султан је то морао одредити својим ферманом. Изгледа да су околна села нередовно снабдевала град кад је ферман морао то да регулише. То снабдевање било је и велика тешкоћа јер је долазило као допунска дажбина на све већ постојеће порезе и намете. Зато султан својим ферманом ослобађа околна села давања царске десетине и преокреће је за издржавање „Бишћанског града Прибоја“. Султан одређује дневни трошак града од 2.855 аспри а имају га плаћати шест села и „да се град добро чува, јер је близу границе једне друге државе“.

Села која су била дужна да место царске десетине плаћају порез за издржавање тврђаве Прибој била су: Бања, Мажићи, Добриловићи, Голеша, Црнузи и Мокронози, а овај порез за град Прибој наметнут је и манастиру Света Тројица из Пљеваља јер је у близини града имао своја имања; налазила су се у Бањи, Друглићима, Мажићима и Голешима. На овим имањима манастир је имао своје чифчије, па пошто је био поседник земље имао је да даје дажбине за издржавање града.

Посада града и овакав порез за његово издржавање остали су до 1832. године. Избијањем побуне у Босни против реформи султана Махмута кроз Полимље пролази побуњена босанска војска и креће на султанове трупе на Косову. При проласку Босанци разоружавају успутне турске гарнизоне и освајају тврђаве поседнуте турским низамима. Побуњеници освајају и Прибој и заузимају тврђаву на Бићу, где су разоружали 200 Султанових низама и запленили им два топа. Војска капетана Градашчевића попала је све зграде које су служиле за посаду трупа, а делимично разорила и утврђење. Од тада је тврђава Прибој коначно запустела и напуштена“

За сваки од градова по висовима народ из околине још у давна времена је дао име Јеринин град, којим се именом и данас називају, а о градњи сваког напосе сачувана је прича истоветног саржаја:

„градитељка тврђава, Јерина, својом силом приморала је околни народ да о свом трошку и кулуком подигне све оне зидине и куле. Мука је народу била додијала, дерали су леђа и скапавали теглећи камен и све што треба уз вратоломије над урвинама и понорима. Козе су самарили и по два камана или друго што на њих товарили, злоупатили се и под теретом кичме ломили док су град начинили“.

Док се ово препричава и у данашња времена народ се грози проклете Јерине, име јој је омражено, синоним је зулума, патње и страдања иако се одавно зна да једна жена није могла никако располагати толиком количином моћи колико се Јерини приписује и да начини онолико тврђава и онаквих да би и са данашњом техником људи у чуду се нашли како би их онде сазидали; тешко би их могли боље испројектовати, а не би могли никако на боља их места поставити. На далеко поглед досеже са сваког од градова, а са Јагата као на длану се види Прибој, котлина доњег Увца и више од двадесет километара тока Лима са путем уз његове обале.

Толико о градовима прибојског краја, а кад је реч о манастирима, црквама и џамији у Прибоју, овде су довољни каталошки подаци јер ће о њима бити више речи касније, о неким и у више наврата и онолико, сваки пут, колико су били у средишту догађања и колико су уз себе везивали интересовања људи, њихове духовне потребе, често и економске потребе и судбине.

Манастир Свети Никола, у Прибојској Бањи, средишту средњевековне жупе Дабар, помиње се још и као Манастир Светог Николе, манастир у Бањи и Манастир Бања, подигнут је половином 12. века. У њему је 1219. године Свети Сава поставио једну од првих шест епископских столица осамостањене Српске православне цркве. Овај манастир је био и маузолеј знамените властелинске породице Војиновића. У манастирској порти, до средине 16. века саграђене су још две цркве,

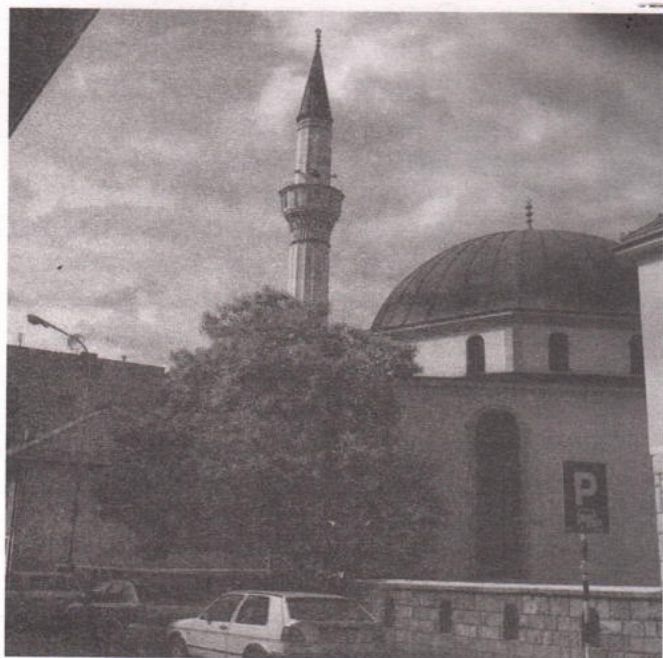
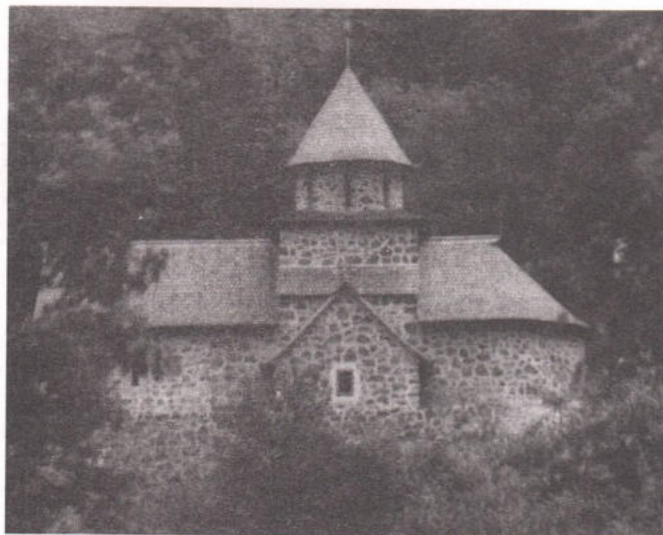
црква светог Илије и црква Успења Пресвете Богородице. У цркви Успења Пресвете Богородице откривена је 1974. године једна од најзначајнијих ризница црквених предмета на простору Српске православне цркве.

Манастир Светог Георгија у Дабру у историјским изворима помиње се и под називима: Свети Георгије у Дабру, Манастир Ораховица, Храм Светог Георгија на Лиму у Маржићима и манастир Светог Георгија у Мажићима. Подигнут је средином 12. века на прастаром култном месту где је вршено сахрањивање током бронзаног доба, у римском периоду и раном средњем веку. Више пута је манастир спаљиван и обнављан. Његова прва обнова рађена је по налогу краља Милутина, када је, по свој прилици, саграђена и манастирска болница. Последњи пут манастир је спаљен 1743. године и био је у рушевинама све до 1999. године када је започета његова последња обнова, а завршена је 2005. године.

О манастиру Увац (како се у литератури назива још и (Вувац) и о црквама Светој Јањи и Дубрави предање је записано у одељку Опис граница Прибојског краја, а, иначе, манастир Увац и обе цркве саграђене су на метоху манастира Светог Николе из Бање, као и манастир Кратово, црква брвнара у Јелачи и црква испосница у Бјеличковици, у кањону Кратовске реке при њеном ушћу у Лим.

Манастир Увац и обе цркве у кањону Увца; Дубрава и Света Јања, и након рушење током турских освајања, задржали су значај средишта духовности старовлашког краја. Народ је наставио и одржао традицију окупљања и обављања

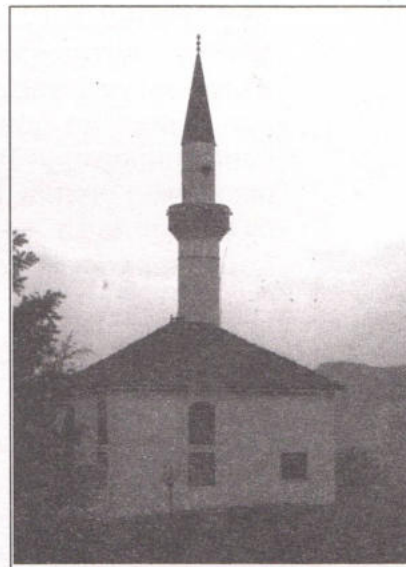
верских обреда на њиховим рушевинама, док је, врменом, заборављено место где се тачно налазила црква у Јелачи, као и место где се налазио Манастир Кратово, а црква Испосница, Бјеличковица, у пећини је изнад Кратовске реке. Није се могла ни порушити, па је у њој свештенство манастира Бање налазило уточиште у доба турских освајања и касније за немирних времена.

Црква **Светог Архангела Михаила** се у литератури најчешће помиње као црква у Поблаћу. Народно предање каже да ју је као заветну цркву мајци подигао Мехмед паша Соколовић. Црква је подигнута на средње-вековној некрополи у 16. веку. Ова црква уместо дрвеног има зидани иконостас са фризом фрескоосликаних апостола, што је раритет у српском средњевековном црквеном градителству.

Хасан-агина-џамија у Прибоју подигнута је 1758. године и први је муслимански сакрални објекат у Прибоју и прибојском крају. Џамију је подигао заповедник турске војне посаде у Прибоју, добротвор, Хаснага. Неколико година била је без минарета, што указује да је првобитно подигнута од дрвене грађе, а онда је исти Хасан-ага дао да се дозиди и минарет и да се џамија украси, те је, у то доба, и дуго касније била најрепрезентативнији објекат у месту.

Џамија у Прибоју је у бунама и ратовима два пута горела и била брзо обнављана, а њена задња темељна реконструкција извршена је 1982. године.

Џамија у Пожегрмцу, друга је муслиманска богомоља подигнута током петовековног трајања османске државе која је, изгледа, на терет царске хазне веома нерадо градила џамије. Препуштала је тај посао богатим појединцима, опредељеним да чине севап, а у Прибоју се такав, један, појавио тек у другој половини 18. века, Хасан-ага. На другом, Синан-бега Спаховића, чекало се још 112. година. Овај Синан-бег из Пожегрмца, џамију у свом Пожегрмцу ставио је под кров око 1870. године.

Прибојски крај у праисторији

Археолошким истраживањима обављеним у новије време дошло се до сазнања да су у појединим местима прибојског краја људске насеобине постојале у старијој фази неолита, почетком петог миленијума пре нове ере. Из тог периода, кад су људи тек започињали бавити се земљорадњом и боравити дуже на једном месту, остаци такозване Старчевачке културе пронађени су на археолошком локалитету Лука у Саставцима. Истоветни овим остаци Старчевачке културе пронађени су још у горњем Полимљу, на локалитету Беран-крш код Берана, а у ближој околини још у селу Вишесави код Бајине Баште и нигде више у Србији.

У двослојној некрополи, на локалитету Лука у Саставцима, откривени су и остаци материјалне културе млађих неолитских заједница, а истоветни још на локалитетима Препран у Касидолима; на локалитету Равна коса у Крајчиновићима, Жидовска Градина у Кукуровићима, Кула-Градац у Бучју; на локалитетима Челина, Калуђерско поље и Јармовац, у непосредној околини Прибоја; на локалитетима Караула и Шћеповића раван у Кратову и на локалитету Гребље у Мажићима.

Да ли је и какав континуитет људског живљења настављен овде на доњем Лиму од оних прадавних времена, од млађег неолита па даље наредних пар хиљада година, до седмог века пре нове ере не зна се ништа. А од седмог века пре нове ере па до дана данашњих доње Полимље и прибојски крај у њему насељени су вазда и рекло би се да је у појединим периодима бујао овде динамичан живот људи који су се доказивали и као марљиви привредници. На основу анализе остатака материјалне културе утврђено је да је у седмом веку пре нове ере данашњи прибојски крај насељавало илирско племе, (или савез племена), именом Аутаријати. Иза њих је од материјалне културе остало тек толико да се може верификовати њихово постојање овде; да су доживели процват у шестом веку пре нове ере,

а у трећем веку, када су, према библијској легенди „скакавци преплавили земљу“, Аутаријате је готово потпуно покосила некаква епидемија коју су изазвали управо они силни скакавци. Оно што их је остало своје битисање у пределима на доњем Лиму наставило је у суживоту са Келтима или су се асимилирали у њихова племена и са њима одбегли испред римских освајачких легија. Суживот Илира са Келтима у долини Поблаћнице открила су археолошка истраживања обављана половином прошлог века. Нађени су докази да су и једни и други сахрањивани у истим гробницама.

Келти су у долину Поблаћнице дошли по повратку из Грчке, иза пораза у бици на Делфима 247. године пре нове ере. Иначе, Келти су оставили врло мало трагова о свом битисању јужно од Саве и Дунава и предмети њихове материјалне културе, нађени на више локалитета у долини Поблаћнице, („Слана вода“, „Саставци, „Стројиловића градина“), најјачи су доказ њиховог присуства на овом простору. На реченим локалитетима нађен је накит, оружје и карактеристична келтска сива керамика, рађена на витлу.*

Келте и остатке илирских племена са простора данашње југозападне Србије истерали су Римљани, највероватније током Октавијановог продора у Посавље у времену око 35.- 33. године пре Нове ере. Освојене крајеве у Подрињу и Полимљу Римљани су припојили својој провинцији Далмацији у чијем је саставу прибојски крај остао све до доласка словенског племена Срба, у времену од седмог до деветог века Нове ере.

Римљани су овде оставили доста и добро видљивих трагова свог постојања и привредне активности. Највреднији налази остатака њихове материјалне културе су једна стела, нађена на локалитету „Мраморје“**, накит, оружје, керамика и новчићи, нађени на више локалитета и остаци пута у Црнетићима (Хер.Голеша) и на Крњачи. У Јармовачкој коси, испод Бање, Римљани су копали самородни бакар и одатле па низ цео Јармовачки поток, до Лима, начинили су били пећи за топљење руде и радионице за прераду бакра. По обалама Јармовачког потока и данас се нађе по који грумен бакра, много више шљаке, нагомилане током римљанског пословања са вађењем и прерадом бакра. Сачувано је и стародревно предање да су Римљани на обалама Јармовачког потока имали ништа мање него 160 пећи за топљење бакра, а била су им позната и лековита својства термалних извора Прибојске Бање те су је били уредили по мери својих потреба и по достигнућу свог знања, (а о купатилима су, зна се, Римљани знали доста).

Древна „индустријска зона“ у Јармовачком потоку и претпоставка да су термални извори коришћени као лечилиште или у најмању руку за купање, упућују да је прибојски крај био у доба Римљана густо насељен, а то потврђују и остаци материјалне културе Римљана нађени јужније, на локалитетима у околини Пријепоља; у Џурову, Тоцима, Дренови, Каменој Гори и другим местима, а на основу материјала нађеног у некрополи на Коловрату, која се још истражује, научници закључују да је у трећем веку Нове ере (после Христа), Полимље било важно привредно, трговачко и културно средиште римске провинције Далмација.

* Разговор аутора са археологом Савом Дерикоњићем дана 3.06.2009. године.

** Мирослава Љујић, дипл етнолог: „Етничка прошлост прибојског краја“, прилог у публикацији „Становништво Општине Прибој“, Београд 1998. године

Овај град је био на месту званом Градина, на брду Крш, где и сада има камења расутог из његових зидина. Град је археолошки неистражен, не зна се ко га је подигао као што је непознато и ко је, током зидања овог града, (можда још и пре, могуће и касније), доле, на зараванку испод брда Крш и педесетак корачаја испод извора термалне воде сазидао велелепни манастир. Он се први пут помиње као манастир Светог Николе у Дабру, у Студеничком типiku, писаном 1207. године *. У истом типiku помиње се и манастир Светог Георгија у Дабру, који је на супротној, левој обали Лима, десетак километара узводно од манастира Светог Николе.

У оба ова манастира нису сачуване ктиторске повеље те се не зна тачно време њиховог настанка, али многа истраживања упућују да су сазидани непосредно пошто су Срби прихватили хришћанство, а свакако пре 1168. године када се Стефан Немања, родоначелник светородне лозе Немањића, прогласио Великим жупаном. За манастир Светог Николе може се још претпоставити да је сазидан у неко мирно доба обзиром да је за његову локацију изабрано место видљиво издалека. Манастир се види као на длану са сваког од висова и падина планинских коса које се уздижу изнад леве обале Лима.

Голешко Брдо:

Место где су пронађене а још археолошки неистражене гробнице раних Срба

Споменца "Манастир Светог Николе у Бањи"; страна 10 Бања 2002.

Прибојски крај у доба Немањића и Војиновића

У 12. веку, након што се Стефан Немања прогласио Великим жупаном и у још доста каснијем добу, Прибој се као топоним не појављује на географским картама нити се у списима тог времена појављује као насељено место, или као место уопште. Нема назива Прибој још нигде, али кад је већ једном преко оне ал Идризијеве карте у јавност избила Бања (*Bania*), убрзо потом манастир Светог Николе у овом месту постаје чувен и значајан центар српске духовности не само за жупу Дабар већ за целу земљу Рашку.

Манастире на Лиму посећује Свети Сава, не зна се тачно које године први пут, али су остали писани докази да је он 1219. године манастир Светог Николе у Бањи прогласио седиштем епископије за жупу Дабар, једне од шест првих српских епископија, установљених непосредно по стицању самосталности Српске православне цркве. За првог епископа на Жупи Дабар Свети Сава је устоличио свог ученика из Хиландара, *Христифора*, а након овог у Манастиру Бањи столовали су епископи: Јоаникије, непознато које године; Исаија, од 1286. до 1291. године; Јован I, од 1293. до 1307. године; Никола III, 1320. године; Јован II, непознато које године; Спиридон, непознато које године; Јован III, непознато које године; Велимир (Владимировић) 1463. године; Варлом, непознато које године и Јован I, непознато које године.

Свети Сава, оснивач првих шест епархија Српске православне цркве. Према очуваним предањима сем 1219. године ради хиротонисања и устоличења свог ученика Христифора за егзарха Дабарске епископије Светитељ је у Бању долазио и ради лечења реуме. Према једном од тих предања када се враћао из Бање и након сат два хода застао да се одмори рекао је да му се скратио бол у ногама. По тој његовој речи место је прозвано Кратово па му се тај назив и одржао до дана данашњих

Према очуваним предањима у Бању, ради лечења на топлем извору, познатом још из доба Римљана, Свети Сава је долазио чак неколико пута и при неком од тих боравака основао болницу при манастиру Светог Николе. Тада или нешто касније основана је болница и у манастиру Светог Георгија у Мажићима у којој су, током њеног постојања, вршени и хируршки захвати. Екипа Музеја из Прибоја која је, недавних година, током обнове манастира овде обављала и археолошка истраживања, нашла је у манастирским конацима место где је била болница и неколико хируршких инструмената каквим су се у 15. и 16. веку служили само врхунски хирурзи.

Манастир Светог Николе у Бањи и манастир Светог Георгија у Мажићима располагали су великим поседима обрадивог земљишта, шума и пашњака који су им даровали свакако богати ктитори, а касније и велможе из династије Немањића, прихватајући се они ктиторских обавеза приликом обнова иза разура и у другим приликама.

Манастир Светог Георгија у Мажићима, како предање казује, имао је на хиљаде оваца које су манастирски чобани чували по Побигенику и одозго, са планине, „чумковима“ транспортовали млеко до манастирских економија где су калуђери, вични том послу, справљали кајмак и сиреве. А било је, кажу предања, триста калуђера у манастиру Светог Георгија.

Дужи мирни период у жупи Дабар пореметили су упади плачкаша из суседне Босне у којој се оснажио ред јеретика, Богумила. Како упућују предања сам Немања се овуда гањао са њима, али сукоб кобан по манастир Светог Николе догодио се кад су Немањини потомци, браћа од стричева краљ Владислав II, син Драгутинов и Стефан Урош III, Дечански, син Милутинов, посвађали се око права управљања над жупом Дабар, па окрупнили и прибегли к оружју. Краљ Владислав призвао је још у помоћ, са војском, свог сестрића, босанског бана Стефана II Котроманића и ударио на војску Стефана Дечанског, па, као да нису имали где на другом месту године 1324. две војске се сукобиле тамањ око манастира Светог Николе у Бањи и током битке запаљен је и порушен манастир. Из битке је као победник изашао Стефан Урош III, Дечански и да се вади из кривице што је, тукући се са рођаком скривио рушење манастира прегалачки се заузео да га обнови. Предање каже да је за то имао још један јак мотив: док се умивао на топлим изворима изнад манастира повратио му се изгубљени вид. Обнова је трајала четири године и у току самих радова на обнови Стефан Дечански уписао се у велике дародавце манастира Светог Николе, који је, недуго затим, заједно са жупом Дабар предат на управљање и бригу Немањићима блиских сродника, Војиновића, а они су своје две три деценије дуго присуство овде обележили понајвише сахрањивањем у манастиру својих почивших. Према записима скинутих са надгробних плоча овде им је сахрањен Велики Челник Димитрије па Челник Радан; монах Михаило, пре замонашења Лазар Војиновић. Сахрањени су у манастиру у Бањи још и кнез Војислав Војиновић и супруга Алтомана Војиновића, Растислава, мајка Николе Алтомановића, познатог као одважног и храброг ратника и вичног државника. Управљао је успешно Хумом, Дабром и Западном Србијом до Рудника; принудио је Дубровчане да му плаћају Митровдански данак, који су до тад плаћали само крунисаним

главама Немањића. Ипак, Николу Алтомановића таквог и његову војску удруженом снагом победили су 1373. године Кнез Лазар и босански бан Твртко. Елитну Николину јединицу од шест хиљада гардиста побили су на гомилу у Севојну код Ужица; ухваћеног Николу ослепили а земље његове поделили. Хум и Дабар припао је бану Твртку, а кнезу Лазару Западна Србија од Увца до Рудника. Уз манастир Светог Николе у Дабру Твртку је припао и манастир Милешева, у који је преместио епископску столицу из Бање, да би се онде, у манастиру Милешеви, 1377. године „двогубим венцем“ крунисао за краља Србљи, Босни и Приморја“. Врата на која је по крунисању Твртко из манастира Милешеве изашао зазидана су и више никада отворена нису.

Нису познати разлози премештања епископске столице из манастира Бање у манастир Милешево, као што је и до данас нејасно који је од епископа обавио чин крунисања бана Твртка за краља. Све су прилике да бањски епископи нису били вољни то чинити, па је Твртко, премештајући епископску столицу из Бање у Милешево некога учинио титуларним милешевским егзархом, а овај њега крунисао и то је било све, колико се зна, од активности Милешевске епископије.

Нема поузданих писаних извора где је и како живот окончао Никола Алтомановић, али његови победници нису уживали дуго у слављу победе над њим, као што се том победом нису могли ни подичити, посебно кнез Лазар који, док је спаљивао Николине земље није приметио шта се иза брда ваља. Турци Османлије за мало су стигли на Косово, где би у сукобу с њима, вероватно, кнез Лазар другачије из боја изашао да је имао Николу Алтомановића са собом.

Прибојски крај под османском окупацијом

Након нестанка са политичке сцене Србије, (и из живота), Војиновића и кнеза Лазара, још неколико деценија после судбоносног по Србију и Србе боја на Косову, у позно доба српске деспотовине прибојски крај припадао је земљама велможа Павловића, властеле Стјепана Вукчића Косаче. Павловићи су управљали југозападним делом Старог Влаха, областима на доњем Лиму и у Подрињу, око Вишеграда, а столовали су у граду Добруну, плаћали Турцима годишњи трибут, а себе намиривали убирањем дохотка од становништва преко локалних првака, преко којих су како-тако вршили и административну и судску власт. Овај период, цео, колико се да сазнати из оскудних историјских извора, темељених на виђењима путописаца који су се овог краја дотицали, карактерисала је густа насељеност, лабава управа и појава хајдучије. Најпре су хајдуци пресретали и пљачкали пролазнике на друмовима, што је сасвим одбило трговце да долазе и робу доносе, а потом је хајдучија почела разарати и села око путева те се становништво тих предела исељавало у планине, у беспућа и непроходе где је природа пружала безбеднија склоништа и колико толико сигурније преживљавање. Народ је сиромашао, харале су болести.

Локални прваци нису били кадри народу пружити заштиту од хајдучије, а још мање супротставити се војној сили са каквом је 1456. године у Полимљу избио султан Мехмед Фатих (Мехмед освајач). Он се у јесен те године улогорио на ливади, на доњем Увцу. Место где је чадоре разапео названо је тада Царево поље и очувао му се тај назив до дана данашњих, а за то султаново на Увцу логоровање везује се и пад Прибојског краја под османску власт* ма да му историчари ту судбину одлажу за неких 12 година, до 1468. године када је под османску власт пала цела Босна, градови у горњем току Дрине и Прибоју суседна Пљевља, (Врхобрезница). Може се и ово прихватити јер, са лабавом управом, без управе или потпадањем под османску власт дванаест година пре или касније не мења ништа на суштини ствари, а суштина је да је тих година, половином 15. века, прибојски крај био достигао некакво дно економског, духовног и моралног пропадања. Освајање деспотовине уствари је ставило тачку на ту агонију и отворило нову страницу историје ових простора.

Као и у ранијим и у овој прилици османска држава, односно њен султан, као апсолутни господар, земље доскорашњих српских крупних феудалаца поделио је својим достојанственицима, војним заповедницима и високим административним чиновницима, агама и беговима у величинама, (тимарима, зеаметима и хасовима), у складу са њиховим рангом у хијерархији и према заслугама. Из ове поделе изузети су поседи ранијим царским и краљевским повељама даровани манастирима и поседи ситне српске властеле која се сврстала у војни ред османске државе те тако своје земљишне поседе и привилегије задржала.

Непосредно иза потпадања под османску власт Прибој, (као и друга места на важним путевима), добио је статус дербенда, а способне мушке главе у његовом становништву статус дербенџија. Дербенџије су били обавезни да трговцима и другим путницима обезбеђују сигуран пролаз путем, а уколико у месту или околини места са статусом дербенда путник или његова имовина страдају, становници места морали су надокнадити штету. За узврат, за одржавање безбедности на путевима, становништво дербенда ослобађано је од харача и испенце, често и других дажбина и имало је привилегије да децу не даје у јаничаре, што је особито мотивисало српско становништво да се прихвати нимало лака посла да на путевима кроз шуме и кланце штите путнике од хајдука и свакојаких харамија.

Пре турских освајања на целом простору прибојског краја живели су Срби, православне вере. Они су на својим местима остали и након турског освајања деспотовине, и, упркос сталним миграцијама, поморима, преласку на ислам, страдањима у бунама и другим невољама, као већинско становништво дочекали су ослобођење 1912. године и избављење из вишевековног ропства под Турцима.

*Разговор аутора са историчарем и публицистом Фаруком Диздаревићем 22.04.2009. године.

Хатиџа Чар Дрнда, у својој студији „Из прошлости Прибоја на Лиму-османски период“, у одељку „Становништво“, дала је приказ резултата пет пописа становништва касабе Прибој, рађених у првом и другом веку османске владавине.

Према првом попису који је извршила османска администрација 1468. године у Прибоју је пописано 112 хришћанских домаћинстава и десет пунолетних неожењених чланова. Сви су припадали православној конфесији;

Пописом 1485. године у Прибоју је евидентирано 101 домаћинство, хришћанско, осам неожењених чланова и три муслиманска домаћинства, поименично: Јусуф, син Божићков; Ширмерд, син Миланов и Ахмед, син Радојев;

Године 1516. у Прибоју је евидентирано 146 хришћанских домаћинстава од којих 6 удовичких. Евидентирана су и три муслиманска домаћинства и два пунолетна неожењена члана;

У првој деценији 16. столећа у Прибоју је евидентирано 113 хришћанских домаћинстава и само једно муслиманско. Сви су имали статус дербенџија;

Почетком 17. столећа у Прибоју је евидентирано 111 хришћанских домаћинстава и 17 празних баштинских поседа.

Предњи подаци указују да се за првих век и по османске владавине структура становништва у Прибоју није изменила готово нимало. Међутим, ниједним од пет пописа нису обухваћени Турци из чиновничког апарата и војнуци, припадници неке полувојне формације, који су, по закону из 1516. године распоређени по касабама да помажу дербенџијама у чувању путева и по потреби да обављају и друге послове у корист османске државе. Но и поред тога, како у касабима Прибој тако и у целом крају, у односу на стање затечено током османских освајања, структура становништва није се битно изменила током скоро два века османске власти, до Великог бечког рата 1686-1690. године.

У привредној активности становништва, у односу на ранији период, под османском влашћу није се изменило ништа. Потребе својих домаћинстава становништво је намиоривало из прихода од земљорадње и сточарства, али сада доста теже, јер су се дажбине умножиле. Прво, домаћинства су морала новим власницима земље, агама и беговима, дати одређени износ од процењеног прихода летине, (касније је то прешло на давање у натури четвртине или трећине, напосе од сваке пољопривредне културе), а од оног што остане ваљало је дати Султану харач, испенцу, нијабет и друге узгред наметане дажбине.

По првим административним поделама по освајању деспотовине прибојски крај припојен је вишеградском кадилику, а каснијим административним поделама, током османске владавине, бивао је засебан кадилук или је припадао другим кадилуцима. Турски путописац Евлија Челебија, у свом првом виђењу Прибоја, на пропутовању из Бање Луке у

Румелију 1660. године, записао је да је Прибој кадилук с рангом кадилука од 150 акчи годишње. У том или другачијем рангу, (рангови су одређивани према висини годишњег прихода*), кадилук Прибој је трајао до завођења система вилајета 1865. године када је угашен у Прибоју кадилук а нахија Прибој ушла у састав нововарошког кадилука и у њему остаје до 1878. године*.

Након Берлинског конгреса, 1878. године, чијим одлукама је Аустро-Угарска добила право да окупира Босну и Херцеговину и дозволу да у турској територији, у Прибоју, Пријепољу и Пљевљима успостави своје војне гарнизоне са укупно 5.000 војника, новом административном поделом нахија Прибој, до тада у саставу нововарошког кадилука, поцепана је на троје, тако што су села Јелача, Кратово, Челице и Брезна остала у саставу нововарошког кадилука; Прибој са селима Рача, Бања, Мажићи, Калафати, Милијеш, Добриловићи, Прибојска Голеша, Пожегрмац, Касидоли, Читлук и Црнузи, постали су мудирлук у саставу пријепољске казе (среза), а села Ограде, Крњача, Бучје, села око Пројића и сва села у долини Поблаћнице припала су пљеваљској кази.

У време турских освајања српских земаља и касније, током успостављања османске власти по мерама њених потреба, манастир Светог Николе у Бањи остао је оно што је био и за владавине Немањића-центар српске духовности прибојског краја и далеко шире околине, што ће и остати за све време трајања османске државе, док је османска држава седиште своје администрације за ово подручје сместила у Прибој, изграђујући га у караванску станицу, па у пазар и у трговиште, подижући га на ранг кадилука. Османска управа у Прибоју трудила се да ово место учини и јачим економским центром на доњем Лиму. Томе у прилог ишао је појачан промет на путу кроз доње Полимље који је, управо преко Прибоја, повезивао Дубровник и Сарајево са Једреном и Истамбулом, а у ширем смислу, са својим прикључцима, повезивао је привредне центре Европе са истоком.

Како је промет на путу јачао тако су успут подизани нови ханови. У Прибоју су начињена три током првог столећа османске владавине, што је претходној караванској станици дало нови изглед и нови значај. То је постала живахна варошица на караванском путу, а њеном даљем прометном и трговинском јачању дао је значајан допринос тадањи заповедник Херцеговине, гази Синан-бег. Он је „...подигао у Прибоју један путнички караван сарај, а уз то још и мост преко Лима“***.

* Алија Бејтић: „Прибој на Лиму под османлијском влашћу“;
Сарајево 1945. године; страна 20

** Хатиџа Чар Дрнда: „Из прошлости Прибоја на Лиму-османски период“;
Едиција „Тестудо“; Прибој 2007. године; страна 20

Караван сараји су грађени по местима уз прометније путеве, а то је била нека врста хотела која је, уз велику просторију за групни смештај коначара, какве су имали ханови, имала још и неколико одвојених соба за смештај отменијих коначара. Дакле, за Синан-бега, градитеља више мостова у чајничком кадилуку и џамија у Чајничу и Међуречју, због чега су га и прогласили за добротвора Чајнича, може се рећи да је био и први хотелијер у Прибоју, а један од првих отмених коначара у једној од соба његова караван сараја био је путописац Бенедикт Курипешаћ,* онај што је 1530. године са аустроугарским посланством путовао у Истанбул. Он је тада Прибој видео и у путопис записао као „трговиште“, значи Прибој се до тада развио у центар трговине на доњем Лиму, а занимајући се посебно како овде живе хришћани записао је:

„Њих је турски цар да само обрађују земљу оставио до сада у њиховој вјери (изузев оне које младост и лакомост наводи да се потурче). Оставио им је њихове свештенике, цркве и друге обреде.“

Међутим, да није баш ни тако Курипешаћ се могао уверити сутрадан, кад је после преспавање ноћи у Прибоју наставио пут, како је записао „ ... шумом кроз село Бању“, видео је да „ ту има и један мален манастир.“

Биле су то рушевине манастира Светог Николе. То није баш ни мален манастир, али порушен, у коров и шибље зарастао, није се ни могао видети у стварној величини већ баш тако како га је Курипешаћ и видео и то што је видео оповргава његово претходно убеђење да је турски цар оставио хришћане на миру и њихово свештенство и цркве.

Недуго иза проласка Бенедикта Курипешаћа кроз Бању са аустроугарским посланством, овде се, ипак догодило нешто значајно ново, што османској администрацији у Прибоју, такође и на вишем нивоу није баш запело за око да остави о томе штогод записано, али је српски живаљ овог краја ту новост урезао у своје сећање, а свештеници и записали по маргинама својих минеја.

Наиме, царским бератом из 1557. године дозвољена је обнова Пећке Патријаршије, а потом за Патријарха устоличен Макарије Соколовић, брат рођени у то доба првог до Султана, Великог везира Мехмед-паше Соколовића. Остарели Патријарх често је посећивао Бању, лечио костобољу и убрзавао посао на обнови манастира. Обновљени манастир је и богато даровао, ојачао монашко братство, а 1572. године у манастиру Светог Николе у Бањи одржао и Сабор српских архијереја на ком је обновљени престо Српске патријаршије предао свом синовцу, Антонију Соколовићу.

Уз активности које су се одвијале у Прибојској Бањи, у делу прибојског краја с ону страну Лима, на размеђу атара Забрњице и Крајчиновића у Доњем Поблаћу, подигнута је црква Светог Арханђела. Нема никаквих сачуваних писмена из којих би се дало видети како су се Срби из Поблаћа организовали да цркву затемеље, да је сазидају до крова и укрове, али је остало очувано

*Хатиџа Чар Дрнда: „Из прошлости Прибоја на Лиму - османски период“, Едиција „Тестудо“, Прибој 2007. године, страна 8

предање ком се без резерве верује: за зидање цркве паре је дао Мехмед-паша Соколовић, персонално, а берат је била његова реч. Предање даје неколико претпоставки: да је Мехмед-паше мајка, која је после његовог преласка на ислам остала у вери православној, рођењем негде из Поблаћа; друга претпоставка је да је ту извесно време живела, трећа да је управо сахрањена ту, где је црква. Ту уистину и има гробље, али било како било веровање је у народу укоренењено да је црква Светог Арханђела у Поблаћу подигнута у спомен Мехмед-пашиној мајци и подигнута је његовом добротом, заслугом и милошћу.

Црква је једнобродна грађевина са основом правоугаоника, у архитектури има доста елемената околних сеоских кућа, што указује да су је зидали домаћи мајстори, а занимљиво је и то што јој није дрвен иконостас него сазидан од камена, истовремено кад и црква. Нема писаних података кад је страдала црква, такође ни у памћењу народа из околине нема ништа што би упућивало на време и разлог страдања цркве, али је њен обновитељ, свештеник Јакша Шилџак записао да је црква обновљена 1833. године за време велике скупине, кад је ока жита била 15 пара*.

У обновљеном манастиру Светог Николе у Бањи умножено је монашко братство, обновљена запуштена манастирска економија која ће наредних година знатно унапредовати, а Епископија, коју је овде 1219. године утемељио Свети Сава, уздигнута је на степен Митрополије и за првог Митрополита устоличен Аксентије. Столовао је у Бањи од 1589. до 1601. године, потом Теодор од 1610. до 1619. године; Макарије 1620. године; Исаије од 1628. до 1648. године; Лонгин 1658. године; Христофер од 1666. до 1681. године и Атанасије (Љубовић) од 1681. године до бекства у Далмацију испред разљућених Турака који су, отпором код Куманова решили у своју корист Велики бечки рат и одонуд према овамо јурили Аустријанце и Србе који су им у рату помагали, узгред пљачкајући шта стигну и палћи, све, и подврискујући.

Пре ове ратне драме (о којој ће још бити речи), на пропутавању из Бање Луке у Румелију, по прилици једног лепог летњег дана 1620. године, у Прибој је стигао неуморни путник попречно и уздуж по све бутум царству, путописац Евлија Челебија. Под насловом „ГРАД ПРИБОЈ“, Челебија је у путпис унео:

„Основали су га српски краљеви. Овај град освојио лично Гази Ебу'л Фетх (султан Мехмед Други). То је кадилук с рангом кадилука од сто педесет акчи на територији босанског санџака. Град се налази на супротној страни велике ријеке Лима, на планини Дуд, која се диже до неба. То је мален и пуст град, сазидан од камена у облику четвороугаоника. У њему станују пастири са горских пашњака.

Његова варош, лежи на овој страни Лима, а окићена је са три стотине ћерамидом покривених кућа. Има једну џамију и три хана. Има много винограда, али нема хамама ни чаршије.

Велика ријека Лим долази у ову касабу из Албаније, из града Плава, пролази касабу Рудо у херцеговачком санџаку и улива се у ријеку Дрину, код Вишеграда.

*Путујући одатле даље, преко десет сати стигли смо у Нову Варош“**.*

* Вукоман Шалипуровић; „Прилог за историју грађевинарства у средњем Полимљу у 19. веку“, Београд 1979. године, стр.90

** Град утврђење о ком Челебија пише је град Јагат на Бићу. Не зна се зашто је планину Бић на којој је град, назвао Дуд. У записима о Прибоју, као насељеном месту, преувеличао га је, прилично. Није могао Прибој имати, тада, 300 кућа, а у томе га не подржавају ни један од званичних пописа из тог времена. Челебија није уписао ко је у Касаби Прибој подигао џамију, чије постојање у то доба једино он и помиње.

Док је боравио у Прибоју и одлазећи даље, у Нову Варош, Евлија Челебија није свраћао а не пише ни да је приметио обновљени манастир Светог Николе у Бањи, који је у то доба имао бројно монашко братство и јаку економију. Манастирска економија тада је располагала великим комплексима обрадиве земље, шума и пашњака у Бањи и Кратову, а били су у њеном власништву још и цела села Мажићи и Прибојска Голеша. На приходе од економије игумани манастира у Бањи плаћали су султану лено у износу од 100 хиљада акчи годишње. Лепа пара за султанову касу, а лепо било и манастрском братству. Нико их није дирао ни ометао у чинодејствовању и провођењу верских обреда, а још мање у пословању на економији.

Евлија Челебија још једном је, након четири године, на пропутовању из Београда у Херцеговину, 1664. године прошао кроз Прибој. Са друштвом у ком је био задржао се кратко, тек толико колико им је требало да поједу „...нешто мало хране и да узму вриједне водиче“ па су прешли Лим и за четири сата путовања левом обалом Лима стигли у манастир Маржић. Е, овде је Челебија отсео, ваљано се одморио, било му удобно и угодно па је у свој путопис унео опширан запис:

„Овај старински манастир лежи на високом бријегу који окружује ријека Лим. То је уредан манастир четвороугаоног облика с разноврсним куполама као какав град, а сав је покривен чистим оловом. У њему има пет стотина калуђера; околни становници су Срби и Бугари.

Калуђери послужују госте од свег срца; не дају им ни да скину покриваче и торбе својим коњима и сами их тимаре. Коњима дају храну, а људима чисте папуче и дан-ноћ стоје им на услузи. Сваком доносе јело и пиће по три пута дневно. Калуђери овог манастира су се за Газихундавндигарових времена покорили царстеу и ту остали. Манастир има много задужбина (евакуф). Овамо долазе сви они који су се заветовали и, како кажу, за љубав Исусове вјере бесплатно послужују госте храном и чине им услуге доносећи им брокатне, свилене и позлаћене јоргане и красне пресвлаке.

Ушао сам у овај дивни манастир да бих га могао пажљиво разгледати и разгледао сам га. Манастир је био украшен златним и сребреним кандилима, крстовима и умјетнички лијепо изграђеним скупоцијеним лустерима, а мирис мошуса сејеже амбре алојева дрвета и тамјана опија човјеку мозак. На једном трonoжном крсту стоји Еванђеље. Около је тако украшено разноврсним драгуљима да се сија као свијетњак, а вриједи преко педесет хиљада гроша.

У њему има, даље, једна ћелија у коју сам такође желио да уђем, али ми, сиромашу, један млади духовник не даде да уђем. Раним јутром кренули смо из овог манастира опет према југоистоку, обалом ријеке Саве и за пет сати стигли у порушени град Ковин“.*

У доба обадва од ових Челебијиних путовања Полимљем, први пут кроз Прибој, другом приликом кроз Мажиће, било је време мира и срећеног стања у османској држави, које је обезбеђивало сигурност у путовању, пословању и стицању иметка. Током тог мирног времена нису чињене сметње монашком братству по манастирима у окупљању верујућег народа на молитве и провођење обичаја, а још мање у пословима подизања и унапређења манастирских економија. Економије манастира Светог Николе у Бањи и Светог Георгија у Мажићима по резултатима економског напредовања биле су, ако не прве, свакако међу првима на целом простору некадашње српске деспотовине, а истина је да су ови манастири били окићени скупоценим уметничким предметима и блистали су у сјају готово као и у доба Немањића.

* Манастир Светог Георгија у Мажићима јесте био онолико раскошно опремљен, у коме Челебију подржавају археолошки налази из скорих времена, али није био онолико велики колико се великим Челебији учинио. То је мален манастир, са једним кубетом. Никако није могло имати онолико калуђера (чак 500 како Челебија наводи).

Време мира и економског напредовања потрајало је до Великог бечког рата 1686. године. Предузимајући овај ратни поход да би Турке Османлије истерали са Балкана, Аустријанци су, напредујући према Косову, узгред мобилисали око 30.000 Срба из Подриња, Полимља и са Косова. Пред аустријским региментама, ојачаним српским одредима, Турци су се повлачили и повлачили, све до Куманова, а онде застали, прегрупписали се, зауставили напад и предузели противнапад. Аустријанци, са Србима заједно, дали су се у бекство, а Турци за њима, најлак, разваљивали су све што им се нашло на путу, пљачкали и палили. Тако су стигли и до Бање. Манастир Светог Николе су спалили, а калуђере побили и растерали. Један део монашког братства склонио се преко Лима, у манастир Светог Георгија, у Мажиће, ког је, склонитог међу бреговима, први талас сатирања и пљачке заобишао, а неки су побегли много даље, у Далмацију и још даље, успевајући да спасе само голи живот и душу. Међутим, било је појединаца који се нису обазирали шта их може снаћи него су прионули да спасавају вредне ствари. Један од монаха, или више њих заједно, скупили су крстове, кандила, путире, панагије, рипиде и друге црквене сасуде и посребрене и позлаћене ствари, па све то стрпали у један сандук а сандук закопали метар и по испод патоса.

О тадањем спасавању драгоцених предмета из манастира касније је настало предање о спасавању иконе Пресвете Богородице, која је била у Манастиру Светог Николе у Бањи а сада је у цркви у Чајничу. Предање казује:

„двојица неких од мноштва на манастирској економији радника, или су били монаси, не зна се, побегли из манастира низ брдо, сишли на Лим и прегазили га, а кад су били на другој обали један од њих два што су се дали у бежанију сети се да није са иконостаса склоњена икона Пресвете Богородице и врати се да је спасава. Узалуд га је онај други опомињао да је касно за то, да ништа учинити неће само ће изгубити главу, овај не слуша него ђипи са обале у Лим и гле: не потону него као да је река попатосана претрча преко ње, истрча уза страну до манастира, нађе икону, узне је па опет трчећи на Лим. Као и малочас и сада претрча преко реке где га је онај јаран чекао. Отишли су потом заједно до у Чајничу и онде, свештеницима чајничке цркве икону дали“.

Овој икони Пресвете Богородице, званој још и Богородица Первелепта, (Чудотворка), и Богородица Чајничка, приписују се својства да посетиоцима исцелује болести и скида тегобе. Тога ради код цркве у Чајничу, о празницима, окупља се силан свет из доњег Полимља, Потарја и Подриња, као и из удаљенијих крајева.

Предању се може веровати толико колико се предањима верује, али је неспорно да је икона из ове приче пре Великог бечког рата стајала на иконостасу манастира Светог Николе у Бањи, а сада је у цркви у Чајничу. У неколико наврата у новије време на нивоу високих представника Епархије милешевске и Митрополије дабробосанске вођени су разговори о могућности враћања иконе из Чајничу у Бању, али договор није постигнут.

Сем монашког братства манастира Светог Николе после Великог бечког рата „у бјезанију“ се дигло и више од половине српског живља из Полимља. Оно што није отишло са аустријском војском у повлачењу, придружило се највећој дотад виђеној колони избеглица, Срба са Косова, коју је, окружен владикама, монаштвом и народним првацима, са крстовима и заставама у рукама, управо низ Полимље провео Патријарх Арсеније III, Чарнојевић. Људи које је одвео по преласку Саве и Дунава населили су се по Срему (највише на Фрушкој Гори и око ње), затим по Бачкој, Барањи, и Мађарској до Сент Андреје и Будима, а уз уточиште које им је пружио Аустријски цар је Србима дао Привилегије којима им је гарантовао слободу вере, право избора свог архиепископа и подизање цркава и манастира по местима куда су се населили. На основу дате Привилегије Патријарх Арсеније III, чим се сместио у Сремским Карловцима основао је 1690. године Митрополију за добегле и све остале Србе у Војводини, Хрватској и Словенији, Мађарској и Румунији. У састав Карловачке митрополије ушло је седам епархија: бачка, будимска, вршачка, горњокарловачка, пакрачка, сремскокарловачка и темишварска*.

Као једна од последица Великог бечког рата изгледа да је и скоро комплетно исељење српског становништва из Прибоја и прибојског краја, особито из насељених места на левој обали Лима, уз истовремено или нешто касније насељавање у та места муслиманског становништва из Посавине и Мађарске које су са својих ослобођених простора протеривали Мађари и Аустријанци.

Ратни и поратни немири и исељавања скоро су употпуности угасили путни промет лимском долином, ослабила је трговина а аграрна производња, од чега се углавном живело, пала је на најниже гране. Њиве највећих произвођача жита, манастирских економија, запарложене су потпуно, тако исто и њиве које су обрађивали они што их је одвео Арсеније Чарнојевић. Угашена је виноградарска производња; настале су гладне године; десетковано становништво почеле морити и епидемије, а свако и свачије кретање путевима било је изложено ризику да се глава зијани. Као и у свака друга немирна времена, тако и у овој прилици, из шуме на пут искакали су хајдуци и харамије и убијали за чакшире и опанке ако нису имали шта друго од несрећника опљачкати. Код таквог стања ствари у Прибој је доведена и једна чета војнука, која је преузела дербенџијску обавезу чувања путева, а доведена је и чета низама са заповедником.

* Енциклопедија „Британика“; књига 4;
„Политика“; Београд 2005. године; страна 79 и 80

Први именован познати официр који је у Прибоју заповедао четом од 20 низама био је извесни **Мустафа-ага**. Нема поуздана податка ни дали је он дошао заједно са четом низама из Анадолије, да ли је и сам био Анадолац или је био неки од првака прибојских муслимана, па службом у османској администрацији звање и достојанство заповедника стекао, тек Мустафа је био ага, то је сигурно, и као ага пасао је сабљу, и то је сигурно. Звезцајући том сабљом по прибојским басамацима и калдрми Мустафа-ага се обогатио, покуповао је имања по Прибоју и околним селима и стечени иметак, заједно са титулом аге и правом да заповеда двадесетином низама предао је у наслеђе сину Хасану, **Хасан аги**, фактичком утемељивачу касабе Прибој који, за разлику од свих претходника што су овде нешто значили, није бабовину скрцао проводећи се нити је марио да имовину претвара у злато а злато сасипа у ћупове. Од оног што је наследио и што је сам стекао Хасан-ага је 1758. године подигао у Прибоју џамију и уз џамију мектеб. Обе грађевине је увакуфио за своје задужбине, а за издржавање задужбине, за његова живота и за после, увакуфио је још 36.000 акчи готова новца, па хан у Прибоју, скелу на Лиму у Прибоју и скелу на Лиму у Борановићима, а Вакуфнамом, (задужбинарском повељом), одредио је и до у ситне детаље разрадио упутство колико да се из прихода скеларине и хана издваја у буџет вакуфа и како да се буџетским средствима располаже. Утврдио је колико и којих службеника треба да управља пословима и користоносним објектима његова вакуфа. Уз мутевелију (управника), који Хасан-агином вољом има бити из његова потомства, Вакуфнамом је утврђена потреба за још осам службеника и то; имам, хатиб, два мујезина, феррара шу, кајјим, калфа и џабија.

Нишан Хасан-аге на мезарју поред његове задужбине, џамије у Прибоју.

Превод натписа:

...(нечитко) починитељ добрих и лијепих дјела умни Мустафа-аге син Хасан.ага из Прибоја дана петог Рамадана мјесеца преселио се из пролазне у вјечну кућу 1207 (1789/90) године. (Души му) Ел-Фатиха.

Посебним упутством Хасан-ага је одредио да се у џамији обавља свих пет дневних намаза (молитви) а у мектебу "... да се предаје Кур`ан, писање ричи, граматика и синтакса (арапског језика) и персијски језик..." На први поглед то је био неприкладан програм за најмлађи узраст полазника наставе (у мектебу се, по правилу, деца уче писмености), али је Хасан ага, вероватно, програм прилагодио према наставном кадру којим је располагао или, што је вероватније, да се полазницима пружи и нешто знања које се стиче школовањем у медреси, пошто медресе није било близу, а да шаљу децу на школовање у места где је медреса било, скромне материјалне могућности Прибојчанима то нису допуштале.

Уз подизање џамије и мектеба у Прибоју и успостављања чаршије, што је такође заслуга Хасан-аге, осамнаести век је у прибојском крају обележило још насељавање муслимана на сеоском подручју, прво у Прибоју ближим а потом и у даљим местима. Први муслимани, насељени по прибојским селима су избеглице из Мађарске. Наиме, Мађари су након ослобађања својих територија од османлијских освајача, при склапању мира условили исељавање својих исламизираних сународника и још да их османска држава може насељавати тек на удаљеностима већим од стотину километара од успостављене границе. Тако су избеглице из Мађарске стигле и до Прибоја. Овде су насељени на запустела имања манастира Светог Николе из Бање у Кратову, Мажићима и Прибојским Голешима. Избеглице распоређени по скоро половини простора Мажића, потрошили су ту што су донели у завежљајима а ново су тешко стицали. Турским званичницима су се учинили лењи, нерадни, па су их прозвали калафати, што ће рећи нерадници, па је временом онај део Мажића где су насељене избеглице из Мађарске прозван Калафати. Уствари, ови људи из равнице били су невични ходању камо ли раду по брдовиту крају. Какви су радници требало их је видети тамо, где су поникли, а какви су да су, они су, по свим изгледима, били први насељеници исламске конфесије у селима прибојског краја и отворили су пут другим муслиманима да из касабе на село излазе.

У другој половини 18. века на имања по селима у долини Поблаћнице и око Пројића, која су напуштали ранији обрађивачи, дошло је до насељавања више муслиманских породица из Колашина, Никшића и околине, из Бољанића, Чајнича и доњег Полимља.

Оно од манастирских имања што није дато на плодоуживање избеглицама из Мађарске узурпирали су локални моћници. Манастир Светог Николе у Бањи, доскора богат, пливао у раскоши чак, одједном је остао на ничем и без игде ишта.

Оскудица и невоље свакојаке потрајале су годинама. Тек је за Хасан-агине управе оживео промет на путу и у касабџији трговина, чему је највише допринео сам он, Хасан-ага изграђујући у Прибоју своју задужбину, подижући чаршију и пијац чиме је Прибој уздигао на степен околних касабџија, али га није успео подићи на ранг кадилука, највероватније због слабе насељености касабџије и њене околине, због слабе продуктивности у привређивању и ниског прихода. Кроз Прибој су, доиста, још пролазили каравани, али у годинама поткрај осамнаестог века све мање сербезли, а све

више уз опрез и уз бројнију пратњу дербенџија или војнука. Живот је поново ишчашен из уобичајених токова, слабиле су државне стеге и дисциплина а у празан простор убацила се хајдучија, избеобразила се све осве и успостављала ред по своме. Тако су текле и прве године 19. века, а онда је старовлашки крај, цео, и доње Полимље заплуснуо талас Првог српског устанка. У зиму 1806. године устаници су избили на Лим, попалили су Вишеград, Добрун, Рудо и Прибој*. У Прибоју су попаљени ханови, куће и Хасан-агина џамија и мектеб. Народ је избегао на леву обалу Лима да спаси главу по цену смрзавања, а овамо га је уз мраз дочекао и кулук на обнови давно порушеног града Јагата на Бићу. Процењено је да наилази вакат да ће требати.

Није се много ни чекало. Карађорђеви устаници поново су избили на Лим у лето 1809. године, поново спалили тек обновљене ханове и џамију, а код Рудог, на самом Лиму, водили су једну од најтежих битака у свом походу до Полимља и изгубили је. Повукли су се потом назад путевима којима су и дошли, вођени потребом да ослобођене територије бране од надирања Турака с оне отуд стране.

У Прибоју су прионули да поново обнављају порушене куће, џамију и ханове, али су се од обнове ханова мало овајдили пошто су путеви све више били под контролом хајдучије те су путници и трговци избегавали Полимље. Наду за повратак на потпун османлијски ред и поредак, за мир, кафенисање и пушење на дуги чибук, на теферицење док промичу каравани као што је било, Турцима и муслиманском живљу у Прибоју пореметио је нови устанак у Србији, а недуго потом и учвршћивање устаничке власти тамо која је досегла до на десну обалу Увца, на непуна два сата хода до Прибоја. Ранији губици и нова неповољна догађања по османски поредак у овом делу царства мотивисала су чуваре тог поретка на наметање новог и драстичнијег зулума на српско становништво.

Томо Бацетић, учитељ, током свог боравка у Бањи 1858. године бележио је разговоре са више људи и преносећи их у изворној садржини у своју књигу „Стара Србија“*, пластично је приказао мукотрпни живот Срба у Прибоју, Бањи и околини у првим деценијама 19. века. Старац један, „потурчењак“ како Бацетић наводи причао му је овако:

„Борио сам се ја са Карађорђевицима код Рудог на Лиму, на самој води. Тада сам први пут гледао страшну битку; видео сам како је вода носила лешеве и с једне и с друге стране, како је носила и људе и коње, јер се бој водио на самом Лиму. Наши су, (Турци), покушавали да пређу овамо, у Стари Влах, а Срби су хтели у Херцеговину. То је била страшна битка, изгинуло је много људи, али није било победника...“

Старац је Бацетићу испричао још како су разљућени нападима Карађорђевицима устаника „Туркуше“, (Турци пореклом из Азије), „Србе на силу преобраћали у своју вјеру, а непокорне набијали на коље, стављали им клинџе под нокте, морили их глађу, отимали им дјевојке и имовину те су се зато и дотада мирни житељи дигли у хајдуке, тражећи спас у планинама. Цео крај између Лима и Увца био је толико опустео да се девет година по дану није смело ићи од вукова, дивљих свиња и хајдука“.

*Алија Бејтић: „Прибој на Лиму под османлијском влашћу“, Сарајево 1945. године страна 24 и 25.

Старчеву причу о насилном исламизирању Срба Бацетићу је потврдио и неки Бањанац кога он не именује, а тај му је казивао како је, неке године, још са једним путујући из Рутоша у Орашац у Гођином потоку натрапао на обезглављено тело човека.

„...угледасмо - казивао је Бањанац Бацетићу - људски леш покривен некаквим прљавим дрњцима. Око њега велика локва крви. Подигосмо дроњак и угледасмо труп без главе; била му је одрубљена и врат је између рамена био потпуно увучен у труп“

Бањанац је даље казивао Бацетићу како је исте вечери у Орашцу сазнао да је онај дан у Гођином потоку зверски убијен Петар Ђиновић, стамен и наочит момак из села Јабука. Чобани, који су тог дана били близу, скривени у шуми, испричали су језиву причу:

„...видели смо гомилу наоружаних Турака који су провели Петра Ђиновића везаних руку. Преводећи га преко потока буљубаша га упита да ли би хтео да пије. Несретник, морен жеђу, замолио је да му дају воде. Један од сејмена је скинуо капу с његове главе, захватио њом воде и дао му да се напије. После тога су га Турци упитали: „Шта више волиш, да умреш или да од данашњег дана будеш Турчин?“ Петар је одговорио: „Удрите ме колико хоћете, али ја у којој сам се вери родио, у оној ћу и умрети“. Турци су му неколико пута постављали исто питање, најзад му је један од њих принео грану, преломио је на пола, направио крст и рекао: „Пљуни на ово или стани ногом“. Петар га није послушао и само је понављао „У чему сам се родио, у томе ћу и умрети“. Они су стали да га ударају кундацима својих дугих пушака у леђа и у груди и несретник је јаукао од неиздржљивог бола молећи их да га што пре убију, али су мучитељи понављали једно те једно... Најзад се један од њих машио ножа, ухватио Петра за његову дугачку косу, три пута га ударио и тек четврти пут одвојио му главу од трупа. Бацетићу је на земљу и она је неко време поскакивала тамо амо, а и труп се такође превртао с бока на бок. Злочинци су мирно опрели нож у потоку и оброисали га, затим су скинули одело са трупа и прекрили га некаквим прљавим дрњцима а главу натакли на дугачку мотку и кренули друмом. Пролазећи селом певали су арнаутске песме, гађали из пиштоља и хвалили се да су убили хајдука“

Злочин какав је почињен на Гођином потоку и још сличних злочина и зулума како је Бацетићу казивано починили су Арнаути, паравојска, над којима званична власт није имала контроле, али их је трпела и толерисала све до времена када су ојачали своје дружине одметници у хајдуке те агама и беговима запретили да ће својим главама плаћати злочине над Србима. Да је претња схваћена за озбиљно (још једном по Бацетићу) сведочи случај неког Илије Бјеловића, кмета из Лунића. Том Илији наређено је да везиру, који је на путу за Босну коначио у Прибоју, доведе коње за комору, а кад је он стао пред везира са доведених много мање коња него што му је речено, љутит везир одбрусио је: „Посеците ђаура!“. У тај мах Даут-бег и Мустај-бег из Прибоја и још неки турски прваци који су се ту затекли, притрчали су да везиру љубе скутеве и руке уз преклињање: „Аман, у цареву здравље, честити девлету, не дирај овог Влаха, јер ако он погине ми сви морамо бежати одавде или изгинути“. Зачуђени везир је упитао шта то значи и они су му испричали о хајдуцима и о поруци којом су обавезали прибојске Турке да одговарају за безбедност околних прибојских села.

Ово је била реалност прибојског краја, Полимља и шире околине, слике живота које је из својих успомена извукао онај старац, потурчењак, што се у младости сем у бици на Лиму код Рудог истутњео још бијући се са Карађорђевићим и Милошевићим устаницима у Ужицу, на Сокол планини, у Лозници и по другим местима, а после, као војник капетана Градашчевића, тукао се и са турским низамом, у биткама од Прибоја до Косова. Под старост је стекао памет којом је, преточеном у поуку, закључио своје казивање учитељу Томи:

“Било би најбоље да читамо наше племе које говори једним језиком уједини се и устане против Туркуше и прогна га из нашег вилајета. Еј, овдашњих људи се не треба бојати, а сваког јабанца па био он дервиш, софта, поп или калуђер треба љокнути по носу или кијаком по врату ако покуша да нас завађа”.

Протичале су тако и којекако прве године и деценије 19. века са живљењем недостојним хвале. Ко је трпео зулум није имао сна, а и зулумћарима се није дало спавати мирно. Касаба Прибој не само да није доживела никакав развој ја какав такав процват него се суновратила у назадак. Од оне величине и сјаја Прибоја у виноградима, каквог га је видео Евлија Челебија кад је овуда пролазио, извесни Иван Франо Јукић у опису свог путовања из Сарајева за Цариград „мјесеца свибња 1852. године“, оставио је податак да је у Прибоју видео „26 кућа, два хана и једну стару оронулу кулу“. Пет година касније руски конзул Александар Гиљфердинг, такође путујући из Сарајева за Цариград правио је успут попис свега и свачега а кад је пролазио кроз Прибој набројао је и у свој путопис унео да у Прибоју „има 30 муслиманских и 4 хришћанске куће“.

Пре проласка кроз Прибој ових учених и радозналих људи старовлашки крај и Полимље заплъуснули су, неколико пута, важни догађаји: Карађорђевић па Милошевић устанак, а у пролеће 1833. године, постављајући од Дрине, па испод планина Таре и Златибора границу између на Порти признате Кнежевине Србије и турске Царевине, рујански сердар Јован Мићић, сишао је низ Вуч поток на десну обалу Увца, наспрам села Раче. Сердареви сејмени побили су онде удут, а турски сејмени из Прибоја само су гледали готов сеир и ништа. Отишао је потом сердар да поставља границу уз Увац, иза Бањи припадајућих Увачких страна, па иза Брезне и даље, Увцем па речицом Тисовицом до испод планине Јавора. Србија се примакла Прибоју на тако рећи сат хода. Да планина Црни Врх не чини сметњу погледу из Прибоја би се голим оком могли видети чупави и гарави златиборски катранџије који, док ископавају борове пањеве испод Цигле и Торника дозивају поименице прибојске прваке, упућују им безобразне речи и доскочице и одмерају од шаке до лакта. Сејмени из Прибоја, што доње по пропланцима изнад леве обале Увца и чувају границу док не стигне низам, узвраћају катранџијама истом мером и истовремено поштом „од ува до ува“ шаљу у Прибој примљене безобразне поруке, тачно на адресе на које су и упућене. Прибојски прваци, међутим, ни дотад нису држали за озбиљно лавез за караванима који пролазе, па ни сад нису зарезивали „бијес“ и аветање златиборских катранџија. Овамо под планином чинило им се да су у Турској много дубље него што су мада их је нелагода и устајали опор укус подсећао на недавне непријатне сусрете са дрљавим сердарем Мићићем

који се, са јатаганом и кубурама за појасом, по Увцу гицао као азгин пастув док је побијао колчеве да означи докле му се одонуд до овамо протеже управа.

Недуго пошто је сердар замакао уз Увац у Прибој је стигла чета низама. Пола их је остало у кршли у Прибоју, а половина их упућено на сазидане карауле на Црном Врху, Љесковцу и месту званом Кожал у Брезни. Граница је осигурана још и изградњом караула у Бањи и у Кратову, које је такође запосео низам са задатком да ред и мир одржавају и по дубини, иза границе. Осигурано је све сем тако, да „ни `тица проћи не може“, али као и свукуд уз границе тако и овде временом су људи нашли начин и комотан пролаз кроз камењаре, шипражја и скоро прашуму Увачких страна и пролазили су по мрклом мраку као усред подне. Многи су из Бање, па и одонуд из преколимских села, одлазили преко границе на Увцу послом, а неки тек да се покажу шта могу и колико могу, а да им не може нико ништа. Преласци су учестали у доба кад је наишао капетан Градашчевић, предводник побуњеног босанског беговата ништа мање него против цара у Стамболу! И, управо усред овог ратног вртлога и „тухаф вакта“, кад су потезане и „крупне ријечи“ и ханџари, Срби из Бање и околине оценили су да им баш ово време иде на руку да измоле изун за обнову манастира Светог Николе у Бањи.

Парох бањски, прота Димитрије Вранешевић испросио је 1850. године од народа по Старом Влаху 1.000 гроша и све их, са молбом за изун, однео на пешкеш травничком Осман Топал-паши. Обећао му је паша и дати изун, осоколио га још намером да ће чим пре сести и прионуту да га напише, те да ће му то писмено ускоро и стићи. Време је пролазило, па се и одужило, а очекиваног абера из Травника нема па нема. Врат је искривио прота изгледајући еда ли мубашира из Травника са обећаним изуном, па је оладио, пренадао се и уплашио се да од пашиног обећања ништа ни бити неће, а још више од могућности да ће га парохијани распопити, можда и придавити, што прво није пазар притврдио па од њихове сиротиње напуњену кесу дао. Али, помози Боже, 1851. године, са специјалним, широким овлашћењима, са изуном да фермане даје и са сабљом од Султана дарованом да њом „по Босни ћера јарамазе“, дојезди на бијесну коњу из Стамбола Омер-паша Латас. Поп Вранешевић одавно решен да уз оно пара што је зијанио зијани и главу, прикупи мантију па Омер-паши под чадор. Пољуби га у скут и у руку и вели да он, слуга божији пред Бога нема куд док онај копривњак око светог манастира у Бањи не раскрчи, „па честити пашо, ја л` ми изуна дај ја л` ми главу мојима пошљи у зобници“.

И паша му даде изун, без да тражи за пешкеш паре пребијене! Турски прваци у Прибоју нису благонаклоно гледали на овај Омер-пашин потез. Испратили су га из прибојског краја гунђајући у браду да је он, потурчењак Михаило Латас, „у души Влах ко` што је и био“. Гледали су да одобрени посао обнове манастира Светог Николе одгоде колико се може тражећи још неких папира, али су од тога одустали кад су чули шта је Омер-паша починио по Босни витлајући сабљом. А он, Омер-паша Латас, и није оном пресамићеном попу изун дао што га је понело кајање због „превјере и издаје вјере прадедовске“, него је скинуо једну бригу с врата: умилостивио је

Србе да се не стављају на страну попбуњеног босанског беговата, а они би изун ионако добили јер је и сам Султан био на касту да им га да. Имао је већ под јастуком неколико замолница за то, између осталих и од својих већила на које је својим угледом и богатством утицај остварио један старовлашки Србин, трговац Мићо Борисављевић.

Уз ову обнову манастира Светог Николе у Бањи, за коју су у оно доба сиромашни верници из Бање и околине прикупили замашну суму од тридесет хиљада гроша, уз још нешто помоћи са стране, начињена је у манастирској порти једна „кућица на два спрата“ под изговором да ће требати за коначиште намерника. Међутим, довитљиви Бањанци су ову „кућицу“ од почетка наменили за школу. Још док је њена градња трајала из Србије су, преко оних газова на Увцу, под окриљем помрчине, добављени уџбеници и школски прибор и, уз иначе постојеће допуштење турских власти да право на просветне установе имају верске заједнице, у манастирској порти почела је са радом Основна школа у Бањи 1853. године.

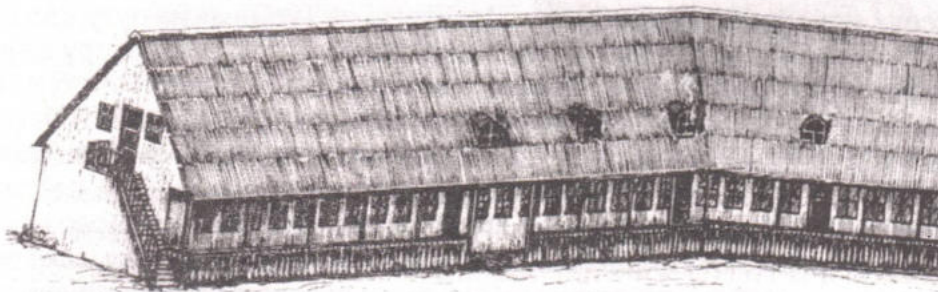
То је друга просветна установа, (прва је била Хасан-агин мектеб у Прибоју), отворена у прибојском крају за „турског вакта“, а прва српска основна школа. Први су јој учитељи били свештеник Ристо Вујачић и јеромонах Лукијан, а први ђаци прваци двадесет дечака из фамилија Бабића, Божовића, Бојића, Деспића, Јелића, Келовића, Никачевића, Оташевића, Пантовића, Раковића, Тришевића, Цинцовића, Шапоњића и Шљивића и једна девојчица, Љиљана Ђурашковић. Властима је приказивано да два свештена лица децу подучавају писмености на 20 егземплара кратких штица (таблица по којима се пише и брише), те да друге наставне предмете учитељи предају онолико колико они знају, „из главе“, а уствари ђацима је, уз опомену да строго чувају и крију, подељено укупно 320 књига: буквара, часловаца, псалтира, прве читанке, друге читанке, катехизиса, свештене историје, граматике, писмених састава првих знања, прегледница, земљописа Србије и Турске, историје, рачуница кратких и сабраних молитвеника.

Обновљени манастир у Бањи повратио је макар нешто од своје старе славе, средишта српске духовности у жупи Дабар. Обновљена су код манастира окупљања верника и српског народа са простора негдашње жупе Дабар, а у групама или појединачно долазили су манастиру Срби и са даљи: из најудаљенијих села Старог Влаха, са реке Таре, од Чајнича, са Романије чак. Ако би успут, неко, имао неприлика у сусретима са Турцима на путу, кад га питају којим послом је наумио у Бању, оправдање је налажено у изговору да је пошао да лечи костобољу на изворима топле воде, где су, уз обнову манастира и изградњу школе, како тако уређена и купатила. У манастирској порти у Бањи народ се у већем броју окупљао о празницима, о Илиндану посебно, када је сабор трајао по два дана и две ноћи. На једном од тих илинданских сабора у Бањи се задесио и Фрања Гиљфердинг и записао како у цркву није могло да стане народа колико га је пристигло на молитву, како се певало и играло дан и ноћ, у чему су посебну умешност показали пандури са српских караула којима је било допуштено да на празнични сабор дођу, а посебно га је импресионирао колико су људи један другог, како знанце тако и незнанце чашћавали ракијом. „Било је људи“ - записао је - „који су током ноћи попили по три оке ракије. Један је седео крај бурета, пио, и чашћавао сваког ко наиђе“.

Трговац из Нове Вароши **Мићо Борисављевић** половином 19. века прихватио се по живот ризикантна посла да запустелом манастиру у Бањи врати отето и растурено након Великог бечког рата; да се обнови и ојача организовано управљање манастиром и манастирским добрима и, својом предузимљивошћу и трудом, а не жалећи новца успео је да "податка" све што је требало да се започне и заврши обнова манастира и у манастирском конаку 1853. године отвори у прибојском крају прва српска основна школа.

Ретко предузимљив човек, одважан и храбар дао је највише доприноса трећој обнови манастира Светог Николе у Бањи, најпосле плативши и главом свој подухват: мучки је убијен у својој кући у Буковику код Нове Вароши

НА ОВОМ МЕСТУ У
МАНАСТИРСКОМ КОНАКУ ЗАЛАГА-
ЊЕМ МЕШТАНА БАЊЕ СВЕШТЕНИКА
БАЊСКОГ РИСТА ВУЈЧИЋА
ПОПЕЧИТЕЉСТВА ПРОСВЕШТЕНИКА
СРБИЈЕ И КНЕЗА
АЛЕКСАНДРА НАРАЂОРБЕВИЋА
ПОЧЕЛА ЈЕ СА РАДОМ 1853.
ГОДИНЕ ОСНОВНА ШКОЛА
У БАЊИ.

Школа у Бањи отворена 1853
и плоча у зиду манастирске порте на месту где је школа некад била

Људи су на овим саборовањима, уствари, акумулирали куражи, да би се сигурније осећали на своме и кад се са сабора кући врате. Временом су им додатну кураж и снагу уливале све бројније хајдучке дружине које су са планина силазиле на путеве, пресретале и пљачкале пролазнике, а Турцима избијале из главе помисао да се зарад лова или каквим било послом пентрају по планинама. На глас су избили и постали надалеко чувени вође хајдучких дружина из Старог Влаха и Полимља, харамбаше: Мићо Глушчевић, Јован Глушчевић, Нинко Колџија, Вук Рађеновић, Маринко Леовац ... Тумарали су готово сербез ноћу и дању по селима Полимља, Потарја и Старог Влаха; с времена на време припуцали би на заптије и беговске сејмене и гонили их из села; слали су претеће поруке агама и беговима, а по путевима пресретали трговце и пљачкали их. Ширили су страх међу муслимански живаљ и скоро да га нема ко се хајдука није плашио, сем одважни Синан-бег Спаховић из Пожегрмца. Он, сеоски првак и угледник, добар верник, не зарезујући хајдуке и њихове претње, по навици које се одавно држао, ишао је редовно, петком, онамо преко Поблаћнице да џуму клања у џамији у босанском селу Међуречју. Годинама тако, према беговом проласку сељани успутних места ценили су које је доба дана, све док једног петка, на месту Препран изнад Саставака, пред бега на пут искочи харамбаша Нинко Колџија, а за њим хајдуци Миле Комарица, Боро Петаковић, Вук Рађеновић и неки Мијатовић. Очас бега свалише са коња, опљачкаше му коња, па пусат и кесу иза појаса и пустише га нек иде. Бег сад и све да је хтео и смео ризиковати поновни сусрет са хајдуцима, није могао без коња ићи чак у Међуречје, те он, по својој природи предузимљив човек, прегалац, потхавти се да начини џамију у свом Пожегрмцу. Измолио је код травничког везира изун, са парама што није био ставио у кесу коју су му хајдуци опљачкали најмио је мајсторе и иргате и започео изградњу џамије и начинио је, уз нешто новчане помоћи од пријатеља из Пљеваља и Рудог и помоћ у радној снази од својих суседа, верника из Пожегрмца и Касидола.

Није остало никакво писмено из ког би се видело које је године тачно џамија у Пожегрмцу подигнута, а по очуваном памћењу стављена је под кров око 1870. године и то је друга и последња у прибојском крају подигнута џамија за време од око 500 година трајања османске владавине.

У време зидања џамије у Пожегрмцу, (по прилици исти мајстори, Раде Бојанић из Касидола са својом мајсторском дружином), сазидали су цркву у Прибојским Голешима, за чије је подизање од приложника из Прибојских Голеша и околиних села 3.000 гроша прикупио и ферман од Султана прибавио предузимљиви свештеник Ђорђе Вранешевић. Ферман је Султан „Абдул Азиз хан, син Махмута хана, увек победоносан," потписао 16. септембра 1867. године. Доста опширно, задржавајући се дуго на појединостима, Султан је ферманом наложио својим валији босанском Осман паши и мутесарифу новопазарском, Сабит паши да, *„Чим им стигне царски знак...дозволе свештенику у селу Голешу да на месту где му је била црква брвнара па се срушила, подигне нову, исто брвнару...“*

Црква је по овом ферману обновљена, али није грађена од дрвета већ сазидана од камена. У народу је ова црква позната и под називом „Црква на Растини“. Уз цркву је саграђен и конак у ком је 1868. године почела са радом Основна школа у Прибојским Голешима, друга српска школа подигнута у прибојском крају у доба османске владавине. За отварање школе, као и за градњу цркве, заузео се нарочито парох голешки Ђорђе Вранешевић, а за првог учитеља узео је Милинка Шалипуровића овдашњег, који је тек био научио писање и читање код учитеља Арса Томашевића у Новој Вароши.

Црква на Растини у Прибојским Голешима

Док се Синан Спаховић бавио изградњом џамије у Пожегрмцу а, свештеник Врањешевић изградњом цркве на Растини и отварањем школе хајдуке оне што су оробили бега Спаховића истерали су из њихових скровишта заптије и низам из Прибоја и протерали их преко Увца, у Србију. Међутим, хајдуцима се онамо није дало мировати. С времена на време упадали су у прибојски крај, вршили препаде по путевима и најпоследње окомили се на муслимански џемат у Кратову с намером да муслимане оданде истерају. Првацима џемата слали су претеће поруке, ноћу се прикрадали до близу кућа и пуцњавом плашили народ, па кад ни то није дало резултате које су очекивали, хајдуци су на врх окомито уздигнутог брда изнад муслиманске махале у Кратову напунили буриће и чаброве лучем и катраном и сачекали згоду да једне спарне летње ноћи то потпале и откотрљају низ стрмину, међу куће. Грађене од дрвета куће су брзо прихватиле ватру и цео џемат зачас се претворио у огромну буктињу која је осветљавала читав сат сва околна брда толико да се при тој светлости, на даљини од пет и више километара, коначу

иглу могао уденути. Пожаром разбуђени житељи џемата нису стигли ни хаљинке на себе да набаце, камо ли да покушају пожар гасити, него су, онако у пртенишу, побегли главом без обзира у Прибој. Више се нису враћали у Кратово, село једва петнаест километара далеко од границе са Србијом

После сваког од учињених хајдучких испада, посебно оваквог какав је изведен у Кратову, турски низам и заптије давали су се у потеру за њима, али како су хајдуци измицали заптије су чиниле зулум по селима куда прођу. А зулум на зулум није доприносио смиривању стања већ је изазивао нове и веће немире. Власт је из шака погубила конце и својом немоћи ишла на руку стварању климе за дизање буне ширих и већих размера. Буну су већ и пропагирали званични и незванични емисари који су преко Увца стизали из Србије, а да је време за дизање буне и дозрело, меродавно су оценили свештенство и народни прваци, окупљени на илинданском сабору 1875. године, код манастира у Прибојској Бањи.

Као и обично на овај сабор је дошло много народа из Старог Влаха и Полимља, из Потарја и од преко Дрине, али као никад дотад на окупу се нашао велики број сеоских кметова, те четрнаест попова, три проте и два архимандрита. После обављене службе архимандрит манастира Светог Николе у Бањи, Прокопије Бујишић, извео је ове људе неопозице из вашара у манастирски конак и ту је извећано и одлучено да се диже устанак. Договорено је да се народу остави мало времена да сради летину, па да се на устанак подигне лицем на Велику Госпојину те исте године. Срочен је и проглас, позив на општи народни устанак, који ће се у међувремену умножавати и достављати народним првацима да се на њега позову при дизању на устанак народа. Тај проглас у оригиналу и писан руком проте Милана Ђурића гласи:

Прокопије Бујишић

„Српском нарооу у Босни,
Херцегоовини и Старој Србији поздрав.

БРАЋО!

Давно је било Косово. Од тада неправде, глобе и велика безакоња трулих Османлија Турака још трпи српски народ. Свака стопа земље је заливена сузама и крвљу наших прадедова. Још вјеру, слободу, образ и огњиште Немањића и Обилића каљају копитама турски атови на стид и срамоту читавог народа српског. Време је да осветимо Косово. Време је да престанемо бити турска раја.

Браћа наша на Неретви потоцима проливају крв. Јуначка Крајина коље своје крвопије.

Чуј народе све три вјере! Устај на оружје! Рат је ово за слободу и права читавог народа. Свака вјера, свачије право, образ и имање биће нам светиња. Ко буде непријатељ овоме рату за слободу, крстио се или клањао, главом ће као издајица свога народа платити. Зато устајте сложено - на оружје синови Босне, Херцеговине и Старе Србије. Зулумћарском крвљу прелите огњишта ваших прадедова. Земља је ова старина наша, право је наше, а Бог је с нама, побједа је на нашој страни, само јуначки и сложено браћо ударимо на своје крвнике.

Живео српски народ, живела слобода, живели јунаци! Живела слободна Босна, Херцеговина и Стара Србија“.

15. августа 1875. год.
у манастиру Бањи

Борци за уједињење
и ослобођење српства

Проти Ђурићу нађено је скровито место, прибор за писање и доста хартије да проглас препишује, а остали свештеници и прваци наставили су се договарати како да се време до дана одређеног за почетак устанка искористи за изналагање скровитих места где ће се склањати нејач и штогод од иметка. Већано је и одређено ко ће бити четовође устаницима, расправљано и о разним другим појединостима да се ништа не би препустило случају, али узалуд. Случај је хтео да ствари крену раније и одвијају се непланираним правцима.

Прота Јевто Поповић из пријепољског села Бабина окупио је своје Бабинце још половином августа у планини Вис, где су му се придружили хајдучки харамбаше и народни прваци из околних села: Ограда, Крњаче, Бучја и других са тремеђе пријепољског, пљеваљског и прибојског краја. Сви су се сложили да ће одавде бити најлакше управљати устанком и започели су га три дана пре него што је било договорено у Бањи. Прота Јевто и око њега окупљени устаници отишли су те запалили хан и караулу на Јабуци, а сутрадан су, са супротне стране турски неки устаници, заптије и низам упали у Бабине и попалили неколико кућа. По овој паљевини устанак који је планиран у Бањи, а почео три дана пре договореног дана, назван је Бабинска буна у

којој су, за наредних двадесетак дана попаљене све куће у Бабинама, амбарови и котарови и све, а након паљевине Бабина пламен устанка захватио је цео Стари Влах, Полимље и ширу околину и, како је у својим истраживањима узрока, развоја, тока и последица овог устанка забележио Вукоман Шалипуровић

„...три године праштале су пушке и севали јатагани од Таре до Увца и од Дрине до Ибра. Видари су видали устаничке и башибозлукче ране. Страдала је нејач Срба и Муслимана. Пламен је лизао кубета цркава и минарета џамија. У огњу завршавале животни век карауле, кршле и касабе. Горели су чардаци ага и бегова, али и брвнаре, плетери и савардаци српске раје и муслиманске фукаре. Устао народ да се бори за слободу...”

Ове три године трајања народног устанка у Старом Влаху и Полимљу, иако нису имале скоро ништа заједничког у планирању, део су немира који су тих истих година трајали у Херцеговини, Босанској Крајини, у Поречу у Западној, те Малишеву и Охриду у Источној Македонији и у области Средње Горе у Бугарској. У свим овим срединама устанци су настајали спонтано, без ичије значајније помоћи са стране; није било међусобне сарадње организатора устанка у њиховом планирању и вођењу, заједничко им је било, и истински заједничко једно збацивање туђинске власти.

Архимандрит Прокопије Бујишић у Бањи, сагласно договору утврђеном на илинданском сабору, подигао је своје устанике лицем на Госпођиндан 1875. године. Повео их је право на Прибој, који је бранила слабо опремљена, слабо увежбана и слабо мотивисана чета башибозлука. Побегли су сви сем осморице који су своју одважност и храброст платили главом на прагу своје кршле која је на врелом августовском дану изгорела за час, до темеља, као зубља луча. У овом јуришу устаника са Бање запаљена је и џамија, и ханови, док су у исто време плануле и карауле на Љесковцу и Црном Врху чије су посаде дале ватру табанима не чекајући устанике. Међутим, кратко је трајала радост почетних успеха устаника.

Из Сјенице је, са прикупљених осам хиљада редовног низама, добро обученог и наоружаног, повео сјенички Мехмед Али-паша да уздуж и попреко прочешља Стари Влах, цео. Није да му нису пружиле отпор радојињске и рутошке устаничке чете и посебно срчане и борби вичне хајкдучке дружине Мића и Јована Глушчевића и других харамбаша, али њиховим кремењачама и устаничким рогуљама није се могао запречити пут бројчано јаком и за борбу добро обученом Али-пашином низаму. Али-паша је вукао и два топа из којих је више шенлучио него што их је окретао на утврђења устаника, којих, уствари није ни било. Зато је Али-паша бес искаљивао на кућама по празним селима чији су становници, са готово целог простора између Увца и Лима, побегли преко Увца, у Србију, а оно што није успело избећи у Србију, склонило се по врлетима и забитима планина, које су нејаком и недужном у миру и у бунама пружале уточиште. Празне су Али-пашини низами затекли и цркве по старовлашком крају, па и њих попалили.

Кад се у позну јесен паша вратио у Сјеницу, над прделом доњег Полимља и Старог Влаха склопила се тишина, али још ништа од мира. Сад су неоткуд, као да из земље извиру, појављивали се остаци српских устаника па би, сад овде, сад чак онамо планула нека турска кућа и пукла нечија погибија. Тако је потрајало једно, па још једно лето, а у међувремену је завршен и српско турски погранични рат на Јавору, Јаворски рат, започет са стране Србије са великим изгледом на успех, а завршен са великим разочарењем. Истина, Србија је овим ратом добила нека два-три села у доњем току Тисовице и Злошнице, али је то платила великим губицима у људству и ратном материјалу. Српски стратежи који су овај рат испланирали и започели још највећи данак платили су својој заблуди што су, неком аустрогарском генералу Заху, који им се наметнуо „гаранцијом“ успеха, а уствари је својим „маневрима“ српске резервисте водио у турске клопке и касапнице од којих је најкрвавија била у месту званом Калипоље, иза Кладнице, под Јавором.

Окончањем Јаворског рата окончан је и народни устанак у Старом Влаху и Полимљу, а на све је ставио тачку Берлински конгрес 1878. године, са ког су велики упутили поруку свима од себе нижим да без пардона и зановетања поштују одлуке Конгреса и према њима се равнају, свиђале им се или не, ко их за то још пита. Србима, оним што су се пре три године на Бањи договарали о подизању устанка, као и онима који о договору нису знали ништа и нико их ни за шта није ни питао, а морали су гинути, из докумената Берлинског конгреса није се свидело ништа, али их опет нико ништа није ни питао нит се кога тицало што им се ништа не свиђа. Муслиманима исто тако, није се свидело ништа, а посебно што су бутум Босна и Херцеговина, и то баш одавде, са прага Прибоја па до Дубровника, испале некако из султанове надлежности, а дате на бригу (и задовољство) бечком Ћесару, да се он о њима стара и по своме ред заводи. А све то, што је прибојским Муслиманима било баш зачудо, учињено је са допуштењем и благословом самога султана. И још, мимо тога, Султан је одобрио да Аустријске војне снаге уђу у Прибој, Пљевља и Пријепоље и поручио да се дочекају пријатељски, а припретио сваком, Муслиману и рајетину, да се није усудио Аустријанцима на пут стати и сметњу им какву чинити?! То додуше, у Прибоју, Пријепољу и Пљевљима нико није ни покушавао. Муслиманима је било доста што овде остаје турска власт, а Аустријанци су само мусафири и њиховим доласком ништа се не мења у односима Турака и османлијске власти према раји, нити се раји дају каква права мимо оних која им даје османска власт. Остало је како је и било: да обрађивачи земље плаћају цару десетину из стечених прихода, а агама трећину.

Оружани или какав било отпор, какав су Муслимани, заједно са Србима, пружили у неким деловима Босне и Херцеговине, у Прибоју и околини ником на памет није падао, али последице узалудног опирања Аустријанцима по Босни осетили су по својој грбачи житељи, углавном Срби у Старом Влаху и Полимљу. На овај простор стигло је три хиљаде од 17.000 протераних из Босне и Херцеговине или испред Аустријанаца избеглих муслиманских породица. Ови избеглице, (мухаџери), насељавани су по утринама, претежно уз српска села по Полимљу, што је, уз затварање им

испаше, Србе ставило у стиску и белај гори од оног рад којег су се пре три године дигли на устанак. Ради затварања испаше на мухаџере нису благонаклоно гледали ни Муслимани, а мухаџери су, у почетку, били подједнако кивни и на Србе и Муслимане у новој средини: на Србе зато што су крмковићи као и они тамо што су их имали у комшилуку и што су Швабу дочекали радујући се, јер се Швабо некако као и они крсти, а на Муслимане што се нису подигли са шиљтета да гаће окрваве а образ осветле у одбрани „турске вјере и њеног достојанства“.

Неке од мухаџерских породица насељене су и на имања одбеглих устаника који су се још оглушавали о позив да се врате на своја огњишта. Док је, још нераспоређена, једна група мухаџера привремено логоровала на Јармовцу, чињен је покушај да се населе листом по Бањи. Неки хоџа из те групе обелоданио је намеру да на рушевинама манастира Светог Николе подигне џамију; предузео је кораке на прикупљању помоћи и неколико дана заредом излазио и укуисао на ледини испред рушевина манастира. Муслимани из Прибоја којима се хоџа обраћао помоћ му нису могли дати, изговарајући се да и њима помоћи треба јер су и сами пострадали током тек минулог устанка. Његови мухаџери такође нису му могли ни имали чиме помоћи, а њега постепено пролазила и воља за укуисањем на ледини испред манастирских рушевина. Нико, па ни његови мухаџери нису му се одазивали позиву на молитву нити приступали да клању пред њим онде, а кад би се враћао имао је све незгодиције сусрете са чупавим Бањанцима што су му се у брк кезили и одмерали му од шаке до лакта. Један у дроњцима, обилно посутим паспаљем, више је личио на ходајуће страшило него на воденичара, што је, изгледа био. Тај је био нарочито безобразан и дрзак, завргнут вазда кијаком и закрвављених очију. Био је то, уствари, у воденичара прерушен нико мање него хајдучки харамбаша Вук Рађеновић. Он је својим тумарањем овуда у попаспаљеним дроњцима, испод којих је скривао кубуре, својом појавом преплашио и неке из Пљеваља газије да одустану од намере да присвоје манастирске воденице, камо ли не би преплашио, истина кочоперног али за мегдан недораслог мухаџерског хоџу, који је, кад није успео набасати ни на каквог богатог добротвора, појединца, спремног да му подржи замисао и пројекат подизања џамије у Бањи, ухватио прилику да са првом групом мухаџера која је пошла даље, уз Полимље, дигне се те оде и он.

На Увац, испод Прибоја, стигли су Аустријанци и улогорили се. Поставили су око логора стражарска места и стражаре и организовали патролирање уз десну обалу Увца, од његова утока у Лим па скоро 15 километара узводно, до оног Вуч потока где је, пре око 45 година сердар Јован Мићић побијањем удута размеђио Србију и Турску. Сад је исти онај удут постао тромеђа са које се, петао кад кукурикне у три државе чује; у Србији, Турској и Аустро-Угарској. Оданде су, улево, аустријски војници утабали патролну стазу уз границу са Србијом.

Овим активностима је управо подвучена најдоња црта испод трогодишњих устаничких оружаних сукоба, паљевина, погибија, бежанија и патњи свакојаких. Клали се Срби и Турци до изнемоглости, а Аустроугарска, што је све из свог прикрајка сеирила добила је да се пружи докле јој се хоће и приде да се бардачи како израста у европску, па и светску велесилу.

У Старом Влаху и Полимљу, по овлаш изведеној трговачкој рачуници штетовано је више од 200 хиљада дуката само у целепима стоке. Срби, своје погореле савардаке, као и мислиманска сиротиња нису ни рачунали у штету. Прионули су да на згариштима подижу нове плетаре и савардаке за најнужнија склоништа од невремена, довијали се да засеју запарложене њиве и да запате помало стоке.

Своју спаљену џамију у Прибоју Муслимани су започели обнављати одмах по завршетку немира, не тражећи изуна ни од кога и не питајући никога, док су српски прваци, често ризикујући да зијане главу и не жалећи с муком стечене или испрошене паре, започели тражити изун да обнове порушени манастир на Бањи. Молили су пашу пљеваљског, високе угледнике и утицајне људе по Приштини, Ушћупу и све до Стамбола, али ће Лим још проваљати клада док изун на крају крајева добију.

Аустријанци су неоткуда на Увац довели по мери изрезану грађу, коју су пребацили у Прибој и на самом улазу у Касабу, са њихове стране, на простору од око 4-5 хектара дотадањих баштица и њива подигли читав мали градић од већих и мањих барака, шупа, штала и других помоћних објеката у који су сместили свој, на Берлинском конгресу договорени гарнизон. У том свом градићу отворили су поткивачницу за коње, бријачницу, амбуланту, кантину... Начинили су и малу дрвену цркву и тениско игралиште! И куглану, све по пропису и по мери дотад стечене западњачке технологије, цивилизације и културе. За неверовати је, али истина је: Прибој на Лиму, Касаба која још није била уцртана у географске карте, место у далекој планинској забити и непроходу, добила је тениско игралиште и куглану, спортске објекте какве у то доба још није имао Београд ни многи београдске величине градови по Европи!

Нешто касније према договору на неком за наш свет незнатом, превисоком и недохватљивом нивоу, у Аустријски војни гарнизон у Прибоју стигла је група инжењера који су започели трасирање пруге низ Лим и уз Лим. Потребан број радника да им носе инструменте, крче шипражје и просецају шуме куда понишане, регрутовали су из локалног становништва. Некима што су једва састављали крај с крајем, што док „сува љеба о ручку једу“ нису знали хоће ли имати штогод за вечеру, свануло је. Швапски инжењери за рад код њих плаћали су добро, а рад код њих бо је шала маскара према запињању и диринчењу „од сунца до сунца“ за оку жита или по оке пасуља на њивама боље стојећих сељана, трговачкој или агиној њиви, које су ови обрађивали "преда се". Швабама је било доста да им унајмљени мештанин носи летву и придржи је где му се каже, да побија колчиће где му се каже, да раскресује грање какво или батаљује нечију ограду која им је заклањала видик кад нишане кроз оне њихове дурбине.

Протрљали су руке и трговци. Гарнизону, у који је стало бројем више војске него што је Касаба са околином имала становника, требало је обезбеђивати сваки дан по буљук стоке да би се обезбедило меса за ручак и вечеру. Прибојским трговцима се осмехнула срећа да надокнаде што су за протеклих година погубили, али су убрзо добили конкуренцију у трговцима из суседних касаба. Први је дошао Мићо Борисављевић, трговац из Нове Вароши

Купио је плац и начинио кућу готово уз ограду аустријског гарнизона, ту му је било најсигурније, а потом, у Прибој где су до његовог доласка у муслиманском окружењу живеле само две српске породице, Петра Анђушића и Трипка Поткрајчића, Мићо је призвао и помогао им да покупују плацеве, куће начине и посао започну још своје комшије из Нове Вароши: Петра Даничића, Васа Љујића, Василија Стријелића и Ника Пауновића, док су из околних села у Прибој сишли и наспрам Мићова имања плацеве покуповали поп Вукола Јевђевић, Милисав Пенезић, Ђорђије Матијевић, Радивоје и Јеврем Новаковићи и Михаило Ђуровић. Тако је уз аустроугарски гарнизон, на западној периферији Касабе Прибој, образована српска колонија, која се временом ширила док је заузела скоро цео његов западни део. Истовремено попуњавао се и источни део Прибоја досељавањем муслиманских породица: Мусабеговића из Милетковића код Чајнича, Софтића и Сарачевића из Пожегрмца, Топаловића и Пештовића из Сарајева, Маглајлија и Лагумџија из Рудог, Чизмића из Вишеграда, Зилцевића, Куртовића и Хаџиефендића из Пљеваља, Хаџихамзића, Љуца и Рожајаца из Никшића.

Оволика, одједном имиграција у Прибој из ближе и даље околине очигледан је доказ да је ово у годинама иза Берлинског конгреса постало перспективно место за трговце, предузимаче, занатлије па и просту радну снагу, а Касаба је стицала и физиономију варошког места, сличну другим, многим, исте величине местима по Европи. Куће почињу да се граде по европском стилу, веће и раскошније, а настају и уочљиве промене у начину живота људи и у њиховом понашању. Прибој постаје отшкринута капија за продор тековина западне цивилизације овамо у Рашку област коју је пре скоро пола миленијума османска окупација испарцелисала на санџаке и претворила је у тамни вилајет на периферији империје.

Тих, деведесетих година деветнаестог века изграђен је у Прибоју први водовод и, први у Полимљу хотел и то луксузан хотел, по европски опремљен, са уведеном водом и купатилом. Подигли су га заједничким прегнућем трговци Стевовићи из Прибоја, Бајровићи из Пљеваља и Веселичићи из Пријепоља. Градњом овог хотела ортаци Стевовићи, Веселичићи и Мехмед-бег Бајровић, паша из Пљеваља, задивили су и у Прибоју присутну елиту аустроугарских официра и чиновника, која је, уношењем многих новина у живот и понашање, пре свих овде богатијег и еманципованијег дела друштва, иницирала да се подигне овако нешто. Уз то, манири аустроугарских официра и чиновника да у свом маленом граду организују вечерње забаве и приредбе (доводили су с времена на време и ансамбл Бечке филхармоније да концерте изводи пред публиком у Стевовића хотелу) мотивисале су и убрзале активност српских трговаца, првака, одборника Црквене општине и омладину да се енергичније заузму на подизању својих просветних и културних институција. Тако је, двадесет година након отварања школе у једном од најудаљенијих и најзабаченијих села, Прибојским Голешима, у Прибоју отворена српска основна школа 1888. године. За првог учитеља је из Нове Вароши доведен Владислав Протић, а он се, уз описмењавање деце дао и на окупљање омладине, набавио књиге и основао Читалачко друштво, а потом и Српско културно-уметничко друштво „Свети Сава“.

Уз мноштво новотарија које су Аустријанци у Прибој донели једну су са одушевљењем дочекали и прихватили сви одреда Прибојчани, Срби и Муслимани, старо и младо, богати и сиромашни, особито домаћице. Реч је о шпорету и фуруни. Лимар Драгиша Љујић, по мустри узетој од Аустријанаца, начинио је прве узорке ових предмета и ставио их у функцију свог домаћинства, а недуго потом затрпали су га поруџбинама фуруна и шпорета људи из Прибоја и околине. Нису му дали да се одмори ни празником. Хрлили су један мимо другог, богати и сиромашни, да у кућама уместо огњишта постављају шпорете, а у собама да се греју уз фуруну уместо од лончића сазидане, гломазне и непрактичне пећи, какве су дотад имали.

Док су овако ствари сређиване по Прибоју и новине стизале једна за другом и утркујући се једна мимо другу, на Бањи, која је кроз векове била центар прибојског краја ништа се није догађало што би било похвале вредно. Живело се мукотрпним сељачким животом, ништа бољим неголи у удаљеној планинској забити. Чак и много горе, кад се тиче слободе кретања. Након пропасти устанка из 1875. године турске власти, уз обнављање караула уз границу према Србији, од Црног Врха преко Љесковца до Брезне, једну караулу начинили су усред горте спаљеног манастира Светог Николе. Ово им је била уствари касарна за одмор пограничних патрола, да ту преспавају кад одраде своје смене, али овде су низами били више докони него су што радили, а патролирање им се сводило на скитарање по селу, завиривање преко плотова, досађивање неприличним понашањем, какво само докоњаци знају смислити и извести. Непредвидљиви су, нахрупе кад би их човек најмање очекивао, заседну неком пред кућу, па и у кућу; закараче око огњишта и извољевају да им се пече цицвара. Људима се огадио живот кријући пред доконим низаом младо и мушко и женско. Није им смиром ни о празницима проводити време код куће, а ни појма да се окупљају на молитву код манастира. Онде се стално врзма овећа група низама, а њихова касарна онде сметња је и изговор да се не да изун за обнову манастира. Свеједно, свештенство, људи из црквеношколске општине и угледни трговци из Прибоја нису одустајали. Хватали су везе, подмићивали и учестали са обнављањем молби паши пљеваљском и тражњу од Митрополије да се више и упорније залаже за њихову и своју ствар, а стигли су да провуку кроз уши овај предмет и конзулу Србије у Цариграду са захтевом да проговори коју са валијама и високим званичницима са којима се сусреће на Порти и да не жали „јабуку дати“ кад год оцени да би било за фајду. Много их је који су се и осладиле тим јабукама, па опет ништа, док се у једном непредвиђеном, неочекиваном и комичном случају нису стекли услови да се обнова манастира одобрава не изуном паше јал валије већ царским ферманом!

Наиме, митрополит рРашко-призренски Дионисије Петровић, током свог обиласка парохија у сјеничком и пљеваљском крају у лето 1898. године, измоли пријем код мутесарифа пљеваљског, Сулејман Хаки паше. Паша лично изашао је пред конак са свитом да учини теменах митрополиту и како тај пристиже, из светине која се ту сјатила искочи неки пијанац и обали митрополита с коња! Би шта би. А било је све смишљено и договорено још од како се чуло да ће пред конаком митрополита дочекати Сулејман Хаки паша,

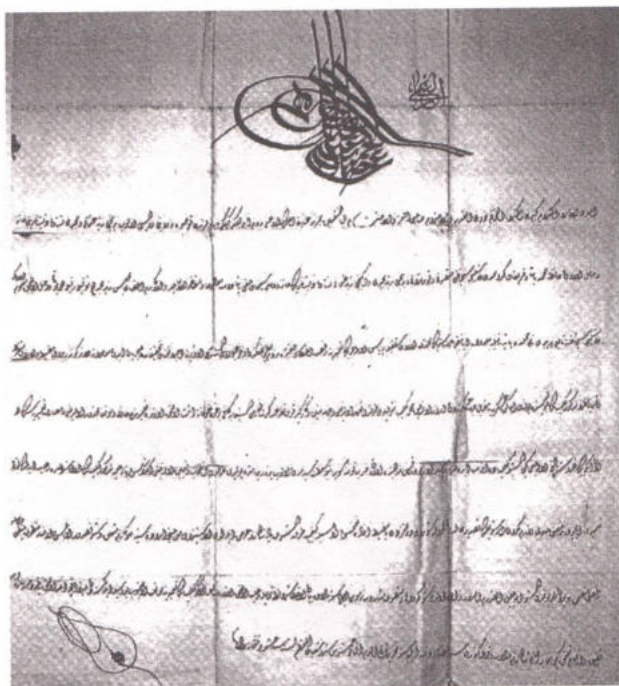
Пљеваљцима неприхватљив због нечег чак омрзнут човек. Пањкали су га и смишљали смицалице свакојаке да га се отарасе. И у митрополитову доласку нашли су згоду и смислили подвалу да паши напакосте: потплатили су оног пијанца да учини што је учинио, рачунајући да ће се митрополит пожалити и од Црне Горе и Србије затражити да му се пред Портом ставе у заштиту части и образа и достојанства цркве те да ће из свега тога испилити се царски ферман којим ће се паша из Пљеваља сургулисати у Малу Азију. Добро је било смишљено и добро изведено, али су митрополит и паша још боље ујдурму схватили и договорили се: митрополит да се не жали и не прича ником шта га је у Пљевљима снашло, а паша да пред Девлетом подупре захтев Бањанаца да им се одобри обнова манастира Светог Николе. И, како су се у четири ока митрополит и паша договорили тако су и поступили. Митрополит је „заборавио“ шта је учињено на вређању му достојанства, цркве и вере у Пљевљима, и, колико се о томе сазнало у Србији и Црној Гори, потрудио се да се то запреће, а паша је успео да умилостиви никог другог до султана Абдул Хамида II да напише ферман којим се одобрава обнова манастира у Бањи. Службеном поштом ферман је стигао из Стамбола у Пљевља а оданде га је Сулејман Хаки паша лично, у пратњи 12 коњаника, донео у Прибој. Био му је припремљен дочек и гозба у манастирском хану на Јармовцу, али он је сјахао с коња само толико да би председнику Црквено-школске општине, Алекси Мићовом Борисављевићу, церемонијално предао ферман, па је одмах узјахао на коња и одјахао у Пљевља. У ферману је писало:

Владика Рашко-призренски
Дионисије (Петровић)

Султан Абдул Хамид

Факсимил фермана

Султан Абдул Хамид II Победоносни

Овим царским указом обавештавам беглербега румелијског, намесника (валију) косовског вилајета Хафиз Мехмед-пашу, носиоца величине и славе, одликованог орденом меџедије првог реда и османским орденом првог реда и начелника (мутесарифа) и војног команданта пљеваљског округа Сулејман Хаки-пашу дивизијског генерала носиоца ордена меџедије првог реда и османског ордена другог реда и његовом савету, да се зна да је на мој часни престо стигао захтев, да се у прибојској нахији у месту Бањи налази манастир који је делимично изгорео. Калуђери су се преко митрополита рашко-призренског и патријарха цариоградског обратили и тражили моју царску дозволу за оправку манастира.

По извршеном увиђају издата је моја царска заповест којом се одобрава оправка манастирског крова и ћелија за калуђере који имају бити турски поданици, српске нариодности и православне вере.

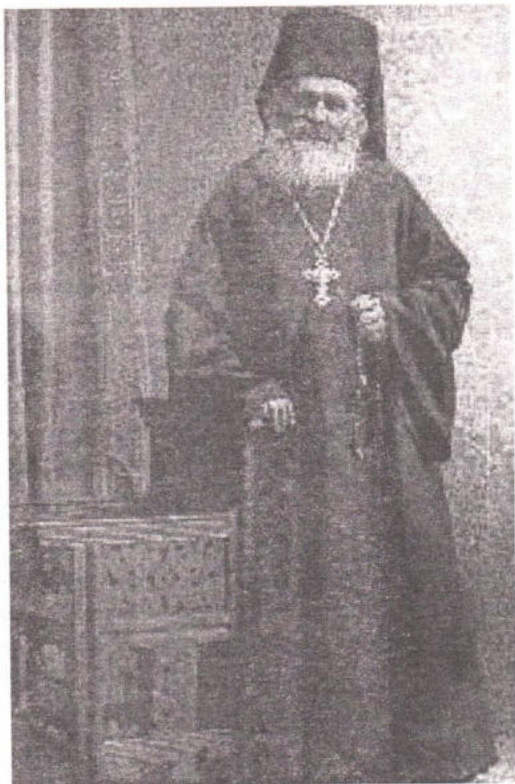
При оправци не сме се никоме чинити никакво насиље нити се од кога за ма шта не сме узети ни једна пара, јер је то противно мојој царској жељи.

По договору са старешином манастира, за војну касарну која је у дворишту манастира, има се сазидати нова касарна за 40 мојих царских војника, од тврдог материјала у вредности 2.000 гроша.

Ова моја царска заповест има се извршити употпуности, према горе наведеним условима. При извршењу не сме се ни на кога вршити никакав притисак ни насиље нити ма од кога, за ма шта, узети ни једна пара.

4. јануара 1899. г.

Султан
Абдул Хамид II

Не чекајући ни да преноћи ферман свештеник бањски архимандрит Гедеон Марић и епитроп манастира Алекса Борисављевић дали су се предано на припреме обнове манастира. За почетак располагали су са значајном сумом уштеђевине: преко 13.000 гроша у Српској банци у Загребу, што се скупило за низ година у дукате претвореног прихода са манастирских имања. Током зиме паре су подигнуте са банковног рачуна у Загребу и донете у Прибој, а са првим данима пролећа 1899. године отпочели су радови. Прво је, како је и ферман налагао, на брду, повисоко изнад манастира начињена нова касарна за 40 војника, а потом се приступило рашчишћавању рушевина манастира и манастирске порте. То се радило мобом на коју су се са одушевљењем окупљали сељаци из Бање и околних села.

Архимандрит Гедеон Марић
организатор и носилац посла четврте обнове манастира Светог Николе у Бањи

Син Мићов, **Алекса Борисављевић**, уз успешну трговинску фирму пресељену из Нове Вароши у Прибој, од оца је наследио положај епитропа (управитеља манастира и манастирских добара) а наследио је и очеву склоност да оно што је манастирско брани, а што је порушено да обнови.

На слици Алекса са супругом Јелисаветом

Народ из Старог Влаха, Полимља и Потарја похрлио је да колико може да прилога за ову, четврту по реду, обнову манастира Светог Николе у Бањи. Како је архимандрит Гедеон Марић уписао у тефтер сам се народ организовао да прилог упише и ко је имао само грош дао га је испред свог пречег од пречег и испред деце, није жалио, а у приложнике су се уписали сви попови овога краја, удовице попова, сви учитељи, листом сви трговци; Срби из Прибоја, Нове Вароши, Пријепоља и Пљеваља, неки и из Сарајева, Чајнича и Никшића; из Ужица и Сјенице. Прикупљено је укупно 11.710,58 гроша; 12 форинти и 7 наполеона. Неки да се не зна а многи нека се и зна и запише, Муслимани прибојског краја и Полимља дали су свој прилог обнови манастира у Бањи. Најчешће су по коју пару, колико се нашло и имало, Муслимани доносили ближњем комшији, Србину, нека то са својим прилогом да за обнову манастира у Бањи и нека је алап, а у тефтер приложника, са назначеним износом колико дају, уписали су се: Смајил ефендија Спаховић из Сјенице -24 гроша; Зефир ага Дервишевић из Бијелог Поља-24 гроша; Муслиман из Пријепоља-10 гроша; Хаџи Авдага Спаховић из Сјенице 48 гроша; Муслиман из Страњана -10 гроша; Ајдар бег Долмагић из Нове Вароши -10 гроша; једна Муслиманка -5 гроша; Бефир из Нове Вароши -7 гроша; Смајил ага из Вранеша -22 гроша; Авдул из Доњег Колашина -10,11 гроша; Алија Урсула из Сјенице -25 гроша; један Муслиман -3,17 гроша; Селмо Кукић из Нове Вароши -5 и Смајил бег Хасанагић из Прибоја -190 гроша. Тај Смајил-бег је праунук оног Хасан аге, добротвора, утемељивача Касабе Прибој и градитеља прве у Прибоју џамије.

За обнову манастира у Бањи осам гроша дали су заједно и двојица аскера; 28,5 гроша дао је један аустријски официр из Пријепоља, а толику исто суму дали су заједно командант аустријског гарнизона у Пријепољу, мајор, са два оберлајтнанта из Пријепоља и два лајтнанта из Прибоја.

Средствима којима је Црквена општина располагала и средствима приложника, скинут је влагом презасићен свод и део зидова, сазидани наново оштећени зидови и цео кровни свод, очишћена и зидом ограђена црквена порта и њеним источним делом засађене младе липе. „Дрвеним чумковима“ доведена је вода у порту и начињене две чесме. У знак захвалности за одобрење обнове манастира неимар, Перо Нинчић из Седобра, са својом мајсторском дружином, урезао је у камену плочу речи захвалности Султану Абдул Хамиду хану. Неимар Перо и његови мајстори били су неписмени, али свеједно доказали су се умијећем да у камену плочу урежу слова, додуше по нацрту архимандрита Гедеона Марића. Плоча са натписом уграђена је у зид изнад улазних врата у цркву.

На крају, на изворима термалне воде повише манастира сазидана су купатила. У функцији су и сада. У међувремену није ништа преправљано нити дограђивано већ, како онда тако и данас, наизменично се по сат времена у затворене базене пуштају мушкарци и жене да купањем у топлој води лече реуму. Уз купање у води ових базена, која, како је у новије време утврђено и у проспекте унето, сем реуматских оболења, ишијаса, оболења кичменог стуба, лечи још и болести крвних судова, гинеколошка и кожна оболења, организована је у бањској амбуланти и стационару физикална терапија.

Док је још обнова манастира трајала путовали су у Русију архимандрит Гедеон Марић и кафеџија Пајо Видојевић с намером да испросе нешто пара да крај манастира и топлих извора у Бањи начине један фин и велики хотел. Ту потребу су, поред осталог, образлагали и својим предвиђањем да би се у том хотелу окупљали богати и утицајни људи из Србије, Црне Горе, Босне, Турске па и из удаљенијих крајева, те да би се у тим окупљањима могли „лијепо поразговарати и посавјетовати“, а све у корист јачања националне свести и напретка. Међутим, лепо срочено и лепо изложено образложење потребе градње великог хотела на Русе није оставило нарочит утисак нити их разнежило да паре дају, па је при повратку архимандрит Гедеон са оним што је имао дао сазидати у близини базена хотелчић један са салом за ручавање, са великом верандом испред и са неколике собе за угледне госте кад дођу. А гости су како к манастиру тако и у уређену бању похрлили са свих страна. Од како је на Илиндан 1902. године освећен манастир, сваке недеље и празником пуна му је порта верујућег народа, од свукуд приспелог, а мало увише, у дотад невиђеној згоди од купатила исто од свукуд приспели костобољници, напунили купатила, брчкају се и причају како су овде, недавно, једног у крошњи донели. Згрчила га реума. И да видиш: после десетак дана купања у природно загрејаној води отишао је на својим ногама, здрав и прав, као младић!

На веранди оног хотелчића за лепих дана госпођице и госпође, официрске дамице и даме из аустријског гарнизона из Прибоја седе са својим кавалјерима, сркућу лимунаду и кабезу, врпоље се, разгледају околу зачуђено, задивљено; чаврљају усхићено, а на швапском, „нашем свијету“ разумљиво колико и цвркутање птица.

Увече на овој истој веранди и за столовима у сали хотела, уз кафу са коцком рахатлукума седе прибојски трговци, Срби и Муслимани заједно, са пријатељима и рођацима који су им дошли у посету и послом. Разговарају о свему а најмање о лиферацијама за војску што их највише и интересује, али то не показују. У овим окупљањима на Бањи има нешто ново: у хотелу, у бањским базенима па и у манастирској порти виђају се све чешће Муслимани. Не чини им нико сметње ни они коме и све их више зближавају заједнички послови, интересовања и потребе. А онамо иза Бијелог Брда изнад Штрбаца, у Будимлији, далеко од погледа „нашег свијета“ и недоступно, прича се да су Аустријанци начинили стругару и стружу борове из околних шума а по неки и одовуд одвлаче. И како који изрежу у греде и треницу право то некуд и одвлаче и чудо једно колико им тога треба.

Држави, па још таквој као што је Аустро-Угарска треба свашта камо ли да јој не треба боровије греда. Треба јој и те колико.

У друштву где се у чашице долива из бардака нађе се, увек, неких којима је Бог дао да знају свашта и да сазнају први, кад изврну чашици дно увис па се поизмакну и док чекају да неко намигне да се долије веле: „Е, мој брате! Ено почела је пруга да се гради од Рудог па наниже, а тамо уз Дрину па некуда преко Романије гради се још одавно, па да видиш колико ће Шваби требати буковине за шлипере. Знате ли количко је Јаворје? Е, оно што је букве по њему, све кад се исијече, неће дотећи за шлипере ни за донекле низ пругу. То је чудо која буковина и сила буковине треба пруга кад се гради“.

- Е, ево му га на што ће је начинити доље кроз оне платије ће Лим у Дрину увире! добацује неко од суседног стола, а тај је пролазио, каже, онуда некад и видео и уверио се да не постоји силе сем божије да оне громаде од љута камена поравна.

Има тако људи који су по својој природи противни сваком подухвату и стрефила би их срећа кад би видели тог подухвата пропаст те су, тако, без своје икакве потребе и разлога мотивисани да неуспех прижељкују, а оно што прижељкују доживљавају као готову ствар. Тако својим знањем загарантују да од подухвата неће бити ништа.

А опет, има других људи и у већини су који и воле и верују да кад људи нешто прегну оно и остваре, а и они су јогунасти, постојани у свом уверењу и спремни да своје убеђење доказују полагањем иметка у опкладу. Ови оним скептицима прву дочекују инацијски оштром тврдњом да ће бити онако како је речено да ће бити. У свему тако, а сад кад је реч о градњи пруге веле:

- Јес', вала, знам и ја каке су оно платије и џебелје низ Лим, доље, али свеједно, нека су, провући ће онуда Швабо пругу к'о кроза сир!

А доле низ Лим гради се пруга, трагом од кука некаквих, тачки, црта и цртица, ударених по дрвету и камену бојом које кише не спирају, а стављали су их они „инџилири“ са гомиљом уза се сеиза што су им носили ногаре за дурбин, летве којекакве и сунцобране, и још веће булументе са трнокопима, косијерима и секирама што су им крчили путеве кроз шипражја. Мислило се да се Швабе аче, докони а имају да плаћају па им се може. Прошло времена па заборавило се швапско врзмање по беспућу и недођијама кањоном Лима, кад оно: ево их опет. Само, сад се види да се ачили нису. сад су са собом, довели неоткуда сијасет вичних радника, поврх тога унајмили оне исте што су им раскресивали шибље и придржавали летве и још на стотине нових. Утрапили свима у шаке крампе, лопате, ђускије, мацоле... Плаћају их опет добро да копају, лопатају и колицима земљу одвозе у јаруге. Довели и мајсторе вичне пословима подзиђивања и надзиђивања. Сваки ради посао који му је дат и на месту где му је речено, а сви заједно граде пругу. Нека посебна сорта радника ушла и у платије, подмећу под камење лагум, па кад одадере пуцањ брда се цела затресу и хука се чује надалеко. А после камење низ точила сипи. Овде су негде уистину натрапали на тврдо, толико тврдо да кад се мацолом из најјаче руке по камену заждије, одбија се мацола као лопта од брвана и држаља снагатору из руку се отима. Запело. Глас стигао до самог Ћесара да је запело, а он, кажу, поставио питање: „може ли се за потрошен грам злата откинути грам камена“, а кад му је стигао одговор „да, вала, толико, па и мало више, може“, Ћесар наредио да се посао настави.

Било је и остало да се памти, задуго, да су радници на изградњи пруге низ Лим зарађивали да су се и сами чудили колико им се даје. Зарађивало се као никад пре ни на каквом било уносном послу. Причало се да су појединци торбе пунили парама зарађеним на градњи пруге долином Лима и Дрине. Некима је, богме и ваљало. Куће су поградили и имања покуповали, а неки други вала јок, ништа, но ће зарадили онђе и попили. Ови радници, претече радничке класе код нас, по својој склоности пићу и прозвани су „барабе“. Младежи мушкој био је симпатичан тај назив и још више распусни живот какав, како су чули, „барабе“ живот воде. Многи су младићи зато сањарили

да једног дана постану „барабе“ па је, доста касније по изградњи пруге низ Лим и низ Дрину, кад се градио тунел Шарган где је исто као и кањоном Лима и Дрине било чипаво радити, од читавих група младића прихваћена да се на посијелима громко, подвиком пева, колико се зна прва међу радницима спевана песма:

**„Барабе су Шарган прокопале,
све за вино и ракију дале.
Шарган пије, Мокра Гора плаћа,
док бараба оста и без гаћа!“**

Сем по склоности пићу „барабе“, које су са градилишта пруге низ Лим долазили и у Прибој били су препознатљиви свакоме по неким чудним, дотад невиђеним капама, што су имале надстрешницу изнад чела. Сазнало се и да се те капе зову „качкети“, а у наш крај први су их донели Пемци (Чеси), они што су били вични заврћивати динамит у камен и палити га, па кад одадере планине се тресу.

Пре него је пруга завршена на Увцу је завршена изградња железничке станице, зграде по својој величини и изгледу чак лепше од оног Стевовић-Бајровић-Веселичић хотела у Прибоју. Фирма која је зидала станичну зграду, ваљаност изведених радова потврдила је гаранцијом на 99 година, а сем фирме иза те гаранције стајала је и држава Аустро-Угарска. На перон први пред овом станицом, први воз окићен заставама, цвећем и возном особљу дарованим пешкирима и кошуљама стигао је 1906. године. Поред све у парадним униформама утегнуте војне и железничарске свите воз су дочекали и турски званичници мудирлука Прибој и одреда сви трговци који су се возу највише и обрадовали. Дошло је доста и проста света да изближе и издаље види чудо невиђено, воз. Свет се највише дивио „црној к'о бакрач“ машини која је вукла вагоне, а кад продорно звизне или запућка или забобоња бу,бу,бу ду! народ мислећи да се отела од контроле, гаравог као и машина машиновође, натисне бежати уз обалу.

Временом се народ привикао на све, а први трговци којима је пруга повећала и послове и зараду. Уместо ранијих одлазака по робу у Сарајево, сад им је стизала роба на Увац, тако рећи на кућни праг, а ту су утоварали и своје испоруке буљука стоке, вуну, лој, овас, јареће коже, орахе и све друго што су у своје магацине трпали на гомилу скупљањем по селима вересију.

А Аустријанци који мало, мало, па неким својим марифетлуком и чудом забезекну наш народ, начинили својом обалом Увца стазу, посули је ситно истуцаним каменом, поред стазе побили по два аршина дуге стубиће и о стубиће окачили фењере. Официри из касарни на Увцу, шеф железничке станице и отправници возова, други цивилни и војни чиновници, ожењени, били су дужни најмање сат пре акшама започети шпацир оном стазом, шпацирати до акшама и макар још сат пошто се на оним стубићима попале фењери. Тако су, вамо наспрам најистуренијег, тамног вилајета турске царевине, показивали до каквог су нама и домазлука стигли користећи тековине западне цивилизације.

А онда су, Аустријанци, на најпрометнијој раскрсници путева на Увцу, управо између путева оцртали један круг у који би могло да се удене задно пошире каце, па цртом један уз други побили од педља високе колчиће. То им је затвор у ком треба да издржавају двосатну казну починиоци ситних прекршаја. Први је тог затвора допао Јово неки, стари, што је пушио лулу на аршин дугу чибуку, а у комшилуку још познат као закерало и особењак. Поцавелао се тај Јово са снахом Јулом. Рекао јој: „Узми дер, дијете, те машице, додај ми с огњишта жишку да припалим лулу“, а она њему: „Оћу сад, сломих се трчећи. Ја да вадим руке из тијеста и додајем ти жеравицу, а ти крај ватре шједиш, устурио се к'о бан, не мож' се сагети па угарак узети те палити лулу, пали и кућу ако `ћеш!“.

Свашта је Јово могао поднети а да му снаха одговара то никако, те он њу чибуком по телевизу, а она тај час право са тјештавим рукама истрчи пред кућу и стане је вриска, дареж и кукњава: „јој њој, (тамо њој), од како се удала у ту кућу па задовојек, ђе јој нема бијелије дана од сиједа злотвора што је, поред жива јој оног муфљуза од чоека, сваки дан ја ли чим звизне јали је расплаче“. И све тако вриштала је снаха и запомагала, све, док је пред кућом трупнуо чизмама џандар, кога је ђаво нанио баш тада да наиђе. Џандар Јова зајми преда се и с њим пред капетана; рапортира му така и така ствар, а капетан Јову одреза два сата затвора и да се пресуда има извршити одмах.

Исти онај џандар што га је довео одведе Јова да издржава затвор међу кољем. Окретао се онде Јова, обртао. Дешавало му се да га кад нешто скриви, а и кад не скриви који дан приведу да у затвору оддрежди дан два, али ваког затвора, без врата и заклопа ни у сну сањао није нити му је ко казивао да то иђе у свијету има. Ето има, и ко ће тог затвора допасти, те он. И тешко му пада што из тог на ледини затвора нема куд побећи, а још теже што сваког путем ко наиђе мора дозвати да му каже шта је скривио, да је за то што је скривио кажњен и ево га, како управо казну издржава. Премешта се тако на оно две стопе земље старац, с ноге на ногу, чуди се једнако, па као из каце одвали:

-Ја слаба му заклопа, а тврда му закона, закон му његов швапски по сто пута!

Тако су текли дани на Увцу под окупацијом чак незнано ни чијом: турском или швапском.

У Прибоју је било друкчије. Настала је утакмица ко ће начинити бољу кућу без черена и огњишта, ко ли, по угледу на швапски обичај засадити више испод пенцера цвећа. Оформила се чаршија, без ћепенака. Свака од нових кућа подизаних дуж главног сокака грађене су „на два боја“, (приземље и спрат), с наменом да се „горњи бој“ користи за становање породице док су у приземљу отворани дућани мањи и осредњи, и велики: (болте); отворане су кафане, механе, ашчине и занатске радње. Прибој је доживљавао преображај. У њему је, уз од раније у виши друштвени слој уздигнути муслимански беговат, сада, постепено, израстала и српска интелигенција. Беговима и агама прибојским, од поодавно утемељеним оцаковићима и кољеновићима, богатством су уз раме стали трговци Борисављевићи и Стевовићи, а уз њих добро је пословало и напредовало још око двадесет трговаца и занатлија, Срба, насељених у Прибој током последње две

деценије 18. века. Ови људи слали су своју децу на више школе, а школована омладина, како српска тако и мислиманска, масовно се укључила у културне активности и иницирала стварање културних институција.

Уз чаршију, коју је особито живахном чинио велики кириџијски промет, сељаци су уобичајили доносити да продају бели мрс, мед, луч, ракију и друго шта имају и од чега се може откинути пара. Згодно место где ће распртити торбе, изложити свој еспап продаји и у близини везивати коњчад нашли су на једној заравни, дотад јалији, уз леву обалу потока Мишковац, усред касабе, а власти су за пијачни дан одредиле петак. Пијац је касабу учинио још живахнијом и убрзао њено напредовање. Међутим, у селима око Прибоја, као уосталом и у целом Старом Влаху и Полимљу скоро ништа није кретало набоље. Живело се мукотрпно, под оптерећењем високих дажбина цару и агама, сада још и под оптерећењем задуживања код трговаца. Немајући никакве готовине сељаци су узимали на вересију шта им је најнужније: раонике, алатке за потребе у домаћинству, по коју мараму за девојке и младе невесте. Зејтин се куповао „на фртал“, такође и шећер, углавном у коцки, да га се у кући нађе, да тетке имају по локум понети деци кад у род пођу. Често би, ипак, те дароване коцке шећера остале непоједене, чуване су за нова даривања коме, па би се тако, протурањем из руке у руку најзад истањиле и скруниле.

И кафа се куповала на фртал, а у сеоским домаћинствима пекла се и пила само о слави и Божићу, кад дођу уважени гости, а помало се негде крило, да се нађе кад сила дође која не зна за нема.

Земљу у свом поседу није имаоло скоро ниједно сеоско домаћинство у прибојском мудирлуку; сва српска и већина муслиманских домаћинстава била су у чифчијском односу. Чифчије су били и многи мухаджери, досељени из Босне и живели су о танку комаду, као и сви чифчије. Многим чифчијама живот су додатно компликовали власници чифчилука, аге и бегови који су и сами отањили, па су свој стандард поправљали честим гостовањима код чифчија где су знали распојасати се и разбашкарити и извољевати да им се пече за ручак цицвара или шта друго по жељи им беговској и укусу.

Живот на селу спао је на ниску грану до неподношљивости, а врх свега, да би подмирила свој буџетски дефицит османска власт је увела нове глобе и порезе. Обрађивачи царске земље обавезани су да уместо десетине дају цару осмину од летине, уз то повећан је порез на мушке главе, уведен порез на жене преље, на дотад неопорезивана говеда и коње, па чак су заптије зашли да броје торну пашчад и прозоре на кућама да и то опорезују. Уведен је посебан порез на воденице и на школе, које ни онако нису имале пара за издржавање. Све осве дара превршила меру и сељаци су, у пролеће 1903. године, спонтано дигли руке од обрађивања земље, сви одједном, на целом простору Старог Влаха, у доњем Полимљу и у Потарју. Нису знали да то што су учинили може да се назове „бојкотом“ или „штрајком“, али учинили су оно што су знали: поскидали су раонике са својих рала и са ускликом: „Ево вам их па орите сами“ понели раонике да их стрпају на гомилу испред ућумета, сваки у својој касаби. Испред ућумата У Новој Вароши, сељаци из села између Увца и Лима начинили су рњагу од око 1500 раоника.

По овом властима пред ноге бацању раоника настали бунт сељака, чифчија, назван је „Раоничка буна“ и у њој су учешћа узели и Муслимати, обрађивачи агинских имања, чифчије, који су готово колико и Срби били погођени дотадањим дажбинама, а погађали су их једнако као и Србе новоуведени порези и глобе. Буна је имала социјални карактер и крајњи циљ реформисање аграрне политике, да се земља узме велепоседницима и да се да сељацима, а потрајала је пуних шест година, стишавајући се на једном а распламсавајући се на другом крају узбуњеног подручја. Понекад је и у појединим селима узимала јачи замах и изглед да прерасте у народни устанак за збацивање османске власти, што су подстицали хајдучки харамбаше, већином они исти што су предводили чете у устанку из 1875. године и неки Милан Робовић, школовани официр, који је дошао из Србије, али у том нису успели, нису имали подршку у народним првацима из трговачког слоја, а ни у свештенству. Свештеницима исто није ишла у прилог буна, пошто су се бунили и чифчије са манастирских имања, једнако као и сви други чифчије. Сем оног Робовића буну нико други није помагао из Србије, а ни из Црне Горе. Тако, препуштеним самима себи сељацима није остало ништа друго него да из оног што су закували сами се чупају како знају и умеју и колико могу. Показало се и да могу доста.

Запречили су агама путеве да излазе у села, одбијали да дају осмину и новоуведене порезе. Заптије, који су излзили у села и отимали имовину за неплаћени порез и агама хак, хајдуци су пресретали те им то преотимали, а да би се од отимачине штитили сељаци су се збивали у логоре по планинама и тамо одгонили стоку и односили иметак.

На преговоре са побуњеним сељацима власт је пристала пошто је увидела да су се баш узјогунили, неће да попусте, а престали су и силазити у касабе да доносе на продају шта имају. Сиротиња у касабама се смрзавала јер нико се није усуђивао дотерати на коњчџу товар дрва, да му не би заптије заплениле коњче.

Својим трајањем и изгледом да су сељаци решени и у стању да трпе још, буна је нешто од циљева и постигла. Скренула је пажњу великих сила, Аустро-Угарске и Русије уствари, те је уз посредовање њихових конзуларних представника склопљен споразум да се народ смири а власт мало олабави стеге, да опрости у годинама буне неплаћен порез, а нови да не уводи. Испало је да, од како је османске владавине, сада по први пут и народна да се узме у рабош, а да царска мало приосабри. Али, ни од тог се није осетило неког значајна бољитка. И пре је било догорело до ноката, а за протекле године злопаћења у буни народу је изгорело и испод ноката и испод коже, а многим је и кожа згуљена као кора са врбове гране. Од раније економски слаба многа домаћинства ослабљена су до затирања. Буна је однела главе многих ваљастих домаћина, а много нејачи помрло је од студени, глади и болести потуцајући се по збеговима. Током буне један број домаћинстава, и то боље стојећих, пребегао је у Србију, те је, после свега број српског становништва на сеоском подручју опао за близу 30 одсто. Слабо обрађивана земља давала је слаб род жита. Владала је оскудица и глад по селима, а и по окончању буне није било слободног кретања и рада. Заптије које су током буне излазиле у

села да отимањем скупљају десетак од летине за царску хазну и трећину за хак агама и беговима, омилио им се тај посао па су сад одметали се и излазили да отимају за свој рачун. Људи су и на имању и на путу били на нечијем нишану. Само псе нико није дирао. Попуштани с ланаца још кад је казано да ће се опорезовати па су се временом намножили и подивљали, насртали су и на стоку и на људе. Остало је да се прича како су јурдисали на неког пролазника, јабанца, а он, како му се приближавала опасност сагао се да дохвати камења да се брани кад: камење за земљу примрзло. Несрећник није имао више ничим да се брани, само му је остало, док су га пси уједали да куне: „Проклет да си вилајету у коме су пашчад пушћена а камење повезано“.

Тажак живот у немирну времену сатирао је људе, али не и ведар дух у људима, па је тако реалност живота илустрована реченом и са још сијасет сличних анегдота. Није сломљена ни воља у народу да би занемарио започету активност на културно-просветном уздизању. У Прибоју је драмска секција српског Културно-уметничког друштва „Свети Сава“ дупке пунила публиком најпространије кафане, у којима су приредбе приказиване. О Савндану су ђаци деклемовали, а основано Читалиште пунило је ормаре новим књигама, најчешће докријумчареним у трговачким бисагама, из Србије. У Прибоју и није било баш тешко развијати ове активности; у Прибоју се ипак мирно живело и трговало док се по селима димило, али и док се димило у два удаљена планинска села начињене су и почеле са радом српске основне школе. У Крњачи је, уз одобрење надлежних османских власти пљеваљског кадилука, 1902. године сазидана од камена за оно време раскошна школска зграда. Почела је са радом исте године, па наредне рад прекинула, не због „Раоничке буне“ него због премештаја учитеља. Година је прошла док је нови учитељ нађен па је школа наново почела рад 1904. године, а те године почела је са радом и школа у Бучју. Овде су мештани, поред у коров зараслих зидина цркве Свете Петке, добили одобрење да подигну једну зградицу у којој би се молили Богу недељом и о празницима. Подигли су је и Богу се молили, па Богу се молећи и учитеља добили и школу отворили.

Стање се постепено смиривало са изгледом да се посве нормализује што су најављивали и 1908. године обзнањени реформски документи Младотурског покрета **Хуријет** (Повеља о миру) и **Хатишериф** (Устав) којим су гарантована једнака права у исповедању вере, образовању и културном уздизању свим народима у Царевини, па и напаћеној српској раји у Старом Влаху и Полимљу, крајевима који су тада припадали Косовском вилајету. Одредбама Хатишерифа овдашњим Србима обезбеђен је и избор представника у органе власти што они нису могли још замислити, а ни поверовати, али су „к'а озеб'о сунце“ прихватили вести да се предвиђа изузимање обрадивог земљишта из поседа ага и бегова и предаја истог у посед обрађивачима. Супротно српском радовању да „ако Бог да од оног што се прича нешто и буде“, муслиманском живљу у старовлашком крају и Полимљу из Хуријета и Хатишерифа није се допало ништа. Поједини Муслимани су чак свој отпор реформама исказали одметништвом у хајдучију, „посебицу“, да би у Вилајету живот организовали по своме: да веригама опасују Србе који дижу главе, па и Младотурке, муртате, ако им падну шака.

Веригама се опасивало овако: одметнути Муслимани, најчешће бескућници, који су бабовину проћердали пијанчећи, а посао никакав не почињући, увребају прилику да се увале у кућу каквог домаћина, закараче иза огњишта и уз заповест да им се приправи за вечеру цицвара нареде да им се нађе и дукат осијека. Ако домаћин каже да нема и што је најчешће и била гола истина, незвани мусафири нареде му да пређе вериге у ватру. Кад се вериге усијају опашу несрећног домаћина онако врелим веригама, па ако опет нема дукат однеће му на шиљак натакнуту главу. Тако је страдало више угледних домаћина по Старом Влаху, тако су турски хајдуци по Косовском вилајету заводили свој ред и претили Кемалу, муртатину.

Хатишериф и младотурске реформе није прихватао ни беговат, уплашен за губитак повлашћеног положаја у друштву. Гунђали су и нису много учинили да узапте одметнуте оне докоњаке, „посебицу“, да зла не чине. С друге стране аустроугарска анексија Босне и Херцеговине учинила је збуњеним муслиманске прваке Прибоја, Пријепоља и Пљеваља, свикнуте да се друже и теферице са аустроугарском господом официрима и чиновницима. Фино је било дружити се с њима, али нису заплакали за њима кад су пртљаг у товаре повезивали и одлазили 1909. године. Само су их с тупим погледом испратили, ни радосни ни кивни, неизбежно огорчени због Ћесарева отимачине два велика погранична вилајета и забринути: шта ли се још иза брда ваља? Нису дуго чекали да и то виде.

Половином октобра 1912. године пукли су топови на српско-турској граници на Јавору. Само два, а после том паљбом од стране Србије објављеног рата Турској, а потом, како је у то доба видео а касније у својој хроници „На Дрини ћуприја“ овековечио Нобеловац Иво Андрић,

„Све се одиграло стреловито брзо и необично једноставно. На Увцу, где граница између Аустро-угарске и Турске иде речицом Увац и где дрвени мост дели аустријску жандармску касарну од турске карауле, прешао је турски официр, заједно са малом посадом на аустријску страну. Ту је театрално преломио своју сабљу о ограду на мосту, и предао се аустријским жандармима. У том тренутку с брда је силазила сива српска пешадија... „... нестало је тремеђе између Аустрије, Турске и Србије. Турска граница, која је још јуче била на петнаестак километара од касабе (Вишеграда), повукла се одједном за више од хиљаду километара, чак негде тамо иза Једрена...“

Два дана пре оног што се догодило на Увцу Рако Топаповић из Брезне, враћајући се из Доброселице где су му дали пушку, таман кад је излазио из шумовитих Увачких страна и био на домаку куће, с оном пушком о рамену натртао је на турску пограничну патролу и погинуо. Турци су беспотребно у несрећника и увис испалили читав плотун и тиме су уствари позвали Брезанце да се дигну на јуриш и запале караулу на Кожљу, а потом је пламен захватио и карауле на Љесковцу и Црном Врху, са којих су турске посаде побегле на време.

У Прибој је са Кокиног Брода стигао Четврти пук Јаворске бригаде и ушао у касабу у маршевском поретку, са потпуковником Радивојевићем и капетаном Хаџићем на челу. Народ их је дочекао са буклијом и цвећем. Добродошлицу су им пожелели и муслимански прваци Прибоја, а Срби су се обрадовали колико ослобођењем од вишевековног ропства под османском окупацијом, толико и још и више што су ослободиоци донели вест да ће земља, на којој су се затекли као обрађивачи, па била она до сада у поседу ага и бегова или црква и манастира, од сада бити њихова.

Прибојски крај у Краљевини Србији

У годинама непосредно пре ослобођења и прикључења матици Србији Старог Влаха и Полимља прибојски крај је био административно подељен на троје: села Кратово, Јелача, Брезна, Челице и Друглићи припадала су нововарошкој кази (срезу); сва села у долини Поблаћнице, подјаворска села, села око Пројића и Калуђеровићи, Крњача, Бучје и Ограде, припадала су пљеваљској кази, а Прибој са селима у непосредној околини: Рачом, Бањом, Читлуком, Милијеши, Прибојским Голешима, Добриловићима, Калафатима и Мажићима био је мудирлук у саставу пријепољске казе. Краљевина Србија успостављањем своје управе на ослобођеном простору Старог Влаха и Полимља, Прибој је подигла на ранг среског места и уз најближа околна села, са којима је чинио мудирлук, придодала му је из дотадање пљеваљске казе сва подјаворска села; села Доњег Поблаћа: Кукуровиће, Заостро, Сочице, Плашће, Ритошиће и Забрњицу; села око Пројића: Хер. Голеша, Заградину и Калуђеровиће и села Бучје, Крњачу и Ограде и, из пријепољске казе придодала је срезу Прибој Црквене и Забрдње Тоце. Кратово, Јелача, Брезна и Челице, која су иначе била у нововарошкој кази, при новој административној подели остала се у нововарошком срезу.

У Прибоју и свим селима која су ушла у састав Среза Прибој, на дан ослобођења 1912. године живело је укупно око 12.500 становника и, сем оно трговачких и занатлијских породица у Прибоју све остале издржавале су се приходима од земљорадње и сточарства. Поједине сеоске породице имале су нешто додатних прихода од мајсторлука и кириџилука.

Већинско становништво Прибоја чиниле су муслиманске породице: Баждаревићи, Бећировићи, Гогалићи, Демићи, Зилцевићи, Караосмановићи, Кочевићи, Кулаши, Курталићи, Лагумџићи, Љуце, Марићи, Маглајлије, Мемишевићи, Мулаосмановићи, Мусабеговићи, Пашалићи, Пештовићи, Полимци, Рожајци, Сарачевићи, Смаилбеговићи, Софтићи, Топаловићи, Турковићи, Ћелеахметовићи, Чизмићи, Чивгини, Хасанагићи, Хаџиефендићи, Хаџихамзићи, Хајдаревићи и Хусовићи. Српско становништво Прибоја чиниле су две староседелачке породице, Анђушићи и Поткрајчићи и током последњих тридесет година досељени из Нове Вароши Борисављевићи, Вранићи, Љујићи, Стријелићи, Стевовићи, и Рољевићи, а из околних прибојских села Бацетићи, Буквићи, Видојевићи, Вуковићи, Дучићи, Јелићи, Јевђевићи, Матијевићи, Минићи, Пенезићи и Пејовићи.

Непосредно по уласку српске војске у Прибој место су напустили и отишли у Турску мудир и чиновници мудирлука са породицама, турски официри са породицама и војници; мухур-сахибија, сандук-сахибија и заптије. Са њима је отишло у Турску свега две-три муслиманске породице, чијих чланова није било у надлештвима турске управе.

Рачу, која са својих шест заселака: **Рабреновац, Јелав, Горњи Увац, Бјелиш, Лунићи и Кутловац**, полукружно опасује Прибој, од раније, као и у доба ослобођења насељавале су српске породице: Бабићи, Буквићи, Бјеловићи, Дидановићи, Јелићи, Келовићи, Којадиновићи, Јовићи, Лаптошевићи, Лујићи, Љубојевићи, Мановићи, Мојићевићи, Новаковићи, Пенезићи, Пурићи, Пушице, Спасићи, Токовићи, Тришевићи, Трипковићи, Ћирковићи, Ћировићи и Цвијовићи.

Бању су такође насељавали само Срби и то: Деспићи, Дивци, Жарковићи, Караџићи, Ковачевићи, Мандићи, Мићовићи, Несторовићи, Никачевићи, Пантовићи, Петровићи, Пешићи, Прчетићи, Радовићи, Рајевићи, Раковићи, Савићи, Станојевићи, Томићи, Тришевићи, Цинцовићи, Ћирковићи и Шапоњићи.

Кратово, Јелачу и Брезну насељавале су српске фамилије: Бабићи, Берлићи, Бјелићи, Видојевићи, Врељаковићи, Гордићи, Гудурићи, Деспићи, Дробњаковићи, Дрчелићи, Заковићи, Календеровићи, Кашерићи, Ковачевићи, Крунићи, Нијемчевићи, Никачевићи, Оташевићи, Павловићи, Пешићи, Полићи, Пујовићи, Пурићи, Симовићи, Словићи, Таталовићи, Тришевићи, Шапоњићи и Шћеповићи.

Прибојске Челице и Друглиће насељавале су српске породице: Бјелићи, Буљугићи, Вујковићи, Дрчелићи, Дробњаковићи, Ђоковићи, Мандићи, Мартиновићи, Продановићи, Пушице, Раовићи и Синђелићи и једна муслиманска фамилија: Володери; а преко пута Друглића, с ону страну Лима, **Мажиће** су насељавале српске породице: Баковићи, Бенковићи, Дерикоњићи, Драгутиновићи, Дрчелићи, Ђуровићи, Јевтовићи, Милошевићи, Минићи, Табајице, Цвијовићи и Шалипури.

Калафате је насељавало муслиманско становништво: Алагићи, Арнаутовићи, Бећировићи, Бегановићи, Веснићи, Гледовићи, Зековићи, Исовићи, Јусуфовићи, Куртовићи, Муратовићи, Нуровићи, Пашовићи, Табаковићи, Хазировићи, Хаџовићи, Халиловићи, Хаџиефендићи, Хандабаци, Хусовићи и Шумани, и једна српска породица: Баковићи.

Добриловиће су насељавале српске породице: Божанићи, Веселичићи, Голубовићи, Грабовићи, Ђаковићи, Новаковићи, Симовићи и Тице, а **Милијеш** српске: Ђуровићи, Марјановићи, Самарџићи, Кубуровићи и Кашерићи и муслиманске: Авдовићи, Арнаутовићи, Бајрактаревићи, Брковићи, Дивалићи, Ђурђевићи, Зуковићи, Јусуфовићи, Каровићи, Каралићи, Колџићи, Леђеновићи, Меховићи, Пекићи, Потуровићи, Ризвановићи, Рустемовићи, Салкановићи, Сејдићи, Смаилбеговићи, Тврдковићи, Трбовићи, Узуновићи, Фазлићи, Хамзићи, Хасанагићи, Хајдаревићи, Хаџовићи, Ходовићи, Хрустемовићи, Чичићи, Чохадаревићи и Шеховићи.

Читлук су насељавале муслиманске породице: Авдићи, Алићи, Балићевци, Гогалићи, Дураковићи, Меховићи, Мехићи, Мемићи, Мурадићи, Нуровићи, Колџићи, Потури, Рисовићи, Сејдићи, Ћеловићи, Хајдаревићи и Хоџићи; а **Црнуге** српске: Којадиновићи, Мијатовићи, Пенезићи, Петрићи, Пушоњићи, Станојевићи и Шалипури; и муслиманске: Авдовићи, Мемићи, Мекићи, Мемишевићи, Мурадићи, Софтићи, Срне, Фазлићи, Хаџиалићи, Хаџићи, Џановићи и Џафовићи.

У **Прибојским Голешима** већинско српско становништво чиниле су породице: Адамовићи, Бабићи, Бојовићи, Буквићи, Глишовићи, Драгутиновићи, Дубоњићи, Ђуровићи, Крће, Кубуровићи, Јевђевићи, Милошевићи, Пјевчевићи, Радомировићи, Рајевићи, Станојевићи и Шалипуровићи, а мањинско, муслиманско фамилије: Ахметовићи, Гојићевићи, Дупићи, Зејниловићи, Лисице, Мујовићи, Муратовићи, Кулиновића, Смајовићи, Сиповићи, Суљевићи. Тутурџићи, Хајдаревићи, Хаџиавдићи и Шабаније.

Касидоле и Пожегрмац, приближно у односу пола - пола насељавале су српске породице Бојанићи, Бошковићи, Вуковићи, Госпићи, Дробњаковићи, Ковачевићи, Колашинци, Миковићи, Новаковићи, Пијевци, Радомировићи, Стакићи, Станојевићи, и Цвркотићи и муслиманске: Дедагићи, Ледине, Мандали, Муратовићи, Рашидагићи, Силајџићи, Спаховићи, Спахићи, Хајдаревићи, Хоџићи и Црнчевићи.

Густо насељена **Херцеговачка Голеша** чиниле су српске породице: Аврамовићи, Буквићи, Бојовићи, Васовићи, Газдићи, Глишовићи, Голе, Голочевци, Дамјановићи, Драгутиновићи, Ђуровићи, Станојевићи, Спарићи, Крће, Кубуровићи, Лаковићи, Лангуре, Лисице, Марјановићи, Марковићи, Масалушићи, Милићи, Папићи, Пијевци, Пријовићи, Поповићи, Потпаре, Радомировићи, Србљановићи, Станићи, Танасијевићи, Удовичићи, Цупаре, Човићи, Џуловићи и Шушњи.

Планинске увале **Бучје, Калуђеровиће, Булиће и Глог** и висораван **Крњаче и Ограда** насељавали су српске породице: Аврамовићи, Бајићи, Бекоње, Бендићи, Белкаши, Голубовићи, Голочевци, Дробњаци, Жугићи, Јањушевићи, Јановићи, Јечменице, Јовановићи, Колџићи, Комарице, Којовићи, Кубуровићи, Лаковићи, Лазаревићи, Лончари, Лонцовићи, Луковићи, Лучићи, Љељени, Љиљанићи, Мазалице, Маљевићи, Мановићи, Милићевићи, Мосуровићи, Мрдаци, Павловићи, Папићи Поповићи, Потпаре, Пушоњићи, Радовићи, Спајићи, Стојкановићи, Станићи, Србљановићи, Томановићи, Торомани, Шарчевићи и Шилџи.

Села у сливу Поблаћнице: **Буковик, Заостро, Ритошиће, Жин, Клађе, Гођешину, Кнежеву Ријеку, Плашће и осојни део Забрњице и Кукуровиће, Лаповиће, Репце, Раичевиће, Коштице, Драговиће, Сочице, Крајчиновиће, Радаје, Медницу, Пенезиће, Шилџе, присојне стране Забрњице, Црнуговиће, Репушевиће и Батковиће**, настањене једне поред других, на целом простору, насељавале су српске фамилије: Аврамовићи, Бекоње, Бендићи, Бошковићи, Василићи, Видаковићи, Вуковићи, Газдићи, Гаирети, Гачевићи, Глишићи, Голе, Гогоићи, Голочевци, Дамјановићи, Даниловићи, Деспотовићи, Дујовићи, Дробњаци, Ђенисијевићи, Ђондовићи, Зеци, Зековићи, Лисице, Леовци, Луковићи,

Лончари, Љељени, Љиљанићи, Јањушевићи, Јановићи, Јаћовићи, Јевђевићи, Јешићи, Јоксимовићи, Комарице, Клисуре, Кнежевићи, Милинковићи, Миковићи, Миловићи, Мијатовићи, Ненадићи, Иконићи, Папићи, Пријовићи, Радовићи, Рађеновићи, Ранитовићи, Станковићи, Стакићи, Савићи, Стојнићи, Спајићи, Спарићи, Стевановићи, Тошићи, Ћехе, Цвијовићи, Цвијетићи, Цвркоте Чоловићи и Шушњи; и муслиманске: Ашћерићи, Абаспахићи, Алихоџићи, Алићи, Ахметагићи, Алимановићи, Бајрамовићи, Башићи, Бурутовићи, Ђурђевићи, Еминићи, Зековићи, Делићи, Дедовићи, Дедагићи, Ибрагићи, Исламагићи, Јаховићи, Калтаци, Кадрибашићи, Курдије, Кулини, Кулуглије, Кокори, Крезовићи, Лугоње, Мандали, Мишорепи, Муратовићи, Османчевићи, Омеровићи, Пашовићи, Рустемовићи, Саковићи, Салкановићи, Слатине, Скорупани, Софтићи, Сујићи, Сејфовићи, Стројили, Табаковићи, Таранчићи, Терзићи, Туркушићи, Трле, Хамзићи, Хасанагићи, Хаџовићи, Хаџићи, Херићи, Хедовићи, Хонићи, Хусовићи, Хомовићи, Ченгићи, Џановићи, Шајићи, Шеховићи, Шипке и Шумани.

Поред набројаних породица Срба и Муслимана у Побраћу су се у јесен 1912. године затекле са стаништем неколике породице Рома православних: Маринковићи, Јовановићи и Костићи. Они себе називају Каравласи, тако их и народ овог краја зове. Говоре српски и још један језик који нико други сем они не разуме. Доселили су се неоткуд од Фоче крајем 19. века и, на „ничијој земљи“ крај Побраћнице, на месту званом Брнари, у Крајчиновићима, начинили кровинаре и ту се одржавају готово век и по. Сви свирају на виолине, („ћемана“ како они кажу), свирањем као основним занимањем зарађују за живот и допунске приходе остварују од прављења и продаје чанкова, вретена и фино изрезбарених дубака у које се стављају деца пре него проходају.

У селима прибојског краја западно од Јаворја, у **Стрмцу** и оно десетак мањих села и заселака, као и на источним падинама Јаворја, у **Забрђу**, **Живиницама** и **Сјеверину**, као и у долини Побраћнице, у јесен 1912. године затекле су се да живе једне поред других, измешано по целом подручју српске фамилије: Буквићи, Бугари, Бубетићи, Благојевићи, Виларети, Вилотићи, Голе, Дробњаци, Живковићи, Зеци, Јањушевићи, Јаћимовићи, Јаворци, Јојовићи, Котлаје, Крушкоње, Китићи, Лаковићи, Лончари, Марковићи, Милошевићи, Пантовићи, Перовићи, Пешовићи, Пијевци, Радовићи, Савићи, Спајићи, Стојнићи, Станковићи, Чоловићи и Шушњевићи и муслиманске: Ајановићи, Алихоџићи, Бајрамовићи, Беговићи, Бербје, Гибанице, Зековићи, Каблари, Кујунџићи, Пецикозе, Полимци, Славотићи, Сарачи, Хрњићи, Шебе, Шакапаре и Шеховићи. 69

Статистички попис становништва и домаћинства непосредно по ослобођењу Старог Влаха и Полимља, није вршен па је предњи попис породица, које су у јесен 1912. године затекле се да живе на простору који данас обухватају границе Општине Прибој, сачињен ослоном на сећања старијих људи из сваког од набројаних села и проверен увидом у реконструисане матичне књиге. Може се сматрати готово стопостотно тачним, а статистичким пописом становништва који је урађен 1921. године, у прибојском срезу, (подручје данашње Општине Прибој), пописано је укупно

око 12.500 становника. Није их могло бити много више ни 1912, без обзира на знатне губитке у становништву током Првог светског рата и помора од шпанолске грознице крајем тог рата.

Најбројније фамилије, српске: Буквићи, Оташевићи, Комарице, Јањушевићи, Папићи, Ђуровићи и Шалипуровићи и муслиманске: Бајрамовићи, Хасанагићи, Хоџићи и Стројићи, једва да су бројале по 10 породица, а многа из пописа презимена чиниле су по две, нека и само по једна породица. Међутим, породице су имале већи број чланова, живело се у већим кућним задругама јер је то обезбеђивало стабилност породице и њен опстанак, посебно у планинским селима. Прича се да је из појединих породица у Бучју, Крњачи и Оградама из куће по 12 косаца излазило на ливаду.

Сем оно неколико ага и бегова, трговаца и занатлија у Прибоју, све остало становништво живело је од земљорадње и сточарства. Свако од домаћинстава и у самом Прибоју, рачунајући и трговачка и беговска, држало је по нешто живо. Сви бегови и трговци држали су у својим шталама коње и по коју краву, а знатан део осталог становништва држали су и козе. Свако од домаћинстава у Прибоју имало је и по нешто вртова у адама поред Лима или на другим местима у околини Касабе, а аге, бегови и трговци, уз имања на којима су имали насељене обрађиваче земље, чифчије, имали су по неку парцелу воћњака или ливада или њива које су обрађивали „преда се“.

У ратарској производњи била је заступљена сетва стрних жита: јечма, пшенице, ражи, крупника и овса; у долини Лима, Увца и Поблаћнице сејано је повише кукуруза, а у планинским крајевима по мало хељде. Иако је хељда и у оно време била на цени њом су засејаване мале парцеле јер се никад није знало хоће ли од тог усева шта бити, пошто је то биљка преосетљива на климатске промене. Ако, на пример, удари ветар какав у време кад хељда цвета, од рода неће бити ништа. Семена стрних жита аге и бегови давали су својим чифчијама у време сетве, њихова обавеза била је да семе обезбеде и по количини издатог семена процењивали су колико ће од приноса добити на име трећине. Обрађивачи земље који су имали своје поседе, од летине би одвајали део и остављали за семе. Није било никакве организоване семенске производње и семена стрних жита, кукуруза такође, била су „изрођена“ и слабородна, а кад се томе дода слаба, крајње примитивна обрада земље, дрвеним ралом, (нико није имао гвоздени плуг), приноси су били слаби, увек испод очекивања. После вршидбе, кад оно овејана жита скупи у куп на гумну, сељак би најчешће уздахнуо: „Ето ти берићета, сјеме посиј, сјеме нађи“. Та пословична изрека памти се и до данашњих дана и још је у употреби при констатцији да је најњевено жита мање него се очекивало, или је реч о каквом другом неуспешну послу.

Мало је било породица које су могле да напуне амбар и да имају хлебног жита до следеће жетве и да им претекне, у бољим случајевима могло је са штедњом да се превеже „од новине до новине“, а у великој већини то се није могло постићи већ су се недостајуће количине хлебног жита намиривале позајмицом, задуживањем да се отплати надничењем, трапом стоке за жито и довијањем на разне друге начине. Многе породице излаз су налазиле

давањем деце у најам, да имућнијима цело лето чувају стоку за врећу жита. Често су сиромашка и осиротела деца и одрасла у најму до пунолетства код једног или више газда, а нису били ретки случајеви када су и одрасли чланови домаћинства, па и главе породица, кору хлеба одрађивали најмом код богатијих домаћина. Ретки су били случајеви да су се газде према најамницима понашали човечно, чешће се дешавало да се од најамника тражи и да уране и да омркну и да раде најтеже и најпрљавије послове.

За стварање робних вишкова у житу домаћинства и која су могла то постићи, нису била мотивисана јер, свака већа производња повлачила је и веће дажбине, цару десетине и аги трећине, а није било добро ни да се чује да неко има жита више него му треба јер могу доћи да га опљачкају. Чак и амбарове ага и бегова по селима, поред тога што су их субаше чували, хајдуци или посебица налазили су начина да их опљачкају, ако ли не то оно да их запале нека изгоре заједно са житом. Због бојазни да ће им плљачкати жито или у најмању руку свакодневно искати у зајам, многа домаћинства приказивала су се већом сиротињом него што уствари јесу или су глумили неку телесну фалинку.

Како се оскудевало са хлебним житом за људску исхрану, чести су били случајеви да се оскудева са сточном храном, „пићом ајванском“. Недостајало је сена и сламе да се током дуге зиме прехрани и изими оно колико се од стоке зазими, (а свако домаћинство морила је жеља да има мало више „живог“ у тору), па су се људи довијали да недостајуће количине сточне хране надокнаде кресањем лисника ујесен, кресањем брсти током зиме и разгртањем снега по храстовим шумама да би дохранили овце жиром. Да колико толико очувају запаћени сточни фонд поједини домаћини, неком ко има сточне хране мало изнад својих потреба, давали су краве „на кесим“, и волове „на изор“. Онај ко би узимао на зимску прехрану краву „на кесим“, за оно што је прехрањује наплаћивао би се мужем исте краве, а онај ко би узимао вола „на изор“, наплаћивао се презањем истог вола у запрегу. Ако није и сам био нужен да узима вола „на изор“, да га упарује у запрегу са својим. Бивало је најчешће, да се на запреге изорских волова товари и колико могу и колико не могу повући, што, и до данас, кад се хоће илустровати да неко у тешку раду претерује каже се: „Тегли к'а изорски во“.

Повртарством су се бавила домаћинства у долини Лима и то доста успешно. Све аде поред Лима, испод Прибоја, биле су претворене у вртове у којима је узгајан парадајз, паприка, боранија, краставци, лук и остале повртарске културе, а повртари из Сувог Поља у Бањи били су познати по томе што су свој парадајз носили чак на сарајевску пијацу! У домаћинствима долином Поблаћнице мање је узгајано поврће, а више дукан, кукуруз и као међуусев са кукурузом пасуљ и тикве. По селима изнад речних котлина и при планини готово да од поврћа није узгајано ништа до по лија лука. Није било навике да се о томе ради или су неки други разлози били по среди. Међутим, у жупским, а још више у планинским селима, сејано је доста кромпира и купуса. Кромпир је био заступљен у свакодневној исхрани редом у сваком домаћинству, а где се оскудевало у хлебном житу по један дневни оброк приправљан је искључиво од кувана или печена кромпира са нешто тврдог сира. Дневни оброци преко зиме појачавани су и са доста кисела купуса.

Уз обавезно кромпириште и купусиште свако домаћинство имало је још по малу парцелу, у најплоднијем делу имања, на којој је, уз посебно брижљиву и темељиту обраду сејана конопља и лан. Без ових култура није се могло замислити ниједно домаћинство ни у жупском ни планинском крају, јер ако нема конопље и лана нема ни платна за пртениш.

Упркос повољним климатским и другим условима за воћарску производњу, за османске владавине чифчије у прибојском крају нису имали никакве мотивације. Плодови са свих воћних стабала на имању припадали су у целини земљопоседнику, аги. У време кад воће дозрева ага би долазио „да то своје мала“ смири, па би његово гостовање потрајало, по некад и по месец дана, што је чифчијама био терет над теретом, „тежи антрешел од товара“, како би говорили. Због тога су чифчије налазили начин да воћна стабла затрују чиме у корену, да се посуше. Само по неки душеван ага, а такви су били они богатији углавном, дозвољавао би своме чифчији да по крају имања има за себе по коју крушку, јабуку или шљиву и по оградама и међама трешње, „некђеца беру и једу“.

Није брањено да се плодови дивљих крушака по утринама скупљају и користе за „турање у џибру“, да се пече ракија. Зато су поједини питомији долови по утринама били прави мали воћњаци самониклих дивљих крушака.

За разлику од Срба, чифчија, који и после аграрне реформе и добијања имања у власништво, још дуго нису марили за подизање воћних засада, Муслимани су били добри воћари, посебно они који су имали своје земљишне поседе и ни са ким нису делили летину. Такође и у местима где су били већинско становништво Муслимани су имали лепо уређене баште, знали су калемити, резивати и неговати воћна стабла и производити садни материјал. Око кућа обвезно садили су крушке, слатких и сочних плодова од којих су њихове жене цеђењем и укувавањем исцеђених воћних сокова справљале слатку „ситу“, неку врсту сирупа. Биле су вичне и справљању укусног пекмеза од шљива, као и разноврсне зимнице од сушеног и кисељеног воћа.

У већини села око Лима, српских и муслиманских, у долини Поблаћнице такође и нарочито у подјаворском селу Забрђу, од давнина су у складовима испод њива расли и разгранавали се ораси. Њих нико није покушавао уклањати, без обзира ко је убирео њихове плодове, а убирео их је ко је год уграбио стићи кад опадају, а највише сиротиња. Ораси су сматрани сиротињским воћем, па су се некако заједно са шљивама уденули у изреку: „Ђе су шљиве и ораси, ту су људи сиромаси“. Домаћице су их, скупљене, чувале љубоморно да има „за пружити деци“ по који. Од осушених ораха прављене су и ниске, „гротуље“ ораха, које су врло често значиле и „образит дар“ ближњему коме. Понекад су самониклим орасима биле обрасле читаве обале потока, а најпознатија у прибојском крају орахова шумица одржала се до скорих дана при дну Прибојских Голеша. Ораси су се, некако, као и српска раја показали жилавим и очували се и одржали кроз векове, а скоро им је дохакала висока откупна цена у годинама после Другог светског рата. Тада се за орахов пањ, из ког је у индустрији намештаја гуљењем вађен као папир танак фурнир, могло добити више пара него за добра утовљеног вола.

Похлепност за паре, а и невоља да се до динара дође у годинама оскудице, утаманиле су орахова стабла до мере да се и држава морала умешати да преостала стабла заштити забраном сече и ригорозном казном прекршиоца забране.

Сиротињска воћка били су и лешници, а лескова жбуња има по прибојском крају мање или више свугде. На појединим местима по Крњачи и Поблаћу има читавих малих шумица леске, па иако их нико не узгаја организовано већ напротив тамани их, с потребом и без потребе, прекостане иза косијера лескових жбунова да се на њима набере плодова доста, кад је за лешнике родна година. Рађају добро вазда, осим оних година „кад загрми на Илиндан“. Тада, по устаљеном веровању род лешника омане, а да би и иза грмљавине штогод преостало, старе жене ствар решавају врачањем: поране на Илиндан и пре изласка сунца узму угарак са огњишта и „врљакну“ га што даље од куће, па онда иако преко дан загрми за род лешника нема опасности. На брању лешника, ујесен, оранизују се читаве мобе деце, девојака и жена, до баба које могу на ноге устати. Што их се више набере то боље и има да их преко зиме крцкају деца до миле воље. А лешникова језгра (то се одавно зна) и укусна је и хранљива и здрава.

Сточарство је била најразвијенија пољопривредна грана. Како је већ речено и у самој Касаби свако домаћинство је уз кућу имало и шталу, а на селу се сматрало добро стојећим домаћинство које је имало стадо од преко три стотине оваца, испод стотине сматрало се сиромашним. Сем оваца узгајано је доста коза. Свако домаћинство имало је најмање пар волова и коња, по неко домаћинство гајило је и свиње и свако по нешто од пернате живине, углавном кокошки. Патке, гуске и ћурке нису у овом крају гајене. Све у свему свако домаћинство имало је поприличан сточни фонд, и најсиромашнији више него данас најбогатији, али, све живо што је узгајано било је неке ситне, кржљаве и жилаве сорте: говеда домаћа буша у којој је во најбољи тежио око 200 ока, крава 150; овце, домаће праменке, ситне, козе исто тако. Коњи су исто били неког ситног соја, али тако се некако и тражило, могли су да се веру по планинским, козјим стазама, па иако су били ситни, били су издржљиви и јаки, могли су да носе товар од сто ока!

Расе такве какава је стока је била највећи извор прихода сеоског домаћинства, благо, које га је хранило, одевало и обувало. Упркос тешкоћама кроз које се у последњем веку турске владавине бродило, кроз време обележено устанцима, бунама и зулумом, сеоска домаћинства очувала су, некако, да им се затекне кад је ослобођење дошло да имају по пар волова, једног или више коња, стадо оваца. Већина домаћинстава очувала је још и по коју кошницу пчела.

Свеукупно становништво прибојског краја, као уосталом целог Старог Влаха и Полимља, карактерисала је изузетна радиност и дисциплина у домаћинствима. Свако чељаде у домаћинству, старо и младо, знало је свој посао, а у већим кућним заједницама, које су по некад бројале и по више од педесет чланова, домаћин, старешина задруге, свако вече је, сваком од радно способне чељади, наређивао шта ће сутра да ради и то што је

наређено прихватано је без икаквих примедби или приговора и извршавано уредно и у задатом времену. Вечерње наредбе нису издаване само оним члановима који су имали „стални“ или дугорочнији радни распоред, а то су биле планинке, мјешаје и чобани, а знало се и који је од чобана говедар, овчар или козар. Најчешће су говеда и козе чували одрасли дечаки а овце девојке и уз чобанлук преле су или плеле разне одевне предмете. Имовином је по неписаном правилу, чију правичност нико није доводио у питање, управљао старешина домаћинства. Он је чувао и кесу са парама и завезивао је са девет узлова. Кад, на шта и колико трошити одлучивао је сам, у изузетним приликама консултујући се с неким од старије кућне чељади. Смрћу кућног домаћина, када би старешинство преузео који од његове браће, он се у пословима вођења домаћинства обавезно консултовао са снахом, удовицом старог кућедомаћина.

Планинка је била домаћину куће први, најчешће и једини, помоћник у управљању кућом. Њу је, из у кући радно способног женскиња, одређивао домаћин сам, водећи рачуна да је уредна, отресита и правична, те да ће са тим својим врлинама ваљано и уредно обављати поверени јој посао. У мљекар је могла улазити само она, изузетно неко друго чељаде које она позове да јој нешто помогне, а редовно се са домаћином куће договарала колико од млека и укупљеног мрса може и треба да се издвоји за дневну употребу, колико да се остави за зимницу и колико да се издваја за продају.

Друге радно способне жене у кући по реду су, по недељу дана, обављале посао мешења хлеба за целу породицу. Што већа породица то је требало више хлебова и „мјешаја“ је имала више посла, а што је било више чланова више је мешен хлеб од јечмена брашна или од мешавине јечменог и овсеног брашна, а било је случајева да је мешена и чиста овсеница, опора и горчкава за јести, али је дуже трајало хлеба у кући. Само у боље стојећим домаћинствима са мањим бројем чланова мешен је за свакодневну употребу хлеб од мешавине јечменог и ражаног брашна, а од пшеничног брашна мешени су само обредни хлебови о слави и празницима и по мало се чувало „да се нађе“ за прилошке хлебова када се иде на сахране и даће, или кад кући долазе драги гости, или и недраги а да се морају предусретљиво дочекати и устимати.

У летњем периоду у редовној дневној исхрани уз хлеб је коришћен за присмоку полумасни сир, пресно и кисело млако, најчешће разблажено, и припијана још укисељена сурутка. Мјешаје су, уз уобичајену величину хлебова од истог теста пекле деци мале хлеччиће а планинке би им дотурале и по мало кајмака, али свима једнако, својој деци онолико колико и деци јетрва, али се, све свеједно, опет догађало да се чује узречица: „Познаје се чија је мајка планинка“. Њена су деца, бива, пуначкија, напреднија, јер им она дотура, некако, мало више кајмака. Уз обавезни присмок јелима од млечних производа и уз млеко, зависно од могућности домаћинства за оброке су припремане чорбе: скроб, тарана, пилав и варива од поврћа, бораније, кромпир-чорба, пасуљ... За неке од оброка, обично за доручак, припреман је качамак од кукурузног, хелдовног или јечмена брашна, а за пиће уз јело, уз поменуто киселу сурутку коришћена је још водњика и у зимском периоду купусни расо.

Уз косидбу, жетву и вршидбу, и у другим случајевима кад се обављају тежи физички послови припремани су богатији оброци, разноврснији и боље зачињени. Сваки добар домаћин гледао је да остави по коју пршту од зимнице да се нађе за уз косидбу, а није се жалило уз косидбу и жетву заклати које јаре и јагње и та млада браветина се на трпезу износила кувана. Када би се сазивала моба на косидбу или жетву за ручак се обавезно припремала кувана млада јагњетина, пекле би се пите, припремао добро зачињен пилав и износио на трпезу млад кајмак и пуномасни сир. У односу на летњу зимска трпеза била је употпуњена јесењим посјеком, сушеном браветином, говедином или свињетином и туршијама. Обично је, зими, најобилнији оброк била вечера за коју је кван, најчешће, купус са сувим месом, а за после вечере спремани компоти од сушена воћа, крушака или шљива.

Од репрезентативних јела, припреманих за славу, о благоданима, о провођењу обичаја и у разним свечаним приликама, за јутарње оброке и предјело припремани су уштипци, за дневне и вечерње оброке пите, цицвара и ћешке. Цицвара, која се припрема пржењем мало кукурузна брашна у растопљеном у тави кајмаку и ћешке које се справља по рецепту трећина очишћене и опране пшенице (или тученог јечма), трећина пилећег меса (може и јагњећег) и трећина кајмака, с тим што се пшеница и месо укувају на тихој ватри и уз мешање сједине у кашу, а потом додаје кајмак, изузетно су калорична јела и тешко сварљива. Ова јела, иначе укусна, ненавикнут организам тешко подноси, а изузетно снаже и стимулишу здраве особе и раднике на тешким физичким пословима, косце на пример. Уз ова у високо калорична јела и јака убраја се и грушавина која се справља од зрела овчијег млека, (тек кад овце опасу стрњиште). Овчије млеко кува се на тихој ватри, увече и уз мешање док се кува дода се мало соли, па кад проври наспе се у велике земљане ћасе. На млеку се до ујутру ухвати дебља кора кајмака. И млеко и кајмак су изузетно укусни, поједени у мањим количинама јачају организам, деца су кад једу грушавину, у умереним количинама, здрава, напредна и јака, а ако се одједном поједе већа количина оног што се превари па тако доста поједе, може припасти мука.

Од ситних пецива прављене су разне врсте колача од зашећерена или замећена теста. Од зашећерена теста прављени су нешто већи округли колачи, гурабије, које су обично дароване деци (дошла тетка и донела гурабија). Посебне врсте гурабија прављене су од умешеног густа пекмеза и остављане за зимницу, па су дароване деци о празницима, зими, а ко је био у могућности да их испече више биле су душу дале за мезе уз ракију на вечерњим посијелима.

У јела специјалитете спадали су, свакако и млад пуномасни сир и кајмак, а справљана је и посебна врста лиснатог или растезеног сира.

Укратко, ово је била слика живота, начина исхране и живљења сеоског становништва у доба ослобођења Старог Влаха и Полимља и присједињења овог краја матици Србији. А у ослобођеним градовима, Сјеници, Новој Вароши, Пријепољу, Прибоју и Пљевљима, Прибој је затечен са најразвијенијом трговином. Постојање овде, задњих две деценије бројног чиновничког апарата и турског и аустроугарског гарнизона, које је ваљало снабдевати провијантом, те близина крајње станице на аустријској Источној

железници, Прибој је учинило изузетно привлачним за трговце па их је својим доласком Србија затекла већ двадесетак добро затемљених, међу којима су се по разрађеном промету и богатством капитала истицали трговачке куће Борисављевића и Хаџихамзића, Хаџи-Осман Рустемагић и Ортачко трговинско друштво Стевовић-Бајровић. Све ове трговинске куће имале су своје дућане, магаци и стоваришта у Прибоју и испоставе у Пријепољу, Новој Вароши, Сјеници и Пљевљима. Ортачко друштво Стевовић-Бајровић имало је и своју Банку, а својим капиталом Манастир Света Тројица из Пљеваља основао је Штедионицу у Пљевљима са испоставом у Прибоју.

Прибојска трговинска друштва имала су значајан капитал у готовини и на банковним рачунима у износима који су народним кантаром мерени товарима, чак и гомилама злата са којих се узимало капом и шаком и опет га остајало доста. Потекла је прича да је трговац Алекса Борисављевић од свог богатства дао товар злата регенту Александру Карађорђевићу за финансирање припрема Првог балканског рата, а за Мехмед-бега Бајровића, титуларног пашу пљеваљског, причало се да је своје злато трпао на гомилу наред једне од соба свог великог чардака у Пљевљима. И, док је ту, под слабом заклопом, доступна пашиним синовима да узимају шаком колико им је доста за провод, златна гомила се ипак увећавала, а након што је пред рат 1912. године паша злато склонио „на сигурно“, у банку у Беч, у трезор заклапан са три браве, исцурило му оданде некако, незнано како, све до последњег дуката! Пашино злато нестало а остала прича: „Није узалуд речено да на бијел` свијет нема лопова к`о што су ловови бечки!“

Причом о величини, путевима и судбини силног трговинског блага замајавала се и дангубила већина појединаца из народа којима су се ретко кад у животу две крајцаре у џепу састајале, док сами трговци своје књиговодство нису приказивали јавности. Само је Алекса Борисављевић у свом Житију оставио записано да је држави Србији дао на зајам, за припреме Јаворског рата 1875. године, тридесет хиљада дуката са уговореним интересом од осам одсто годишње. Истина је непобитна и да су прибојски трговци имали добар профит од извоза стоке ситне и крупне. Јагњад су извозили у Солун, а овнове и волове у Дубровник; потом, извозили су дрвену грађу, мед и восак, бравеће коже и сушено воће, а увозили коњске потковице, раонике, гвожђе у шипкама, кафу, шећер, со и зејтин; петролеј, шифон, без; конце и вунице за вез; шамије и рупце; емајлирано и бакрено посуђе; кафене млинове, џезве и филцане. У највећим количинама увожено је брашно (око 60 вагона годишње). Увожено је доста и пиринча, чији је највећи потрошач био турски гарнизон, а брзо су се навикавали пиринач куповати градска и сеоска домаћинства.

Уз трговину у Прибоју је било у доброј мери развијено и угоститељство. Уз речени хотел трговинске компаније Стевовић-Бајровић-Веселичић, скоро истог ранга био је и манастирски хотел у Бањи, доиста са доста мање соба, а уз ова два хотела била су још три хана (у Прибоју на Јармовцу и у Друглићима) и око двадесет ашчаница, кафана и механа у Прибоју. Изградња оволико угоститељских објеката, који су сви од реда добро пословали, диктирала је потреба добро развијеног путног и трговинског промета преко Прибоја. Дневном се овде врзало и по 500 кириција и приближно толико

путника који су долазили возом до Увца или су из горњег Полимља, Потарја и са Пештера долазили да се укрцају на воз на Увцу. Роба која је приспевала возом и лагерована на стовариштима на Увцу, у Прибоју и у Сјеверину, преко пута железничке станице у Рудом, товарним коњима транспортована је до места у средњем и горњем Полимљу, у Потарју и по Пештеру до Дуге Пољане.

Занатство Прибоја и околине чинили су ковачи, поткивачи, лимари, мутавџије, самарџије, седлари и сарачи, грнчари, бојације и велики број дунђера и дрводеља на сеоском подручју. Дунђерима су звани познаваоци истовремено зидарског, тесарског и тишлерског (столарског) заната, а дрводељци су се бавили израдом прибора за јело од дрвета и разноразних у домаћинствима употребних предмета: синија, (софри), астала, клупа, столица, преслица и вретена; разбоја (натри), сланика, дрвених насада, (штила) за пољопривредне алатке и разних још дрвених ситнарија. Готово сваки мушкарац у сеоским домаћинствима био је помало и дрводеља. Ако ништа ваљало му је да зна начинити „радну ћереству“: јарам за запрегу, тељиге, рало, дрљачу, саонице, кола; виле, грабуље и дрвене лопате...

Поједина од села прибојског краја дичила су се својим мајсторима дунђерима који су сем у својој околини градили куће и јавне зграде по Полимљу, Потарју и Старом Влаху, до Косова, а на западној страни диљем Босне и Херцеговине и по Далмацији до мора. Из мноштва дунђера, којих је имало у сваком селу, издвојили су се умешношћу и израсли у неимаре: предводнике мајсторских дружина, предузимаче, истовремено и пројектанте компликованијих грађевина кућа чардаклија, школа, цркава и џамија. У овом послу били су надалеко чувени прибојски дунђери и неимари: Гавро Шалипуровић, Самуило Буквић и Миле Ђуровић из Прибојских Голеша; Симо Пенезић, Обрен Цвијовић и Сретен Токовић из Раче; Петар и Стеван Гудурићи, Милан Полић и син му Нико из Кратова; Јован Крњић из Челица, Јоксим Србљановић из Бучја; Танасије Чоковић и синови му Марко- Маре и Нико из Мажића; Раде Бојанић из Касидола; Ђоко и Сретен Раковићи из Бање и Маријан и Рако Пенезићи из Црнуга. Сваки од ових мајстора, по традицији која се предавала с колена на колена, сматрао је за свету дужност да своје знање пренесе на бар неколико приучника које би водио са собом „по мајсторији“. У пословима приучавања млађих занату особито су се истицали Танасије Чоковић из Мажића који је из својих приучника и помоћника „произвео“ у мајсторе своје сељане Милића и Милоша Бојовиће, Спасоја Табајицу, Митра Новаковића и Новицу Ђировића, а Раде Бојанић из Касидола на мајсторски хлеб извео је Лазара Бојанића и Мића и Вула Новаковиће из Касидола. Раде Бојанић „пројектовао“ је и водио радове на изградњи џамије у Пожегрмцу; Марјан и Рако Пенезићи из Црнуга са својом групом мајстора начинили су читав онај градић аустроугарског гарнизона у Прибоју, а Гавро Шалипуровић и Самуило Буквић ушли су у компликован и замашан грађевински подухват свог времена: да уз неимара Пера Нинчића из пријепољског села Седобра, обнове бочне зидове и наново сазидају кровни свод и кубета манастира Светог Николе у Прибојској Бањи. Ништа мање компликоване лимарске радове на препокривањеу манастира оловним лимом извео је у оно време једини прибојски лимар, Драгиша Љујић.

Оволико знатан број мајстора условљавала је потреба честог обнављања сеоских домаћинстава и јавних зграда, паљених у устанцима и бунама током 19. века, а крајем 19. и почетком 20. века почетак изградње већих кућа, зиданица, по угледу на градњу каква се развила с ону страну Увца, на територији окупираној од Аустро-Угарске. Онамо су у то време почеле масовно да се граде „планске куће“, а и економске зграде да се зидају од камена. Међутим, још од раније „мајсторисање“ је било уносан посао. „Откидао се од мајсторисања у свако доба грош“ и он је остајао мајстору читав, на зараду од мајсторисања нису плаћане дажбине те је то мотивисало људе да се „дижу по мајсторији“ отискујући се до у далеке крајеве. Јесте да се по мајсторији радило од зоре па до заласка сунца, (по земансузу није ваљало мајсторску алатку дотицати), али мајсторски помоћници могли су за своју надницу купити јагње и нису је ни с ким делили, док су чифчије од своје летине морали подмиривати порезе Царевине, а потом давати и аги трећину и никад да се „две паре саставе у кеси“. Због тога су и многи чифчије који су могли руке свићи да баратају бравом, чекићем, виском и мистријом бежали у мајсторију..

Међу муслиманским делом становништва било је знатно мање мајстора дунђера и мајсторских приучника. Муслиманска сеоска домаћинства имала су, већином, своје земљишне поседе, од своје летине нису давала аги трећину, а мање су била оптерећена и другим дажбама, могли су да се баве и узгајањем воћа што им је доносило „на кући“ зараду колику би могли стећи мајсторијом, те су били мотивисани да више раде на својим имањима. Ипак, била их је неколицина који су нашли рачуницу и у мајсторисању као Шемсо Ходовић, Мустафа Мердовић и Сабит Ибрагић из Касидола, Мурат Ризвановић из Милијеша и Ибро Гојићевић из Прибојских Голеша.

Мајсторе за градњу самара-имало је свако село и ово је био веома цењен занат јер марифетлук је начинити самар. Треба да буде строго по мери леђа кљусету, а ако му није по мери прогулиће му леђа и начинити садна која се веома тешко лече и никад не излече до краја. Кад се самар прави прецизно се узима мера за коњче коме се самар намењује и њиме се никако не може и не сме самарити друго коњче јер би му леђа очас страдала. Зато је сваки самар био уникатан производ. Израдом самара бавила се фамилија Самарџића у Милијешу, досељена из Херцеговине, одакле је донела и занат и на conto свог заната стечено презиме. У Забрњици је самаре градио Хаџо Стројил, а по самарџијском занату посебно су били познати и надалеко чувени Гудурићи из Челица. Били су увек претрпани послом пошто су им поруџбине пристизале из целог Старог Влаха и Полимља. Гудурићи су још градили и седла за јахаће коње, узде, кајасе и каише.

Уз самарџијски занат надовезивао се и мајсторлук прављења конопаца од конопљане кудеље, а од козјег руна, кострети, израда врећа, бисага, зобница, покробаца, черги и торби черекуша. Израђивачи конопаца називани су мутаџије. Читава породица Хаџимуртезића у Новој Вароши бавила се овим послом и добро зарађивала, док у прибојском крају ових занатлија, изгледа, није било. Вреће, бисаге, зобнице, покровце, черге и

торбе черекуше правили су најбоље неки Капетановићи у Бистрици, чувене су биле њихове вреће „капетануше“; у Прибојским Голешима предмете од кострети правио је Љубе Буквић, а по Бучју, Крњачи и Оградама поруџбине за предмете од кострети скупљао је, потом радио и доносио кући поруџиоцима Бранислав Љубојевић из пријепољског села Врбова.

Предмете од кострети није било баш лако радити. Од кострети, која се растура и некако је „жива“ и клизава, тешко се извлачило влакно, али од тог влакна изаткане вреће и бисаге непромочиве су, не прокишњавају. Бисаге су двоструке торбе, вешане преко самара и у њима је ношен лични пртљаг путника, храна и друге потрошштине; у зобници је ношен оброк зоби за коња, а торбе черекуше биле су толико велике да у њих може 25 ока жита стати, воћа или каква другог производа; „черек“, четвртина од товара. Међутим, черекуше су најчешће користили мајстори дунђери. У њих је могао да им стене сав потребни алат који су носили собом. Покровац се правио од тањег предива испреденог од кострети у величини од отприлике 2,5x2,0 метара. Њиме се прекривао товар на коњу да се заштити од прокишњавања, а када се четири покровца сашију у један - то је черга. Свака породица лутајућих цигана, Гурбета, имала је чергу коју би лако развили у шатор где су се привремено настањивали и лако скупљали кад крену даље. У домаћинствима черге су коришћене за разастирање жита по њима да се суши или за покривање купе, жита на гумну, или другог чега што треба сачувати да не покисне и пропадне.

Платна од кострети, (покривци и черге), поред основне им намене да се користе за прекривање робе која се штити од прокишњавања, коришћени су још при невољи за простирку и покривку, а дешавало се да је то чињено и из практичних разлога. Наиме, у тканине од козје длаке, кострети, грубе, круте, оштре и боцкаве, нису могле завући се вашке нити било каква гамад, па су простирке намештене за спавање прекриване чергама, а за покривку коришћени покривци. Дешавало се да и господа каква кад је невоља привије да коначи по сеоским кућама, затражи да се за простирку донесе черга или врећа каква ако черге нема, а за покривку покровац. Вреће и покривце имала је свака кућа.

У Прибоју је ковач на гласу био Чедо Којадиновић, а овим занатом су се бавили још Мојићевићи и Цвијовићи из Раче. Уз тесарске алатке: брадве, длета, просијеке, кесијере, сврдлове, кесере, скобле и друге алатке, искивали су још секире и секирице, раонике, мотике и косне чаканце и наковње. Милићевићи из Крњаче били су стара ковачка породица. И они су доселили из Херцеговине, а према предању које се у фамилији чува и преноси с колена на колено, директни су потомци Мрњавчевића, управо неког огранка те краљевске лозе који се одао занату искивања сабљи и мачева и, причају и то: седамдесет пет њихових сабљи било је у боју на Косову. Не знају да ли је ту реч о седамдесет пет ратника Милићевића који су по Косову витлали сабљама и њима се раскусуривали са Турцима или су толико укупно за учеснике косовског боја сабљи исковали. Давно било па се временом заборавило, али оно што се памти и докле памћење досеже ковачки производи Милићевића су цењени и хваљени, У новије време нико као они није умео исковати оне криве бритве, укоричене у овнујске рокове, што их има свака кућа, од најмањих, које носе планинке о појасу заједно са

свежњем кључева, до највећих, „косијерача“, које чобани носе о појасу и њима узгред секу пруже и притке. По месту где су сковане, Крњачи, прозване су давно „крњачке“ и под тим називом продаване су навелико по пијацама широм Старог Влаха, Полимља и Потарја, и далеко изван овог подручја.

Као узгредним занимањем мештани појединих села бавили су се печењем катрана, креча и израдом црепуља и лонаца. Сељаци из Брезне били су се извештили у печењу катрана, који су продавали преко границе, у Србији, а како је кренула изградња зиданих кућа и економских зграда и по Старом Влаху и Полимљу, те је створена потреба за кречом, неколико сељака из Бање овладало је послом прављења кречана и печењем креча, а неколико сељака из Мажића и Милијеша од умешене глине, армиране оним бисерно белим и оштрим каменом, „врстом“, правили су црепуље, пекаче са поклопцем и без њега и велике лонце. Умесити глину и од оног глиненог теста формирати црепуљу или лонац није био нимало лак ни једноставан посао како би на први поглед могло изгледати, а још теже је било испећи од сирове глине начињене црепуље и лонце а да се не искриве током печења. Да начини најбоље црепуље и лонце, да су добро упечени и постојани, највише је полазило за руком неком Радовану Радовићу из Џурова.

За израду мањих лонаца од жуте глине, те бардака, тестија, земљаних ћаса и тањира и разноврзне ситне грнчарије, у прибојском крају није било мајстора те су овим потребама народ снабдевали трговци преко својих дућана, а по некад би, неко, грнчарију доносио и продавао је на пијацама у Прибоју где се такође пијачним даном могао наћи добар избор сита, честих и ријетких, за просијавање брашна, већих и мањих решета, (протака ручних за тријерисање жита), ручних и мањих кутија за жито и брашно и сличне ситне дрвенарије.

Чаброве веће и мање, качице за сир и кајмак, мање купусне каце и ардове од чамовине, за ракију, на прибојску пијацу доносили су и продавали дрводељци из села Стубла, од преко Увца.

Посебан сој занатлија били су Цигани чергари (Гурбети). Они су израђивали сачеве, саџаке, машице, маше, куке и друге ситнарије коришћене у пословању око ватре на огњишту и крпили су и калаисали бакрено посуђе и понекад, по наруџбини, правили од бакреног лима казане мале „чучавце“ за печење ракије. Гурбети, (они су себе називали „мајстори“), у трагању за послом од пролећа до јесени премештали су се са боравиштем од жупских до најудаљенијих планинских села и док би они тумарали по селу те крпили тепсије и бакраче и калаисали, њихове „мајсторице“ су их пратиле у стопу, и свраћале код домаћица да заишту по шаку вуне, кајмака мало, „на вр` кашике“, нудиле су се да „пофалетају“, (да проричу судбину), и ако добро прођу при одласку би дале домаћици по грумичак нишадора, „нека се у кући нађе“ јер нишадор стуца у прах и кроз цевчицу пухнут у грло, ублажује бол у грлу „к`о да га руком однесеш.“ За зимовање чергари су одабирали завјетарно место по жупском крају, где мање веју снегови, онде би начинили бусаре или савардаке или други какав такав заклон у ком се може „издурати“ до пролећа.

Женска домаћа радиност била је развијена до савршенства. Све одреда жене, (сем урођено неспособних) биле су добре преље, плетиле и ткале, а многе и везиле чији су се везови на ланеном платну, на мушким и

женским кошуљама, на чарапама и другим плетеним одевним предметима, понекад могли сврстати се у права уметничка дела. Код муслиманских девојака и жена такође је била развијена склоност за вез. Оне су ивице шамија украшавале учвореним везом, оицама, а везом на платну затегнутом на нарочитом раму, ђерђефу, усликавале просто разне мотиве из живота и природе. Код муслиманских жена негована је и традиција израде ткањем серцада и ћилима који су маштовито сложеним бојама у шаре и квалитетом израде могли да се равнају са ондашњим познатим „маркама“ ћилима из врањског и пиротског краја и Македоније.

Производња одеће и обуће била је заступљена у сваком сеоском домаћинству и колико су у некој кући чељад боље или слабије одевена зависило је од тога колико је у тој кући женских руку. Мало жена у кући тешко је могло постићи да уз све послове које су држале на својим плећима још и испреду, исплету и изаткају колико је требало за одећу свих у кући. Мукотрпан је посао био добити из вуне плетене одевне предмете и тканину, а још тежи из конопље и лана извући платно за пртениш.

После стриже оваца следило је прање вуне и сушење, па ручно пречешљавање и гребенање, којим се вуна раздвајала у обичне и финије кудеље. Из финих кудеља, вуненог „власа“ испредана су тања и чвршћа предива за „основу“, а из обичних кудеља дебља предива, „за потку“ при ткању вунених клашњи. За поједине одевне предмете, као за сукње, мушке пеленгире, шалваре, ђудије за децу и слично, изаткане клашње дорађиване су само бојењем, а за женске и мушке капуте, зубуне, ћурдије, копоране, фермене, џемадане и чакшире клашње су ваљане у ваљарицама. При ваљању се водило рачуна да се за женске одевне предмете и одевне предмете за млађе особе изваља нешто тање, лаганије и мекше сукно, шајак, а боље уваљано, дебље и грубље сукно, аба, коришћено је за израду мушких чакшира и копорана. Ступе за ваљање сукна, ваљарице имале су две у Бањи (манастирске ваљарице на реци Бањи); у Бучју је ваљарицу имао Новица Милићевић а у Забрњици Бећо Ибрагић. Међутим, оволико ваљарица није могло ни близу да отаља посао па су већина сељака из прибојског краја пазарним даном носили клашње у Нову Варош, Пријепоље или Пљевља, где је коме ближе и згодније, а тамо су чувени мајстори ваљари из пријепољског села Сопотнице: Вукашиновићи, Тмушићи и Вуловићи, имали сваки своје место негде око пијаца где су примали клашње на ваљање и уваљано сукно доносили да га предају власницима.

Одевне предмете од клашњи радиле су жене саме, по кућама, а предмете од шајка и сукна мајстори терзије. У нашем посматраном периоду само беговске и трговачке породице имале су, негде на страни, мајсторе абације који су им шили ћуркове, са оковратником од кунећег крзна и одела шили шнајдери на машинама „сингерицама“ које до овамо још нису биле стигле нити је било људи обучених да шивајим машинама рукују.

Ето, тако се долазило до одевних предмета од вунених тканина, а да неко буде комплетно одевен требају му још плетени одевни предмети: чарапе, приглавци, назувице, шал и прслук. Сви ови предмети, посебно ако се раде млађим особама, украшавани су шарама и везом. Чарапе, мушке и женске, нису се могле замислити другачије него извезене вуницама свих могућих боја.

Доћи до конопљаног и ланеног платна за пртениш у свакодневној употреби и за штедне мушке кошуље и женске блузе био је тек чипав посао, који је уз сав улагани напор захтевао велико стрпљење и, обављан по фазама, трајао пуну годину дана. Прво, од пролећне сетве требало је чекати цело лето да порасте и дозрије конопља или лан. У јесен се и једно и друго почупа, веже у снопиће, орежу се снопићи на крајевима и положи у мочило, ископано у каквој бари и напуњено млаком барском водом. Онда се конопља и лан киселе двадесетак дана па се изваде и на ливади суше док се добро осуше па се потом ставе испод какве стрехе да их још промаја просушује. У зиму, „кад је највећа доколица“, снопићи конопље и лана још се просуше наспрам јаке ватре, па се онда, на за то начињеној направи, трлици, руковети добро просушених конопљаних и ланених стабљика туку, трле, док се са влакана одстрани сва кора, поздер. Онда следи рашчешљавање и гребенање тежине и сав тај посао одвија се у облаку прашине која се из тежине истреса све док се гребенањем размрсе конопљана (такође и ланена влакна) и сложе се у „повјесма“ из којих се испреда танак чврст конац од ког се после изатке нешто дебље и грубље, конопљано, и тање, финије ланено платно. И једно и друго након ткања зеленкасте су боје па их је ваљало избелити. То се радило у дуге, сунчане и топле пролећне дане потапањем у воду платна да се добро скваси, а онда се из воде вадило и разастирало по ливади да се суши док се осуши, па се опет потапа у воду да се скваси. Тако, наизменично потапање у воду и пресушивање платна потрајало би данима, све док се платно не избели и нешто омекша. Онда се тек приступало скрајању и шивењу одевних предмета од конопљаног и ланеног платна. Од грубљег, конопљаног, шивени су за свакодневно облачење мушки и женски пртениш: мушке дугачке кошуље и гаће и женске, такође дугачке кошуље, дуге до колена и више, те су тако доњим делом биле истовремено и потсукње, а од финијег ланена платна шивене су штедне мушке кошуље и женске блузе. Украшаване су једне и друге везовима и облачене о празницима, породичним свечаностима и кад се куд пође, на вашар или у госте. Пртениш је најчешће био уједно и летња ношња, комплетна, а кад захладни и зими преко тога се још навлачило сукниште. Тако је све што се облачило „на се, од капе до чарапе“ било произведено у кућној радиности. Женска чељад „од куповног“ имала су на себи само мараму на глави, девојке стасале за удају још и „штедне“ сарачке опанке, а мушка чељад најчешће само капу. Обућа је такође „фабрикована“ у домаћој радиности, опанци су прављени од осушених говеђих или свињских кожа.

Почетком двадесетог века на потоцима, речицама и рекама прибојског краја имало је око стотину воденица; две трећине од тога биле су мање воденице, поточаре, најчешће, такозване редовничке воденице у којима је једнак удео имало по десетак и више породица једне фамилије или толико домаћинстава једног засеока. Сваки од редовника, имао је свој унапред одређен дан кад може млети жито и ако из било којих разлога тај дан не искористи није имао права упадати у туђи ред већ му је ваљало чекати наредни свој дан. На сваком од потока који су могли обртати воденичка витла, а више на јачим водама, било је и појединаца, власника воденица. Они су

вршили услужну мељаву, уз наплаћивање услуге узимањем одређене количине брашна, ујма, од самлевеног жита. Обично се од стотину ока самлевеног жита узимало на име ујма пет ока брашна

По појединим потоцима, рекама и речицама прибојског краја воденица је било где више, где мање, зависно од дужине водотока и густине насељености околине. Пузовићи из Челица имали су на свом имању, испод извора званих Бањице, две воденице, обе редовничке и опслуживале су око 50 домаћинстава. На Кратовској реци воденице су имали у свом власништву и вршили услужну мељаву жита Владимир и Драгутин Оташевићи, Срето Врељаковић и Мирко Заковић; на Јелачкој реци била је једна редовничка воденица фамилије Нијемчевића и једна Никачевића; на Брезанском потоку заједничку, редовничку воденицу су имале неколике породице Оташевића, Полића и Пурића, а на потоку Осјеченици воденицу је имао Велисав Топаловић. На доњем Увцу, недалеко од његовог утока у Лим воденицу, велику, држао је Јово Николић, а на Лиму, непосредно изнад Прибоја, највећу од свих воденица у прибојском крају држао је Вељо Пенезић. И то је све што је било од воденица на простору прибојског краја између Увца и Лима.

На Поблаћници, реци најдужег тока кроз прибојски крај и у свако доба године јакој води, било је 17 воденица. Прва испод Лаповића, редовничка, а даље, низводно, воденице су држали Миломир Божовић, браћа Газудићи, Бећо Ибрагић, (онај што је имао и ваљарицу), Аљко Алић, Милутин Дидановић, Медо Авдагић, Ахмет Ахметагић, Хасан Скорупан, Мујо Конда, неки Смајо, звани Главоња, Новак Србљановић из Хер. Голеша; па су биле две воденице редовничке на осами, испод Црнуговића, у дубодолини званој Валовље, и на крају воденица Лазара Пријовића у Саставцима. Ранијих времена, памтило се и причало се, била је по која мања воденица на речицама и потоцима, притокама Поблаћнице, али је њихово трајање из разноразних разлога бивало кратко, а ни мање речице ни више воденица на њој него што је било на речици званој Врело, у Забрњици. Укупно девет воденица на Врелу је било, а њихови власници и помелјари редовници биле су фамилије Ибрагићи, Шеховићи, Хамзићи, Ашћерићи, Хоџићи, Хаџовићи, Калтаци, Херићи и Трле.

На једва два километра дугом току речице Понор имале су две воденице, мале, најмање, какве су прављене на танким потоцима, тек да „дају руку“ у мељави жита за једну породицу. Ове две воденице на Понору могле су самлети по товар жита дневно и цигуљајући по ваздан, сваки дан, неколике породице Колџића успевале су намлети брашна колико им треба.

На реци Бучевки воденице су биле нанизане као ђинђуве на ђердан. Одмах испод извора воденицу, редовничку, имала је фамилија Радовића, испод њих уз ваљарицу воденицу са два витла држао је Новица Милићевић и даље, низводно, Јован Лаковић и Бранко Јановић, па онда су биле две редовничке воденице фамилија Поповића и Маљевића, па воденице Војина Радовића, Николе Комарице и Ивана Поповића. На Калуђеровачкој реци заједничку воденицу су имали фамилија Торомани, а на реци Љутини, под Ожљем воденицу су држали и под ушур млели Марјановићи из Хер. Голеша.

На потоцима испод Побиијеника биле су само три воденице; две на речици Баботини, удну села Прибојских Голеша а једна на Милијешком потоку, при ушћу овог потока у Лим, знана под називом Кашерића воденица.

На реци Сућесци испод Забрђа потребе за мељавом жита мештанима подјаворских села отаљавала је воденица фамилије Пешовића, Пешовска воденица, а из памћења најстаријих мештана овога краја може се, које како још, уз напор и стрпљење, извући информација да је с ову и с ону страну Јаворја било још воденичица на потоцима, али одавно их нема и нико не би могао погодити место где су биле, нити се зна чије су биле.

Ослободиоци прибојског краја из вишевековног ропства под Турцима, у јесен 1912. године затекли су, за ондашње прилике, доста развијену мрежу основних четвороразредних школа. Радиле су школе у Прибојској Бањи, у Прибојским Голешима, Прибоју, Бучју и Крњачи. У тих пет школа наставу је похађало, у сва четири разреда, око две стотине ђака, а писмености су их подучавали десетак учитеља, већ квалификованих за свој позив. Уџбеници ђацима и плате учитељима стизали су из Србије, уходаном комитском поштом „од руке до руке“. Јечменице из Доброселице доносили су писма и пакете из Србије до Митра Оташевића у Брезни, овај је то односио Стевану Гудурићу у Челице, а Стеван „држао“ најтежу и најрискантнију деоницу од Челица до Бабина где је, што би успео пренети преко Лима, предавао неком Плескоњићу, а ко су биле његове везе по пљеваљском крају и Потарју, Стеван из Челица и Митар из Брезне нису знали, као што нису знали ни за још један паралелни „поштански канал“ од Увца до Таре који је, извесно, постојао.

Пре пада у османско ропство у Старом Влаху и на доњем Лиму, за оне прилике био је на неком вишем нивоу стандард заштите здравља људи. На топлим изворима минералне воде у Прибојској Бањи лечени су оболели од реуме и других бољки и тегоба које су могле да се „скидају“ топлим водом, а ту је била и нека врста опште болнице. Нема сачуваних података колико је ту била заступљена оновремена лекарска пракса ни кад је овде престала болница са радом, али је врло вероватно да је из болнице у Бањи „стручни кадар“ добила болница на склонитијем месту, у манастиру Светог Георгија у Мажићима. Онде су, још и век и више после турских освајања Полимља рађени хируршки захвати.

Током археолошких истраживања рушевина манастира Светог Георгија у Мажићима, обављаних задње године прошлог века, екипа кустоса прибојског музеја, археолога Сава Дерикоњића, лоцирала је место где су, у манастирском конаку, биле просторије болнице и нађено је пет хируршких инструмената из 16. и 17. века: инструмент за извлачење метака са сврдлом; хируршки шестар; хируршки нож; виљушка за ампутацију и двоструко сечиво. Аналог инструмента за извлачење метака са сврдлом налази се у Германском музеју у Нирнбергу.

Манастир Светог Георгија у Мажићима порушен је до темеља током аустро-турског рата (1683.-1699. године), истовремено и болница која је у њему била и, здравствена заштита спала је на неки пређашњи ниво: да се свако о свом здрављу стара онолико колико зна и колико може. А то, колико се знало и колико се могло било је да се, Богу се молећи, бољке истерују

и повреде зацељују травама, мелемима и „вјештинама“. Свака кућа имала је апотеку лековитих трава за справљање чајева против назеба и пробади, по мало љуте ракије за скидање ватре, козјег лоја за привијање на прси кад прси боле и још тако које шта, а готово свако село имало је по једног или више самоуких видара, зналаца за справљање мелема и „састављање трава“ које, ако се како треба скувају и одвари пију онако како је невољнику речено, бољку скидају као да је неко „руком однесе“. По некад је тако и било, али чешће да бол траје како траје или се још и погоршава, а опет коме мука њему се још товарила и кривица што није добро „утувио“ да чајеве од датих му трава справља и справљено употребљава онако како му је речено.

Мелемима су добри зналци лечили кожне болести и успешно зацељивали ране. Убоји, а тога је било доста, (многима су се у разним приликама и изазовима о леђа сламали мочуге, коље, пармаци и лемежђе), лечени су увијањем страдалника у пресне, тек са бржава огуљене јагњеће и јареће коже. Неоткуда је набављан и по кућама чуван облутак „убојног камена“, са ког се, у случају потребе, у воду наструже мало праха. Вода поцрвени и њом се натапају платнене облоге које се привијају на модрице или подливе од уганућа.

У скоро сваком селу имао је по неко вичан намештању уганућа, ишчашења и ломова руку или ногу. Сви ови зналци знање су стекли прво намештајући поломљене ноге бравима. Многи су на томе и остали, али су неки мало по мало по својој вештини прочули се до десетог села унаоколо и увек су им, особито лети, у групама, кући пристизали костоломници који су пострадали у каквој тучи, смандрљали се низ мердевине или, најчешће, пали с трешње.

Знања лечења биљем и мелемима и вештине неке врсте хируршких, више ортопедских захвата, преношене су с колена на колена, као и знања лечења стоке и шкопљења пастува, бикова, овнова, јараца и вепрова. Сви ови од старијих подучени или самоуки зналци, неспорно имају заслугу за одржавање популације у здравственој кондицији коју је потпомагала и здрава клима, здрава вода, исхрана квалитетним млеком и млечним производима и природна селекција подмлатка. Но, колико год су речени чиниоци имали позитивног утицаја на очување здравља у народу, није за прећутати да је било штетних последица од голог ослањања на лечење молитвом и записима, од указивања поверења лажним „зналцима“ у састављању трава и справљању мелема и особито од препуштања оболелог да га лече врачањем, бајањем и којекаквим сличним чињењем.

Од призивања попа да чита молитву и још чешће куповине записа код хоџа, као и од лечења саљевањем страве, није било нарочите штете, а ни користи сем толико да је то, на по неког, сугестивно деловало „те се придигао“, у бољим случајевима и устајао „на ноге“, али су се често трагично завршавала провођења неких настраних обичаја. У главе доста бројног дела становништва било је „утуљено“ безброј забрана или обавеза чињења нечега, а те забране или обавезе, уз потпуну бесмисленост, често су представљале и опасност по живот. Порођај се, код неких, сматрао срамотним чином. Пред мушком чељади није се смело причати да се тај моменат примиче, а кад наступи породилја се склањала из куће у шталу, да

се тамо породи. Па, ако буде све како треба и дете дође, треба му пупак отсећи косом, ако је мушко, да буде добар косац, а ако је женско српом, да буде добра жетелица.

Ово је само један од примера из неких од прадавнина очуваних веровања и провођења обичаја. Било их је сличних још много који су оптерећивали животну свакодневицу прибојског села, као и села у ближој и даљој околини, али су, срећом, описмењавањем сеоске омладине бапске гатке избачене из примене.

У самом Прибоју у доба ослобођења здравствена култура затечена је на доста задовољавајућем нивоу. Овде је при турском гарнизону имао хећим, који је чинио услуге и народу, а још више медицинско особље аустроугарског гарнизона. Беговска и трговачка господа имали су могућност да, кад им затреба, лекарске услуге потраже негде на страни, у местима у која су и послом путовали, а тамо су копирали и код себе примењивали достигнућа у одржавању хигијене у кући и у авлији.

Садржај културно-забавног живота народа прибојског краја, као и на целом простору настањеном српском популацијом, за све време трајања османске власти, чинила су из верских обичаја изведена саборовања о празницима код цркви и манастира или на другим неким одређеним местима, у крајевима где цркви и манастира није било. Како је, углавном, културно забавни живот и настајао из упражњавања верских обичаја или уз провођење верских обичаја, то је неопходно прво о обичајима што рећи.

За све време трајања османске власти ниједна од српских фамилија нити иједна породица из фамилије, (сем оних које су се исламизирале), нису прекинуле нити занемариле традицију обележавања крсне славе у изворном облику: паљење кандила или свеће пред иконом свеца заштитника дома, да гори ваздан на дан празновања његовог имена; узимања за појести по кашичицу освештане куване пшенице, (панаије) и резањем славског колача. Ово су основни од још низа обичаја који се проводе о слави, а осим одржања традиције обележавања крсне славе, што се чинило и у најтежим околностима, макар у мери коју је могуће провести, одржана је и традиција божићног и ускршњег славља и традиција скупне сеоске славе, завјетине. То је обичај који се ради напретка летине славио одређених празника и дана током пролећа, а код Срба је очуван још из времена од пре примања хришћанства. Очувана је, такође, и традиција да се недељом не ради, не ваља се, и нипошто и баш ништа у дане великих празника: Јовањдана, Савиндана, Ђурђевдана, Петровдана, Илиндана, Мале и Велике Госпојине, Аранђеловдана и још неких празника обележених црвеним словом у календару када се уместо на свакодневни рад на њиви ишло на саборовање.

Муслиманско становништво прибојског краја усвојило је исламску традицију празновања Рамазанског и Курбан-бајрама када се не ради већ се празник обележава узајамним породичним посетама и заједничким изласцима на тефериџ, а поједини добри верници знали су и годинама помало пара остављати на страну и приштедети да „једном у вијеку“ Курбан-бајрам обележе одласком на хаџилук.

Многе од муслиманских породица избегавале су пословати на Божић, на Савиндан и на Ускрс; а већина их никакве алатке и радне ћерестве нису дотицали на Прокопијевдан, 21. јула, када се не ваља радити да се не би наудило здрављу укућана, особито деце. Такође се није радило ништа на Петровдан и Илиндан (Алиђун). То су дани када се ишло на теферице. Чувенијих теферица по прибојском крају није било, али се зато организовано и групно ишло у сјенички крај, на Петровдан у Кладницу а на Илиндан на Мачковицу код сјеничких Бара.

Срби прибојског краја, а и целог Старог Влаха и шире околине за све време проведено под османском управом, па и у годинама буна, очували су традицију саборовања на Илиндан код манастира Светог Николе у Бањи,

Тако су, свако на свом месту и по свом обичају, масовним окупљањем кроз векове Илиндан обележавали и Срби и Муслимани. Свети Илија је старозаветни светац, али су га и хришћани и римокатоличке и православне вероисповести прихватили за свог свеца, нарочито православни Срби. Многи су га прихватили за заштитника свог дома и за крсну славу и сматрају да је Свети Илија начисто српски светац. Међутим, овог светитаља подједнако су својатали и Муслимани у Старом Влаху, Полимљу и Потарју. Они кажу да се својевремено Свети Илија потурчио и узео име Алија, али како је раније био и хришћанин, „па нека га мало и Србима“, дан кад се празнује прозвали су Алиђун, што ће рећи да је до подне Алија, а од подне Илија. Срби кажу да је обрнуто, и нека најпосле и буде како Муслимани кажу да се потурчио, пре је био Илија, па нека макар до подне остане Илија. Спорења чији је Свети Илија више или мање нису умањила значај и лепоту његовог обележавања његовог имена и на једној и на другој страни и светковања првенствено ради плодности и сваког напретка у домаћинству.

Држећи се изреке "ваља се" ради скидања тегоба и исцељења болести традиционално су се о празнику светог Архангела Гаврила (26. јула), доносећи дарове окупљали код рушевина манастира Куманице у кањону Лима Срби и Муслимани из целог Полимља, што се и ових година чини.

У саборовањима код цркава и манастира и на другим местима о празницима; саборовањима о завјетионама; окупљањима по кућама о слави и породичним свечаностима и у јесење и зимске дане на посијелима, младеж је налазила повода да запева, заигра у колу уз свирку на фрули и двојницама. Традиција израде ових инструмената и свирком на њима увесељавања учесника сваког свечаног скупа, одржала се кроз векове, а посебно су уважавани добри гуслари који су својим певањем и разонодили слушаоце и одржавали у њиховом памћењу успомену на догађаје и великане из прошлости. Кад би гуслар запевао настајао би потпуни тајац у просторији где се седело и у кући читавој, а оно што би певао хватано је од прве у памћења и после препричавано. Зато су гусле и назване уџбеником историје и чуваром вере, традиције и духовности српског народа. Сами гуслари често би на то скретали пажњу. Док уштивавају струне на гуслама и „подешавају глас“ према звуку са струна гусала, пре извођења песме коју су наумили отпевати или која им је наручена, у почетним „припевима уз гусле“ отпевали би стих: „Манастири, гусле и гудала у вјери су Србе очувала...“

Негована је и традиција да на јесењим и зимским посијелима неко приповеда и да га сви слушају, а теме су најчешће биле препричавање догађаја из давне и скорашње прошлости и казивања о необичним и

занимљивим договорштинама појединаца. Коса се слушаоцима дизала на глави кад се у појединостима причало шта човека све може снаћи ако сам којекуда тумара у недоба и по карамлуку, а опет му се може и посрећити да му се „прикаже“ где има закопана блага па да после по дану онде дође, да благо откопа и обогати се.

По некад би се на посијелима затуриле игре загонетања и казивање брзалица, а најчешће игра поткривања прстена и проналажења где је скривен. Играчи, ако их има на посијелу више од двоје, организују се ко ће с ким у две групе. Онда се простре какво поњавче по поду или покровац, па се по њему поредају ситни одевни предмети: чарапе, приглавци, назувице и рукавице и, из једне од две групе, један, кога сматрају највичнијим у скривању прстена, руку с прстеном завлачи испод сваког од предмета на поњавчету и тако прстен поткрива. Сви из друге групе прате његове покрете руке погледом и уочавају испод којег ће од предмета оставити прстен. Ако је неком од играча успело и да види где је, он се јавља да погађа, па неће од прве подићи онај предмет где је прстен него ће подићи други предмет и рећи „амбар“. Ако ли малопре гледајући није добро видео него отпрве погоди где је прстен, онда је његова група играча добила право да поткрива прстен, а од поена ништа. Е, а ако прстен није под предметом који се први подиже, како се и очекује да није, онда играч подиже онај предмет где је као уочио да је и поткривен и каже „тесте“. Ако је добро видео те прстен стварно ту и јесте, онда његова група уз стицање права да поткрива прстен добија 10 поена. Али, ако прстен ту не буде, као што се и дешава, онда играчи подижу предмете изговарајући „бош“, „наш“, „бош“, „наш“... Ако при подизању неког предмета кад кажу „наш“ буде прстен, добијају право да прстен поткривају и онолико поена колико је остало још неподигнутих предмета, али ако прстен нађу под предметом који су означили са „бош“ онда не добијају ни прстен ни поене већ поене у своју корист броји противничка екипа, уједно задржава и право да даље поткрива прстен.

Ова игра се игра до набројаних стотину поена, а може се понављати још једном, двапут или и неколико пута договором играча, али на крају победничка страна побеђену кажњава унапред договореном казном: да донесу, одакле знају, оку јабука и поделе по једну сваком из победничке екипе или да изађу на пртину, боси, и преброје звезде на делу неба где им се каже. Дешава се да захтевају од побеђених да, стојећи боси, на пртини, дозову неког из комшилука за кога се зна да је тврдосан и да га не може пуцањ топа разбудити.

Муслимани су имали сличан забавни „репертоар“ на својим посијелима, а о свадбеним окупљањима скоро да је била обавеза да се трчи кошија. Млада стави на кошију неки одевни предмет из своје девојачке спреме, а младићи који ће трчати кошију одаберу стазу, водећи рачуна да стаза којом ће се трчати буде дужа ако је млада изнела богатији дар.

Кошије, „пјешака“ и „коњаника“, трчане су и на теферицима и биле су, редовно, највећа атракција сваког од теферица, особито трке коњаника. Већина света ради тога је и долазила на тефериц, а особито су се за теферице месецима припремали власници расних грла коња и јахачи, (бињације). Богатији аге и бегови одгајали су у својим шталама расна грла

коња искључиво ради извођења на трке на теферицима, а чије би грло победило његовом власнику је растао углед и величина у очима света, а и бињација се дичио успехом и прсио по теферицу.

Особита драж сабора, вашира и теферица била је загледање и бегенисавање девојака. Српске девојке, у већини, на саборима и вашарима могле су се приказивати само својом лепотом, донекле и везовима које су имале на одећи, а муслиманске девојке на теферицима и лепотом, колико би биле вољне провирити и неке се показати испод дувака, а више богатством својих фамилија. Што из богатије фамилије девојка то је имала више ниски дуката око врата. У загледању и бегенисавању девојака и српски младићи на саборима и ваширима и муслимански на теферицима, морали су бити строго неупадљиви и дискретни из више ратлога, а нарочито два: да се не офирају на кога су бацили око и да не добију по телевези ако родбина девојке оцени да у њиховом погледу има пожуде или безобразлука.

Успостављањем аустругарског гарнизона у Прибоју, прихватањем њихових навика, те, доласком трговаца у Прибој и школованих људи, освежен је и културно-забавни живот у Касаби. Трудом и домишљатости учитеља Стевана Антонијевића и Рафаила Вукадиновића добављено је из Србије и у један ормар у школи насложено близу товар одабраних књига и часописа те је 1898. године основана прва културна институција у Прибоју - Народно читалиште.

У оквиру светосавске прославе, коју је организовао и темељито припремао Одбор састављен од учитеља и угледних трговаца, старајући се да програм буде богат разноврсним садржајем, уз светосавске беседе, певање и декламавање песама о Светом Сави, године 1900. наступила је са својим програмом Драмска секција Српске омладине. Извела је комедију Милована Глишића „Два цванцика“. Охрабрена бурним аплаузом дала се на припрему нових драмских представа и нови успеси су је кандидовали и произвели у Прво аматерско позориште у Прибоју. Глумачки ансамбл чинили су му учитељи, трговци и занатлије и био је дорастао свом задатку да су се таквим глумачким ансамблом и метрополе могле подичити.

По угледу на организовања забава са музиком у аустријском гарнизону, прибојски „јачи“ механције доводили су неоткуда музичке банде и соло певаче и у својим механама организовали окупљање грађанства на забаву с музиком и певањем.

Укључујући трке пешака, кошије, и трке коњаника, о чему је било речи, у прибојском крају од „масовног спорта“ било је заступљено бацање камена с рамена, скакање у даљ „из затрке“ и „с мјеста“, прескакање ватре и жбуња и чобанске игре гуџе и клиса. Омладина из села око Лима учила се и пливању, али тој вештини нису се учили спорта ради већ једноставно што им је то било могуће јер су живели уз велику реку и из убеђења да им пливање може ваљати у животу, кад их каква невоља потера да се могу домоћи друге обале.

Никаких спортских клубова или спортских друштава још није било. (Прво уређено спортско друштво, названо „Душан Силни“, основали су

у јесен 1912. године Петар Кларић и браћа Драгиша и Милорад Љујићи) Дотад у неку врсту организоване спортске активности могли су се сматрати појединачни и групни одласци у лов. Организовани групни одласци у лов била је омиљена беговска забава. Они су, зависно од свог богатства и угледа који су уживали у својој средини, одлазили у лов са читавом булументом пратилаца, носиоца пушки и водича керова. Тако су аге и бегови са својом свитом и призваним пријатељима лов ловили док су сиромашни сељаци ловом се бавили на свој начин и вођени својом рачуницом. Дивљач су ловили да се помогну у прехрани и да што зараде продајући коже. Једно је било заједничко свим од реда ловцима: беговима, агама и сељацима. Сви су волели да лове и улове куну: аге и бегови што им је то мерак, а сељаци што је било на цени кунеће крзно. Више се могло узети пара за кунеће крзно него за вола.

По потоцима и речицама богатим пастрмком рибе су ловили дечаци, голим рукама, а понекад и кошарама, вршама. Кошарама су чак тамањене, немилосрдно, али према очуваним памћењима опет их је било „к`о пљеве“.

Са овако комплетираном сликом привредног и друштвеног развоја и стања прибојски крај изашао је из вишевековног ропства под османском влашћу и закорачио у доба у многим главама одавно сањане слободе и среће, благодети и благостања и сваког цивилизацијског добра напретек. Но, како сан и јава нису руку под руку закорачило се, уствари, у доба нових изазова и бурних догађања која човека и мимо његове воље увлаче у настали ковитлац да се онде копрца, да се некако искобеља, а многим то за руком и не полази. Остају где су се углубили да се на „бијел дан“ више не појаве.

Тек што се стишао пуцањ прангија и поклици весеља због стечене слободе и гуслари се спремали да испевају песме о ослободиоцима и слободи, а оно по селима растрчали се позивари. Још добро и неустоличена власт покупи момке у војну службу па са још необученим руковању оружјем одведе их у рат на Брегалницу. Великани Србије и Бугарске, савезници у ослободилачком рату против Турске, споречкали се око међусобног разграничења, па, колико им је времена, разборитости и стрпљења недостајало да ствар реше људски и поштено, толико су се показали приправним на скок „к оружју!“

Пало је много мушких глава у залудном рату на Брегалници, још више их се вратило завијених и док је још кроз завоје по која кап крви пробијала, као гром из ведрог неба пукао белај у Сарајеву! Онде је, лицем на Видовдан деветсточетрнаесте, немајући паметнијег и пречег посла, дошао свој царски мундир да прошета престолонаследник Аустрије, надвојвода Франц Фердинанд. Багателисао је добронамерне савете да се мане шетње кроз тесне сарајевске сокаке и гунгулу, није га се дојмила ни опомена за безбедност му задужених, па ни прасак бомбе чији су гелери ранили му ађутанта. Наставио је како је наумио и куда је наумио све док из гунгуле није засиктао „бровинг“ и поцепао му мундир на прсима. Онај младић, Принцип, што је обарач повукао није знао, као ни многи од њега зрелији и разборитији, да је она искра из „бровинга“ уз убиство надвојводе потпалила и фитиљ под

ломачом одавно још простртом испод Европе и добрим делом и остатка света.

Намах су заустављене у свом напредовању све привредне и друштвене активности. У ишчекивању шта ће бити, заправо када ће почети то што ће бити, вољу за радом изгубили су сви. С пуним рукама посла једино су радили деловође по општинама. Састављали су мобилизацијске спискове за први, други и трећи позив војних обвезника. То стање ишчекивања и почетак ратне олује запамтио је Николе Лаптошевић из рачанског засеока Бјелиш, у Црном Врху. Како је оне дане преживљавао, шта је видео и запамтио, педесет година касније казивао је:

„Оно чемерно летине скупљали смо и склањали ноћу, по мјесечини и по невидјелици, како нам се која ноћ потрефи. Дане смо проводили по мало код куће, више заевчени по шумарцима, на брду, одакле видимо Штрпце и села она униже, до Увца. Видели смо како Швабе пристижу и сваки дан довлаче топове и свашта. А наши се утерђују на положајима по Црном Врху. Из Прибоја све што је пушку носило и понети је могло изашло и разместило се горе код нас, по кућама и колибама по Црном Врху. И ко је кога имао при планини, у колибама по Љесковцу и преко Увца, склањао је тамо нејач. И--ето такс, кад, седамнаестог августа те, деветсточетрнаесте године, нешто испред подне, одозда са Увца, из Штрбаца, са Бијелог Брда и не знам ти још одакле пукоше топови! Ко да је стотину громава дернуло у исти мах, земља се затресе. Па не да један другом издушити но пуца јопе, па јопе, па јопе... Па а оће ли престати, па богоми неће! Пуца једнако и укарарило и падају гранате вамо по селу, копају, разваљују, пале...

Испред мрака неко од оних што још добежавају одоздо, од границе, каза нам: „Ушли Швабе у Прибој!“

Знали смо то и да нам се не казује. Прибој је остао небрањен. Као што рекох, све што је пушку носило изашло је вамо горе, на Бјелиш. А одавде па према Увцу на сваком брдашцу и бријегу ровови ископани и у рововима народ и војска заједно. Чекамо.

И још свеу ноћ груваше топови, и ујутру, осамнаестог августа док поодјутри.

А онда, гледамо, на неколико мјеста прегазили Швабе Увац и иду одоздо, уз ливаде, уз косе, управили на Црни Врх. Иду у гомилама, по стотину их и више у једној, иду и пуцају. Кад се приближише запуцасмо и ми, нако, право у оне гомиле! Богоми сам глед'о како Швабе падају к'о сноплје; падне их цео први ред к'о љеса, али се однекуд, као да из саме земље ничу, новопридошли испуњавају празна мјеста у онијем гомилама и јурдишу напријед, сви. Приближавају се, Оће на Црни Вр' и то ти је.

Ноћ осваја а борба не престаје. Настави се све до јутра деветнаестог августа, а од јутра до неко доба дана. Тек онда пуцњава престаде и у један ма' обе војске окренуле леђа једна другој! Не осврћући се Швабе бјеже к Увцу, а од наше војске оно што је остало побјеже исто преко Увца према Златибору.

Оно нас са Бјелиша, неиспавани и гладни, од пуцњава оглувљели, стра' огуглали, дигосмо се да скупљамо по Црном Вр'у погинуле. Погинуло нашије много. Чини ми се све оно наших што је у униформи било погинуло, а много изгинуло и оних што су од војничког имали само пушку. Погинуо Перо Краљић, командант батаљона у Шестом прекобројном пуку, па поручник Миловановић из Крушевца, командир граничне групе бораца. Из Лимског комитског одреда у чијем су саставу били борци из Прибоја, погинули наше комшије: Драгиша Љујић, Јово Караџић, Микаило Дучић, Влајко Рољевић, Вук Раковић... И Зарија Долаш, добровољац из Мокронога, и он погинуо... Осттале нисам познавао и не знам одакле су све били, а скупили смо седамдесет и два погинула у тој борби на Црном Вр'у.

*Колико је Шваба изгинуло, не знам. Они су своје погинуле и рањене како је који посртао предавали га санитару и, вукли су их одмах у позадину, а по свим изгледима богоми је и њих погинуло много чим су наоко безглаво, не само они што су се домчали Црног Врха но и они што су у Прибој били ушли, повукли се и преко Увца побегли“.**

Битка на Црном Врху више Прибоја била је једна од најжешћих и најкрвавијих на почетку Првог светског рата, али су је историчари тек узгред помињали, ценећи да јој је у историји толико места и припадало, наспрам битака које су се крајем истог лета и током јесени 1914. године водиле дуж целог тока Дрине, по Мачви, на Церу и Колубари. После битке на Црном Врху фронт који су Аустријанци успоставили на Увцу и доњем Лиму разбила је Црногорско-санџачка војска под командом сердара Јанка Вукотића. Ова војска, састављена претежно од трећепозиваца из Полимља и Потарја, одевена и обувена у оно што је од куће понела и храњена претежно из торби черекуша које су им супруге и мајке на фронт доносиле, успела је у налету отерати Швабе са Увца и Лима преко Дрине и преко Романије, све до Пала у једном моменту, али се тамо није дуго задржала. Вратила се у Подриње, углавном у долину Рзава где је Швабе држала на плећима целе 1915. године да не продру у Прибој и даље уз Полимље. Тек у позну јесен друге ратне године Сердар Јанко остављајући гробове мнозине за дику јунака по долини Рзава и обронцима Златибора извукао је остатак својих јединица из долине Полимља да би битком и погибијом до последњег, на Мојковцу, штитио извлачење главнине српске војске преко Албаније.

Отишао је Јанко преко Пљеваља па уз Тару, а елитне аустријске и немачке јединице, у колонама сређеним „под конац“ умарширале су у Прибој, круто, устобочено, парадно, са ордењем које им је на прсима звецкало, газили су чврсто као да су умарширали ништа мање него у Москву. Успоставили су своју аустроугарску команду у Прибоју и повереништва по селима, народ обавестили шта му ваља а шта не сме чинити и какве све обавезе има према окупационој сили. Агама и беговима који су до 1912. године имали чипчије одобрили су да од истих или њихових наследника скупљају трећину од летине, као и раније што су чинили, а остало, младо и старо дигли да кулуком гради ђаде према Пријепољу и према Пљевљима. Тако је под окупацијом протекла прва зима, пролеће и лето, а почетком јесени скупљено је у Прибој на број 584 Србина за депортовање у Аустрију и Мађарску. Међу првима су на зборно место довели угледне трговце, Србе, кафеџије, механџије и свештенике. Међу првима на списку за депортацију нашао се остарели архимандрит Геден Марић, обновитељ манастира у Бањи.

Како је овај догађај видео, доживео и преживео трговац Алекса Борисављевић, записао је, касније, у своје Житије:

* „Сећања учесника ратова за слободу“, „Лим“, број 69; Прибој 1964. године; страна 4.

„Када нас 1916. сабраше овде у Прибоју 584 већином денунцирањем месних муслимана потурица, уочи Крстовдана, изведоше нас те доктори прегледаше јесмо ли бајаги здрави, иако нас је било ћоравих и сакатих, глувих, немих па и од 14 година деце, ставише нам црне значке од платна на десне руке... „

„Кренуше нас пешице и старо и младо до Увца. Коњица и пешадија прате нас да стигнемо на воз... Пођосмо ноћу и осванусмо у Босанском Броду. Ту нас пребацише у говеђе и свињске вагоне. До у Ашак стигосмо други дан једно и прљаво и неиспавано као робље...“

Алекса је имао срећу да преживи, да се врати и запише како је било, али већина од оних 584 интернираних оставили су кости у Ашаху и по другим логорима Аустрије и Мађарске. Архимандрита Гедеона Марића пребацили су у логор Нежидер у Мађарској. Мучили су га онде и понижавали. Њему, старцу од 69 година товарили су по две бале сламе да их носи с крај на крај логорског круга. Забављали су се и збијали шале гледајући га како посрће, све једнако, док је стари и изнемогли духовник издахнуо теглећи ону сламу.*

Преживели логораши, по повратку, ако им није запињала реч у грлу док причају своју преживљену муку и бруку, причали су још се чудећи швапској и мађарској домишљатости на какве све муке и поруге жива човека знају ставити. Они тако, често би се и сузом загрцнули док су причали о свом јаду и чемеру које су преживљавали, а њихови први комшије и исписници, који су, или онако или још и горе пропатили на свом путу кроз јурише „прси у прси“, кроз глад и посртање преко Албаније, па опет кроз јурише, своје су муке крстили јунаштвом и о њима причали:

„Брате си га мој“ - започињао би своју причу Јово Перовић из Сјеверина - „из Зајечара, где је мој Тринаести пук затекла објава рата, усиљеним маршем дошли смо до пред Шабац. Бијају га заузеле Швабе. А ми, како стигосмо тако учинисмо јуриш. Наступамо разређени у строју, десет метара од војника до војника, а Швабе јок, има их као пљеве и збили се један уз другог, иду парадним маршем. Добро су наоружани, али која вајда кад, како ми завитламо међу њих наше „крагујевке“, оно што их не попада нада се у бјежанију. Чудио сам се колико се Швабе боје јуриша и бомбе „крагујевке“. Натерасмо их у Саву и повратисмо Шабац...“

Јово је, ето тако, трчећи стигао из Зајечара до пред Шабац и без да предахне и одмори се колико да се напије воде, он се са својим пуком дао у јуриш, а Јеврем Пурић из Брезне није знао рећи ни одакле је ни како његов Шести прекобројни пук стигао на Цер, само је знао казати да је била помрчина и ситна киша сипила из магле кад су упали усред швапског логора:

„... и наста, јадан ти Бог, кркљанац. Кланица. Не пуцамо него само ножем и кундаком, удри, па удри све до сванућа. Тек кад се раздани разлучисмо се и виђех чудо невиђено: нема голе земље ногом да станеш но све с леша на леш, или нашије или њиховије. Било је, богоми, да смо у оној гужви и свој свога тукли кундацима и боли бајонетима не разазнајући се ко је ко...“

Миле Шиљак из Бучја, отишао је остављајући своје стадо оваца, чобанин, а вратио се краљев витез, часни носилац највећег одликовања, Карађорђевог звезде и још два висока одликовања и причао је:

* Проф. Др. Предраг Пузовић: „Реч о монашком братству; Споменица „Манастир Св. Николе у Бањи“; Бања 2002. године; страна 49.

„Моје командир бијаше нешто чудно и смијешно моје презиме па ме задиркује шта ће ми такво презиме, Шиљак. Вели: 'Чуј му га Шиљак'. А кад би се јуришало у борби он би командовао: 'Јунаци напријед! Шиљк, за мном!' Често се дешавало да му за какав специјални борбени задатак требају добровољци и онда би питао: 'Има ли ко да се јавља', па не чекајући одговор из строја, додао нешто тишим гласом: 'Шиљак ће си, чујеш ли ме'. И ја, јављам се први, него шта ћу. Тако сваки пут.

А једном, кад смо се ваздан отимали са Швабом о неки бријег повише Дрине, заробише Швабе нашу пуковску заставу. И увече, кад је борба престала ја не чекајући да се окупимо и пребројимо ни да командир прозива 'ће си Шиљак', кренем ја сам онамо међу Швабе. Прикрадем се неопажен повише доље ће су се окупили и наложили ватру, пушке у купе сложили и у ред се сврстали, дијеле им вечеру. А заставу нашег пука побили у ледину, малко изнад ватре. Згода, не море бити боља. Одшарафим ја двије бомбе па их врљакнем у ону гунгулу око казана и истом скочим и шчепам заставу те с њоме онамо у мрак. Док су запуцали ја већ поодмако... После неког времена кад је обилазио наш пук Његово величанство краљ зједе ми орден, а цио пук био 'вако постројен. Такав био ред'.

Тако је Миле спасио образ пуку и стекао Карађорђеву звезду, а за његовом сличне и веће подвиге, Регент Александар лично, (такав је био ред), закачио је на груди Карађорђеву звезду још једанаесторици бораца из прибојског краја: Видоју С. Лаптошевићу, из Сувог Поља; Димитрију Бојовићу из Прибојских Голеша; Мирославу Дидановићу из Добриловића; Крсту Живковићу из Живиница; Миладину Којадиновићу из Раче; Петру Морачанину из Сјкеверина; Лазару Пантовићу из засеока Пантовићи у Бањи; Раду Пенезићу из Лунића; Крсту Т. Ружићу из Добриловића; Крсману Тришевићу из Сувог Поља и Назифу Чолаковићу из Прибоја.

Уз ове носиоце највећег признања за ратне подвиге, кроз пробој на Добром Пољу и Кајмакчалану живи су се са Слоунског фронта вратили: Михаило Дучић, трговац, Васо Јелић, књијар, Љубо Мелентијевић, чиновник и Добрисав Стевовић, трговац, сви из Прибоја; Михаило Буквић, Милорад Којадиновић и Јаков Којадиновић, земљорадници из Раче; Видоје Бабић, Раде Бојић, Тихомир Жарковић, Тихомир Јовановић, Тихомир Мандић, Андрија Никачевић, Матија Раковић, Млађен Раковић, Велимир Стојић и Радисав Цинцовић, земљорадници из Бање; Бојо Оташевић и Јеврем Пурић из Брезне; Ћамил Пашовић, земљорадник из Калафата; Новица Кубуровић, земљорадник из Милијеша; Ранко Пенезић и Дико Станојевић, земљорадници из Црнуга; Раде Бојовић, Виде Буквић, Перко Пјевчевић, Ристо Пјевчевић, Вељко Шалипуровић, Млађен Шалипуровић и Сретко Шалипуровић, земљорадници из Прибојских Голеша; Видоје Ковачевић из Пожегрмца; Ханефија Ћеховић из Касидола; Мирко Аврамовић, Перко Аврамовић, Миланко Колџић, Глигорије Глишо Милинковић и Иван Јечменица, земљорадници из Бучја; Вукола Вуковић, Гавро Глишић, Тривун Лисица, Васо Љељен, Јаков Милинковић и Вуле Савић, земљорадници из Крајчиновића; Милан Буквић, Максо Буквић, Саво Буквић, Јован Спајић и Илија Иконић, земљорадници из Батковића, Вуле Котлаја, Никола Радовић и Гавро Спајић, земљорадници из Стрмца и Јован Перовић, земљорадник из Сјеверина.

Ово је приближно тачан списак Солунаца прибојског краја, али није искључено да је неко име и изостало пошто списак није рађен ослонцем на службене евиденције већ је, са закашњењем од целих осамдесет година, у

Општинском одбору СУБ НОР-а Прибој, списак Солунаца сачињен по, путем активиста, на терену прикупљених података. На тај начин у ОО СУБ НОР-а дошли су до података да је на подручју данашње општине Прибој, непосредно пред почетак Другог светског рата, у ратне јединице првог, другог и трећег позива, мобилисано око две и по хиљаде људи и од тог броја више од две трећине изгубили су живот на ратиштима, на путу преко Албаније и у заробљеничким логорима. Ова је процена реална. Сачувана су памћења да се од по десет мобилисаних из појединих малих села или засеока из рата није вратио нико, а неколике године после рата није било женског чељадета по српским селима прибојског среза да је забрађивало другачију мараму него црну.

Изгинулим ратницима у част и славу а поколењима за памћење и чување успомене на жртвовања за слободу, прота Михаило Јевђевић, у јавности познат као Поп Мика, покренуо је и водио акцију изградње спомен-цркве у Прибоју са криптом у коју су сахрањени посмртни остаци око 150 ратника погинулих поткрај августа 1914. године у борбама на Црном Врху и других ратника изгинулих у борбама у околини Прибоја у ослободилачким ратовима од 1912. до 1918. године. Градња цркве, за чије је подизање највећи прилог у новцу дао краљ Александар Карађорђевић, започета је 1933. а завшена 1940. године. Посвећена је кнезу Лазару и косовским јунацима. Цела црква, укључујући и кровни свод и кубе, сазидани су од гранита и по томе је овај објекат јединствен примерак црквеног градитељства у Србији.

Сваки од гранитних блокова, (довожени су из мајдана у Осовнику), обрадио је са својом групом клесара и у зидове цркве уградио неимар Неђо Лучић са Доњег Увца, а кад је црква сазидана живописали су је краљеви дворски сликари Иван Дикиј и Борис Обрасков. Оба су били руски емигранти у Србији, а уживали су углед врских мајстора зидног сликарства.

Уз овај доиста импозантан споменик којим су се Краљ Александар, Поп Мика и његови парохијани достојно одужили погинулим ратницима у борбама на Црном Врху и у околини Прибоја, спомен обележја на прометним местима подигла је ближа родбина неколицини изгинулих у борбама ослободилачких ратова од 1912. до 1918. године. Споменик крајпуташ, на средокраћји пута Јармовац Бања, подигла је родбина Урошу Полићу, који је подлегао ранама задобијеним у бици на Церу, а на Јармовцу, испред одвојка пута за Бању, изгинулим ратницима подигнута су три споменика, крајпуташа. Глигорије Шапоњић подигао је споменик браћи Обраду, погинулом 1912. године у 23. години живота и Равајлу, борцу Треће чете. Трећег батаљона прекобројног пука, погинулом у 19. години живота. Поред овог, Боривоју Танасковићу, погинулом 11. септембра 1914. године у 35. години живота, споменик је 1930. године подигла му „жена Стојна и синовац и шћери и зет Ђорђије Колашинац“. Трећи у низу крајпуташа на Јармовцу подигла је родбина Сретену Ћирковићу из Бање, рођеном 1888. године а погинулом у рату против Бугара на Вељој Глави 15. новембра 1915. године.

Прота **Михаило Јевђевић** уз чинодејствовање у парохији Прибој између два светска рата предавао је веронауку ђацима прибојске основне школе, а у отсућности имама Османића, који је долазио из Рудог, предавао је Куран ђацима исламске вероисповести; програмирао је акције и старао се о реализацији програма активности Соколског друштва; повео је и успешно реализовао акцију прикупљања прилога и руководио радовима на изградњи цркве - Спомен костурнице у Прибоју.

Током Другог светског рата пропагирао је идеје Равногорског четничког покрета због чега му је, крајем рата, Обласни војни суд изрекао смртну казну и стрељан је 27. марта 1945. године на месту Хаџет у Новом Пазару.

Црква спомен-костурница у Прибоју

Прибојски крај у Краљевини Југославији

Прибој, до недавно место на тремеђи три државе, сад се обрео у средишту нове, велике и надало се постојане државе јужнословенског братства. То је велика, у многим главама одавно сањана, па ево досањана и уз све попијене „грке чаше жучи“ са радошћу дочекана новост. Друга новост: стигао је у Прибој и отворио лекарску праксу први школован доктор, Коста Тестеридис, Грк са Кипра, добровољац у српској војсци у протеклим ратовима. Крај рата задесио га у Прибоју те се овде зауставио, задржао се годину дана, оженио се локалном лепотицом Јованком Стријелић и отишао у Алексинац, а његово место прибојског среског лекара 1920. године заузео је чешки Јеврејин, доктор Богуслав Шилер. Он ће у Прибоју остати двадесет година. Допало му се овде. Начинио је кућу и у кући опремио ординацију, чекаоницу, и одељење за сушење лековитог биља. Дobar лекар и добар познавалац биља и лечења биљем, стекао је у Прибоју доктор Шилер углед и глас о њему ширио се уоколо и надалеко. И долазили су му пацијенти од свукуд, и кад би неко, са далека, потегао код доктора Шилера у Прибој, за њега и његову средину значило је то да се хвата за последњу сламку наде и спаса. Ако му ту помоћи не буде не вреди му даље је тражити, нигде. На њихову срећу код Шилера су помоћ многи нашли, а он, уз пуне руке посла с пацијентима, свакодневно, нашао је времена да се активно укључи у културно-забавни живот средине, да се дружи са младима и да код њих развије љубав за спортом. Непосредно по доласку у Прибој донео је овде прву фудбалску лопту и већ 1921. године основао Фудбалски клуб „Лим“. Тренинзи и прве утакмице одиграни су на простору између барака напуштеног аустругарског војног гарнизона, а касније је на том истом месту изграђено стандардно фудбалско игралиште. Клуб је, у почетку окупљао скоро укупну популацију варошке мушке омладине и у оквиру истог оформљене су екипе које су имале своје међусобне „турнире“ готово свакодневно. Из ове групе фубалу наклоњене омладине, једна група, мање приљевна лопти, издвојила се у тамбурашки оркестар и нашла себе у „ударању у ситне жице“. Тако су сви учлањени у Фудбалски клуб „Лим“ нашли себи ангажман, а граду пружили више забаве и разоноде. Кад би организовали такмичења између унутар Клуба оформљених екипа, пре утакмице би сви играчи прошпацирали кроз чаршију са тамбурашким оркестром на челу и са бројном дечурлијом која је запристајала за екипама на зачељу.*

* Шукрија Хасанагић: „Спортски живот у Прибоју између два рата“; „Прибојске новине бр. 27 28; Прибој; 28. јун 1978. године страна 13.

И касније, кад се клуб почео такмичити са екипама фудбалера у суседним градовима, као део фудбалске екипе у госте је одлазио и њен Тамбурашки оркестар и у местима гостовања пред играчима дефиловао, као и у Прибоју, а током утакмице бодрио их из гледалишта тамбурањем. Гостовало се углавном по околним местима, докле се могло отићи пешице, а ишло се пречицама, преко брда и урвина у Пријепоље, Пљевља и Вишеград. Кад би из ових места фудбалери долазили ради одигравања утакмица, долазили су такође пешице.

Пре формирања Фудбалског клуба „Лим“ са тамбурашким оркестром у свом саставу, обновљен је рад Српског културно-уметничког друштва „Свети Сава“ у ком је, као и раније, најактивније радила драмска секција а и публика је највише симпатисала глуму. Када је 1920. године приказиван „Јазавац пред судом“ сала Стевовићевог хотела била је дупке пуна и публика се уживела у догађај као да су пред њима на сцени главом Давид Штрбац, онај судач и онај писарчић. Масовно су посећиване и друге представе, особито комедије, а млади глумци, аматери израстали су у омиљене личности места. Друштво се омасовљавало, приступао му је и део муслиманске омладине која је, касније, оформила своје Културно-друштво „Гајрет“, вођена идејом истакнутих омладинских културних посленика, Муслимана из Босне и Херцеговине, Османа Ђикића, Сафета Башагића и других, који су још у доба аустроугарске окупације формирали „Гајрет“ у Сарајеву, Мостару и по другим варошима Босне и Херцеговине. Прибојски „Гајрет“, као и остала истоимена културно уметничка друштва, формирана тога доба по Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, ставило се под покровитељство младог краљевића, Петра Карађорђевића.

У укупном друштвено-економском животу Прибоја тако су, извесно је, први значајнији успеси и напредовање после великог рата забележени на плану културно-спортских активности. По обнављању рада Културно-уметничког друштва „Свети Сава“ и формирању Фудбалског клуба „Лим“ са Тамбурашким оркестром, Друштво за спорт и телесну културу „Душан силни“, основано у првим месецима после ослобођења 1912. године, трансформисано је у Соколско друштво које је такође бележило запажене успехе у свом раду и учесовало је редовно на соколским слетовима. Стално омасовљење Друштва резултирало је изградњом Соколског дома 1934. године. Соколски дом је подигнут прилозима чланова Друштва, трговаца и грађана у чему је, са највећим улогом, поклоном плаца, учествовао свештеник Михаило Јевђевић.

Уз прве послератне веснике прегалаштва, младе културне и спортске посленике, истим жаром и ентузијазмом на свој посао су се дали сељаци и трговци. Трговци су средили своје дућане и болте, окречили и у рафове који су дуго зврјали празни сада су насложили нову робу. Започели су да обнављају покидане везе и да уколотеche промет, као и пре, а сељаци, обрадовани потврђеним вестима да нема више трећине и да земља на којој су се затекли да је обрађују 1912. године припада њима и квит, заорали су „на своме“ прве бразде још за трајање зиме 1919. године. Како је снег почео да копни на присојним странама, тако су сељаци устајали „у прве пијевце“ и

забадали рало у њиве. Али, како је сељаку тежаку богомдано да му живота без секирације нема тако су већ уз прве заоране бразде почеле неочекиване и ненадане невоље. Између чифчилука, који су бивали у поседу једнога аге, никада није повучена јасна и прецизна линија докле је чије да срађује. Аге су и међусобно имања делили „чибуком“, тако да су целе и поголеме парцеле могле бити и овамо и онамо. Сад су због такве деобе први суседи и ближни један другом песницама разбијали носеве или ломили пармаке о ребра, а кад се потегне пармак следећи корак је потезање на суд. Онуда куда су аге, с брда каквог нишанили чибуком „нека буде овуда па онуда“, сада су геометри прецизно премеравали сваку стопу у пратњи булументе парничара, судија, кметова, сведока, докоњака и кривоклетника...

Ни они који су од турског вакта имали земљу у својини нису остали поштеђени. И они уз помоћ суда утврђују „доклен“ су на своме, а додатни немир је унела примена закона који се у раније ослобођеној Србији примењивао још одавно: да и женска чељад полажу право на наслеђе и имају своје „исе“ у окућници. То је било непојмљиво за људе који су одрасли и оседели са обичајем да се одиви да мираза колико се има и може па „нек ломи врат“и тамо где се скрасила нек запне да ради па ће и имати. Е, сада није тако, него и одивама следује од бабовине исто онолико и онако као и браћи.

Парничења су појединцима увукла се под кожу сасвим, заголицила их неком посебном сласти и постала им део занимања, а истовремено још једна друштвена активност, избори, мобилисала је пажњу свих, неке је и опила похлепом да се дочепају залогаја власти, неке произвела у агиташе и кортеше, а све скупа отерала у дангубу. У томе су нашли своје место сви, од посланичких кандидата до сеоских спадала који су ствар посматрали из свог угла и уз изборне победе или неуспехе јавност увесељавали својим подсмешљивим творевинама у стиху и досеткама.

Још први послератни избори за општинске часнике, припремљени према одредбама Привременог закона, којим је уређено опште право гласа за све мушке главе са навршеном 21. годином живота и одржани 22. августа 1920. године, нису се разминули без додавања мало соли у памет бирачу појединцу*. Уз ранијих година, још од турског доба, народу мрских а свеједно фино приманих и чашћених беговских субаша, заптија, скупљача вересије, кметова, посебичара, ови избори испилили су и нови један сој подгузија-агиташе. Они су, још неупућени како ваља у свој занат, првих избора хватали по пијацама људе за рукаве и „толковали“ им како се гласа и кога им ваља гласати, а већ до наредних избора, (а било их је што за општинске председнике и сеоске кметове што за посланике сваке друге године), агиташи су извежбали fine методе убеђивања гласачког тела. Дигне се, тако, неки придокон и самозвани кмет па у пратњи три до четири азгин

*За излазак на ове изборе у 6 општина прибојског среза: Прибој I, Прибој II, Бабине, Бучје, Забрђе и Сочице, уписано је било укупно 2.730 бирача. Гласало их је 1975 што је чинило 72,34%. Општину Бабине, тада припадајућу прибојском срезу, чинила су села Бабине, Врбово и Тоци. У време одржавања ових избора Нововарошком срезу припадала су сада прибојска села Кратово, Јелача и Брезна.

младића обилази по селу домаћинства, прво она у којима је више од двојице пунолетних мушких глава. Иду као послом, некуд, па заузгред зауставе се код нечијих вратница. Онај што „кметује“ зовне домаћина да попуше по цигар дувана, а мало подаље остану они младићи, пригрнути гуњевима из чијих џепова вири грлић покилчета, а сви имају оне кукљасте, а чворновате штапове, „бастоне“, окачене преко леве руке. Они, ослоњени на врљике дворишне ограде, стоје, „егленишу“, своју неку бригу свиђају и, по некад, један од њих ухвати се руком за врљику па ђипи и учини прескок преко ограде. Да покаже шта може. За то време онај што са домаћином разговара припаљујући другу цигару вајка се што нема времена, жури му се, а при поласку важно саопштава да на изборима у недељу (ето како време пролази, приближио се дан) ваља му да тога и тога гласа. Ако себи и својима добро мисли!

Посебна живост испред избора влада по пијацу, пазарним даном. Џамбаси, док уговарају препродају кљусета не пропуште прилику да не изнесу своје мишљење за кога је најбоље гласати, а кад домаћини људи сврате на дућан, где се редовно намирују, чека их спакован пакетић кафе и шећера, поздрав од тога и тога посланичког кандидата, па, ако са божјом помоћи буде и изабран, не гине обашка бакшиш! По неком од домаћина дућанџија тутне у торбу један опанак; други ће добити после избора, наравно ако на изборима буде гласао дародавца опанака. Ова ујдурма разљутила би по кога од домаћина па би онај тутнути му у торбу опанак бацио пред дућанџију, а касније, у приликама кад би се на савету какву повела реч о чврстости чијега карактера, онај што га опанком нису подмитили испрсио би се, па се песницом у прса грунуо: „Е, ја сам бос глас`о!“

Посланички кандидат Милан Ђекић из Београда, иако га за Прибој није везивало ништа посебно, овде није имао ни родбине ни познаника, али је, некако баш овде нашао изборну базу. И добијао је на изборима, а када се год канио пред изборе обилазити бираче, прво би се постарао да у новинама. „на видну мјесту“ буде одштампан наслов: „Посланички кандидат, господин Милан С. Ђекић, поклатио прибојској сиротињи десет товара кукуруза“, па би се одмах иза тога обрео међу бирачима. Окупио би људе на каквој ливади и међу њих сео. Док би износио замисли шта ће, ако га изабере за посланика, учинити у свом мандату за појединце, за село и читав крај, савијао је у цигаре фини дуван, „бајиновац“, па цигаре добацивао једном, па другом, па редом даље и тако све док седе. И што јес` - јес`, бастало му је да цигаре савија да су таман ко фабричке!

Они обећењаци што немају другог посла уз Ђекићеве доласке међу бираче певали су:

„Ој Ђекићу, ђе си, ђе си,
има ли ти што у ћеси?
У Ђекића пуна ћеса,
за Ђекићем народ блеса...“

Ђекић је према песми и певачима био равнодушан. Није показивао никаквим гестом да се љути, а и што би кад му песма никакве штете није нанела, него му, можда и од помоћи била. Добијао је изборе, увек се, некако, налазећи на листи странке која добија. Укоренио се, ма да репе без корена и без дара за агитовање, нису имали шансе ни на изборима за председнике општина, ни за кметове, па и кад имају послати гласачима уз поздрав јабуку. Шта вреди ако је невешто и неспретно послана, као оних избора кад су се за председника бучевске општине кандидовали тројица: Милојица Пријовић из Хер. Голеша, Тадија Јановић, из Бучја, недавни интернирац, заточеник у Ашаку и Миле Луковић, из Калуђеровића. Агиташи ових тројице сврстани у међусобно љуто посвађане таборе унели су свађе и омразе и међу браћу рођену и у свом агиташком заносу нису имали обзира ни према виђеним домаћинима ни према људима од части и угледа, нису имали обзира ни према коме. Упућивали су оштре жаоке према свакоме ко им се на нишану нађе па тако нису заобишли ни оставили с миром ни у народу цењеног и уважаваног проту Михаила Јевђевића, Поп Мику. Нашли су да он „држи“ страну председничком кандидату Пријовићу, па су певали песму:

*Микина је снила попадија,
победиће Јановић Тадија!
Па дозива свога господара:
трпај, Мико, у џепове пара;
па потеци горе у Голеша,
да онога помогнеш Црњеша!“*

Да ли је Поп Мика био слабо потрчан, или нерадо посезао руком за џеп, или се с главе у ова агиташка посла није петљао - не зна се, тек онај кандидат за претседника, Пријовић, пандркнуо је на изборима. Столица председничка измакла се и оном Тадији што се, наводно, попадији у сан снио, а агиташи Мила Луковића закарачили су око казана у ком се кувала ракија, да славе изборну победу.

Уз ова изборна замајавања и претходно речена парницења, Прибој и прибојски крај успео је да у међувремену бележи нешто напретка у привреди, култури, школству, здравству, спорту и другим областима ангажовања и интересовања људи. Истина, није учињен дуг искорак, није ни близу остварено оно што је обећавано уз изборе, али што нису учинила обећања наместио је стицај околности и положај Прибоја у тим околностима да, од свих вароши у Полимљу и Потарју, које су административно припадале Зетској бановини, Прибој буде много живахнији и привредно најактивнији. Све што је средњем и горњем Полимљу, Пештеру и Потарју требало, набављано је преко Прибоја, а све што се имало извести, извожено је преко Прибоја. Прибојски трговци су увозили жито, брашно, колонијалну робу, алатке разне, све у знатним количинама. Увозили су, на пример, 300 вагона кукуруза, а извозили вуну, коже, овас, суве шљиве и орахе, дрвену грађу, крупну и ситну стоку. Овде свакако није на одмет напоменути да су робе са дућана држале се на доброј цени; литар зејтина, на пример, коштао је 15 динара, а толико пара једва је могао на пијаци сељак човек извући за

најбоље јаре. Гас је коштао 8 до 10 динара литар, а на пијаци се за товар дрва могло узети 2 до 4 динара, за пет јаја 1 динар, за килограм кајмака 6 до 8 динара; за килограм сира 4 до 6 динара. Овас, кромпир и шљиве, зависно од тога колико је била родна година продавани су по цени од 0,5 до 1,5 динара*.

Запосленост је била минимална. У целом Прибоју је, у чиновничком апарату, трговачких помоћника, ученика и калфи код занатлија, све скупа било запослено стотинак људи. Код државе је било нешто посла кад је грађена пруга од Увца до Прибоја и на поправкама џаде где се радило под надницу. За цео дан рада на туцању и кубичирању шодера на џади могло се зарадити 6 до 8 динара.

Прибојски трговци Стевовићи, у ортаклуку са трговцима Мекићима из Пријепоља, на реци Љутини испод Хер. Голеша начинили су пилану. Борове посечене по Ожљу отискивали су с планине низ једну мало дотерану вододерину право пред пилану.

Роба уз Полимље, Потарје и на Пештер и даље је отпремана на самару па је Прибој са оноликим свакодневним врзмањем кириција личио на панађур који се никако не растура. Град је тек узаврео 1927. године када се у њега слегло неколико стотина радника. Градили су мост железнички преко Увца и пругу од Увца, испод Зеленца па испод вароши до Годушког потока. Није била ова градња свима по вољи, јер је причепила више од пола вртова испод вароши, али у ту групу су спадали само појединци. Сви остали су се на платоу новоизграђене железничке станице сјатили на саму Нову годину, наступајућег лета господњег 1928. да чују говор и аплаузом поздраве министра саобраћаја, господина Андрију Станића који се испрсио испред паноа на ком је нацртана стрелица, шиљком окренута узводно Лима. Станић је у свом говору „протоковао“ да се том стрелицом показује смер којим ће се наставити изградња пруге, те исте године уз Лим, до Пријепоља.

„Да се овај не зове Станић можда би се ово што прича могло и десити, али `вако, мрка капа“ - коментарисали су појединци док је још трајао министров говор, а кад је говор завршио и он сам заборавио је шта је рекао и од оног што је рекао није се остварило ништа, као што су они скептици и предвидели. Уместо изградње пруге на њеној замишљаној траси, преко Годушког потока, уз обалу Лима испод Пање Главе, 1929. године подигнут је воћни расадник. Руку на срце оно што је у расадник уложено, паметно је уложено. Из овог расадника саднице су узели и подигли велике јабучаре на својим њивама породица једна Хасанагића и једна Несторовића, а од ова оба већи јабучар су подигли калуђери из Бање, на манастирској ливади званој Калуђерско поље, на десној обали Лима, испод Бање. Мештани околних села навикавали су се да кад силазе у Прибој током пролећа и јесени по коју садницу понесу. Неки су их засађивали по кућним двориштима, „нек има дрво да чини `лад“, а неки су подигли и лепе воћњаке.

*Лична архива Светислава Света Пурића из Прибоја.

Уз расадник Прибој је 1929. године добио и ветеринара, Мађара неког презименом Секељ. Овај Мађар, ветеринар, имао је сина Тибора, који је био врло активан у културно уметничким дружинама, а одласком из Прибоја израстао је у великог светског путника, путописца и истраживача. Долазио је каснијих година у Прибој и у дупке пуној сали Дома културе приповедао како је путовао по Синају, Нубијској пустињи, по Монголији и по џунглама Јужне Америке, где се „убацио“ некако и у једно племе људождера. И не само што је остао непоједен, жив и здрав, него се и спријатељио с њима. Када би држао предавања у Прибоју уобичавао је да их илуструје приказивањем слајдова те су Прибојчани били у прилици да виде увећане изнад природне величине слике голих оних људождера, а једне прилике Тибор је приказао и како се морао довијати да се, кад нестане у торби, прехрани оним што нађе у природи. Најједном, на платну на које су пројектовани слајдови, обретоше се крупни неки црви. Тибор каже да не ваљају ништа, а друге неке кад показа, богме мало шта различите од оних првих, рече да су врло укусна, калорична и здрава храна!

Угоститељску привреду уз бројне кафане и механе и Стевовића хотел у Прибоју, на још већи степен развоја у односу на суседна места, подизала је масовна посета гостију Прибојској Бањи. Истина, у тој маси било је највише костобољника из средњег и горњег Полимља, долазило их је годишње по пет шест хиљада, али је све чешће у Бању долазила и господа из Сарајева, других ближих и даљих места, па чак и из Дубровника. Прибојска Бања, чувена надалеко као добро природно лечилиште, постајала је у неку руку и место привлачно ондашњим туристима, у најмању руку омиљено свратиште путника намерника. Многи од њих у Бању су свраћали, отседели или преноћили и отишли незапажени, али случајни и изненадни долазак и кратак боравак у Бањи Његовог величанства краља Александра Карађорђевића, уписан је у летопис манастира Светог Николе у Бањи:

„Лета господњег 1930. године - пише у летопису - путујући у Мојковац, на прославу, свратио је у Бању Његово краљевско величанство, краљ Александар Карађорђевић. Пред манастиром га је дочекао Патријарх Варнава, који се ту задесио, а по изласку из манастира Његово величанство Краљ, отишао је те сео на терасу хотела где је послужен чашом минералне воде и коцком шећера. (Нудили су га и другим пићем и јелима и имало је, али је Њ.В. то све одбио.) На тераси је уз ону чашу воде и коцку шећера отседао око два сата у разговору са Андријом Лаптошем и Андријом Дивцем, а онда је отишао у Прибој, само у пратњи шофера и ађутанта. Никог другог у пратњи није ни имао ни док је био у Бањи ни пошто је отишао у Прибој. У Прибоју је, на улазу у чаршију, Његово Величанство изашао из аутомобила и упутио се шетњом уз чаршију. На одстојању од десетак корачаја за њим су ишли шофер и ађутант, а онда је Њ.В. Краљ застао и загледао се у човека који је брезовом метлом брисао калдрму и у њему препознао солунског ратника Назифа Чолаковића. - Па зар баш ништа друго немадоше ти дати да радиш - упитао је Назифа Краљ.

Ништа више у летопис манастира Бање није уписано о посети краља Бањи и Прибоју, је ли се још где по Прибоју и прибојском крају задржавао и колико, нити је о томе забележено више игде ишта, али се прича да су Назифа Чолаковића већ сутрадан након краљева проласка кроз Прибој поставили за подворника у Среском начелству.

Хотел у Бањи на чијој је тераси два сата отседао Његово Величанство Краљ имао је шест соба са по два кревета за господу, други отменији гости имали су још смештај да нађу у једној дрвеној бараци која је имала собе са креветима, а сви остали ноћивали су по сеоским кућама у ближој околини, лети и по баштама.

Уз оних пет основних школа, у Прибојској Бањи, Прибојским Голешима, Прибоју, Бучју и Крњачи, колико их је још за „турског вакта“ отворено у прибојском крају и које су после великог рата обновили рад, организовано је да ђаци из Мажића похађају наставу у Прибојским Голешима, а овде су долазили и ђаци из Пријепољских села, Забрњих Толаца и Врбова. У кући Мумина Колџића на Равној Ливади отворена је школа у којој су наставу похађали ученици из Милијеши, Читлука и Добриловића; ђаци из Црнуга ишли су у школу у Прибој, као и ђаци из око Прибоја разасутих засеока Раче, а у Касидолима су мештани Касидола и Пожегрмца начинили за своје ђаке школу у Касидолима. Школе у својим местима, у годинама између два рата, подигли су сељани Хер. Голеша, Ритошића, Забрњице и Забрђа. Само мали број ђака из ових места имао је школу „на кућном прагу“, што је подразумевало да од куће до школе не путују више од пет километара, док је већина осталих ђака путовало у једном правцу до школе по десет до петнаест па и више километара. Ђаци из свих села Горњег Поблаћа: Сочица, Кукуровића и Заостра, као и ђаци из Плашћа, путовали су у школу у Ритошићима; ђаци из дела Хер. Голеша, из Пенезића и Црнуговића, путовали су у школу у Забрњици, а ђаци из Живиница, Батковића, и из свих подјаворских села ишли су у школу у Забрђу. Ђацима из Сјеверина била је школа на дохват руке, само преко Лима, у Рудом.

Држава се није претргла да из свог буџета помогне и убрза развој школске мреже па је утолико вредније хвале прегалаштво сељака прибојског краја у стварању услова за описмењавање деце, а реч је о времену када је у прибојском крају било, по подацима званичне статистике, 74% неписменог становништва.

Тако су година за годином пролазиле у ишчекивању бољих резултата и бољег сутра, у ишчекивању да се једном деси и то чудо да народни изабраници са свих нивоа власти испуне предизборна обећања, али од свега обећаног до оних што се надају или је стизало нешто мало, узгред очерупано и излизано, или ни толико. Алекса Борисављевић, трговац, први председник Среза у 1912. године ослобођеном Прибоју, (онај о ком се причало да је од свог капитала товар злата дао за финансирање припрема ослободилачког рата), протествовао је што се прибојски крај запоставља док се неким даје и капом и шаком и о томе је, у своје Житије, 1939. године записао:

„... Све је ужички округ своје добио, трократне путеве уз железницу, колске и аутомобилске у реду, зграде школске, надлештва... па нам браћа за прече сматрају од Струмице до Марибора да се помажу и у њедра ставе као слатка браћа, а та им браћа све то багателишу и вребају прилику да им то одбаце и у други логор пређу...“

*„... Од 1912. године до близу ове, 1939. године, слабо се осећа правда и правда код власти и правосудја, слаба је контрола и надзор, те изгледа у нашим крајевима ће су прије 1912. године владали Турци, а сад млади чиновници из Србије и већином из Црне Горе раде као моба у колонијама Царевина те их ваља добро плаћати. Главна промјена и обрт: замјенила је шајкача и шешир Султанов фес, а наши муслимани усадили су фес сматрајући да је (под фесом) бољи берићет него под новим капама и то им је једина белега турске безредне силе, те их је довело по њиховој замисли у понижење што ваља радити па напредовати...“**

Љутио се Алекса или не щутио била је работа. Учињено је што је учињено. Очекивало се више и могло је више, али, ето, није; сад више не може се учинити ништа, а нема ни времена. Одозго са севера, одакле су и у древна времена кретале се хорде Хуна и Авара на југ и ршум чиниле, покренула се, до сада невидљива војна сила и техника, управила ка топлим морима и напредујући према своме циљу обара све, слама и у прах меље. Војска и народ Србије, који су у недавној прошлости сличној сили баш мушки се одупрли, сада нису стигли ни да се у чуду нађу шта би, а оно, биће некако око 20. априла 1941. године, заустави се тенк усред Прибоја, на Бријегу. Челична грдосија, нешто тако дотад овде невидљиво. На обе бочне стране нацртани му тигрови у скоку, разјапљених чељусти. Младић Славенко Словић који се ту затекао, причао је:

„Више сам се оних тигрова преп’о но тенка; чинило ми се да су прави тигрови, приправни да тај час на мене скоче и раскомадају ме. У тај час отвори се на тенку купола и из грдосије се појави млад Немац, плав и некако мало више бледуњав, и, рекао бих некако мекан, као да је од сира срезан...“

Два дана пре овог Славенковог виђења тенка и Немца који је излазио из тенка, заправо на дан капитулације Југославије, 18. априла 1941. године, у рано кишно јутро, на перон прибојске железничке станице, стојећи на степеницама последњег од свега три вагона који су чинили композицију воза, приспео је резервиста, каплар, нишанџија на митраљезу 628. противтенковске чете, песник Раде Драинац, напуштен од својих војничких другова, уморан и гладан.

*„У оним вагонима уписао је у свој дневник Драинац било је неколико стотина милиона новца Народне банке... На станици је стајала гомила покислих, прозеблних и гладних војника, касније сам сазнао да су целу ноћ ту провели очекујући да се њихове старешине смилују и разделе им сланину која се налазила у вагонима на споредном колосеку...“**.*

Узалуд су чекали целу ноћ до јутра, а кад се одјутрило оно нема старешина! Нестали.

То је био дан када су нестали не само старешина ових на железничкој станици у Прибоју покислих војника него и „вукови дуљине репова“, господа секретари, ађутанти, лиферанти, главешине; ђенерали, посланици, питаоци, подвирепи, перјаници, саветници, додворници, капутлије, министри, пучисти, Млади краљ - све разгулило кроз бестрагије једно мимо друго, остављајући отпасане сабље, погубљене цилиндере; камионе и вагоне са готовим новцем, па и златне полуге су успут посејали, бежећи. Одоше салонске патриоте и господа претичући се успут, ратосиљајући се свега што им отежа сем титула. Остадоше часни појединци да животом откупљују достојанство народа и част Отаџбине. Из растурених јединица неиспавани, изморени и изгладнели пристижу на родна огњишта војници из мобилизацијског и редовног састава и по који официр. Причају да Хитлер и Мусолини са својом силом и савезницима окупираше Југославију за цигло две недеље дана, али ипак није им се дало да упарадирају како су наумили него добише те још како по телевизии. Јуришајући у таласе на Београд и друге српске градове усмерених ескадрила пилоти Краљевског ваздухопловства обарили су немачке јуришне авионе и бомбардере. Гинули су у чеоним сударима или, рањени, са својим апаратима падали широм војвођанске равнице, око Београда и по Шумадији...

* Др. Војислав Суботић: „Казивања Борисављевића“; Дом културе „Мирко Ћуковић“; Бова Варош 1992. године. страна 18.

** Љубомир Матовић: „Трагични дани“; „Лим“ број 72; Прибој, 29. новембар 1964. године; страна 4.

Копненим јединицама образ су осветлале групе и појединци држећи се на положајима до изгинућа, а Четрдесет осми пук, састављен од резервиста из Полимља и Потарја у јуришу низ малисорска брда до Скадра заробио је и одаслао у позадину неколике стотине војника из елитних италијанских јединица...

У дану кад је његова јединица подигла белу заставу на положају у Бачкој, поручник Божидар Жугић из Пљеваља на гомилу где се одлагало оружје свој пиштољ не хтеде бацити него опали и уби команданта, мајора, који је позвао и повео војску на предају, а истовремено уби и мађарског мајора који се шепурио уживајући у догађају. Пре него је пао посечен рафалом Жугић је ускликнуо: „Југословенски краљевски официр се не предаје!“... (Након завршетка рата одважном поручнику Жугићу Божидару мајка Марија подигла је скроман споменик крај моста на Ђурђевића Тари, а борачка организација у месту Глођане у Бачкој).

Сличне примере храбрости и појединачних жртвовања причали су скоро сви који су имали срећу да избегну заробљавање и добеже до кућног прага. Даље нису имали куд, преко Увца или куд му драго, у збегове, где је нејач не баш тако давних година налазила уточиште. Сад, окренуо тамо, јал` овамо, они тиграсти тенкови стигли први. И иду даље, и све даље, без изгледа да ће се игде зауставити. За њима настаје за кратко тишина, па се проломи пуцањ. Лизне пламен са кућног шљемена. Ломљава и лелек, али и поклицы: „Не дај на се па да му је мајка Јања. Народе, притежи опанке!“.

Ко их је имао два пара један је у торбу ставио, а ко само окрпљене, пошао је у њима да се још само кундака дохвати, да брани себе, кућу, чељад и образ Отаџбини. Ни њој није првина да јој босонога сиротиња образ спашава. Отворени су фронтови посред џаде, поврх села, испод села... Нема чуке иза које нису штекали митраљези, ни планинског виса иза којег штукe нису долетале и ескадриле ваздушних тврђава сунце заклањале.

Потрајало је. Наврнчало се и година док је војска босонога у Армију стасала, снажну, да и оном тигру ломи зубе.

За немачким тенковима у повлачењу, са којих су одавно спале слике тигрова, у Прибој су ушли ослободиоци, партизани, 12. јануара 1945. године, маршевским кораком. У строју много празних места. У борбама под црвеним барјаком, сврстани у партизанске ударне бригаде, погинуле је из прибојског краја бројем и словом стотину равно тек стасалих младића, домаћина, школараца и интелектуалца, од тога 23 првоборца: Расим Софтић, Милош Марушић, Хамдија Курталић, Милун Дрчелић, Рефик Кочевић, Адем Мулаосмановић и Велимир Бандовић из Прибоја; Миша Цвијовић из Раче; Раденко Караџић, Здравко Жарковић, Јованка Жарковић, Драгомир Ђоновић, и Миливоје Ђирковић, из Бање; Бориша Шалипуровић, Мирко Шалипуровић и Милован Ђуровић из Прибојских Голеша; Борисав Пенезић из Црнуга; Сретен Гудурић, Ранисав Пурић, Реља Полић, Стеван Полић, Радоман Пајовић и Бранислава Пајовић из Кратова; Новица Мановић из Батковића и Милан Поповић из Бучја. Од 1941. године из прибојског краја за партизански народноослободилачки покрет опредељених и за борбу против окупатора с пушком у руци, дочекали су да „Споменицу 1941“ живи понесу Божидар Којадиновић из Раче, Милан Цинцовић из Бање, Вукоман Шалипуровић из Прибојских Голеша и Јусуф Абдулагич из Сјеверина.

У ослободилачким ратовима изгинулим за славу, а поколењима за понос и памћење, прибојски Савез бораца НОР-а, друштвено-политичке и радне организације и грађани, у годинама непосредно после рата и у каснијем периоду, подигли су бројна спомен обележја, спомен бисте и споменике.

Првих послератних година посмртни остаци 124 борца, који су изгинули у борбама вођеним на подручју прибојске општине, повађени су из гробова расутих по положајима и сахрањени у заједничку спомен-гробницу у Прибоју, на коју је ОО СУБ НОР-а Прибој узидао мермерну плочу са натписом:

**Вукоман Шалипуровић,
првоборац и публициста**

Оставио је недочитане уџбенике гимназије и лектуру а прихватио се пушке да брани од окупатора слободу и част своје земље и народа. Због нежног здравља и слабе телесне конструкције нису му прогнозирали дуг ратнички пут, али он је не само издржао четири године партизанског ратовања већ се показао жилавим борцем, дораслом ратничком задатку, а кад је дошло време да се остави пушка прихватио се борбе пером: да испређе из заборава историјске и културне вредности свог завичаја и да осветли ликове својих горштака приказујући их какви уистину и јесу: увек пружене руке пријатељу и отворених кућа и срца, а тврди у одбрани своје слободе, части и достојанства и оштрих зуба према сваком ко му на те вредности насрне.

„ У великој четворогодишњој бици револуције пала су 124 борца из Прибоја и околине. Њихово дело остаје као вечни спомен како се воли и брани вољена земља“

Непосредно иза рата, у знак сећања на погинуле суграђане, спомен обележја, (плоче од белог мермера или бронзе), подигле су борачке организације и грађани засеока Шалипури у Прибојским Голешима, затим, борачке организације и грађани Бање, Кратова, Касидола и Хер. Голеша.

Грађани и преживели борци из Шалипура уписали су на плочу од белог мермера имена својих изгинулих у НОР-у суграђана: ШАЛИПУРОВИЋ ТИОСАВ, водник, члан КПЈ, погинуо 4.01. 1944. године у борби на Мељаку; ШАЛИПУРОВИЋ МИРКО, првоборац, члан КПЈ, погинуо на Сутјесци 1943. године; ШАЛИПУРОВИЋ БОРИША, борац Милешевског батаљона, погинуо 4.05. 1942. године на Жабљаку; ШАЛИПУРОВИЋ МИЛУН, члан СКОЈ-а, стрељан на Бањици 1944. године; ЂУРОВИЋ МИЛОВАН, првоборац, погинуо у Босни 1945. године; БРАШАНАЦ ИВКО, погинуо на Романији 1945. године; РАДОМИРОВИЋ ТАНЕ, погинуо на Романији 1945. године.

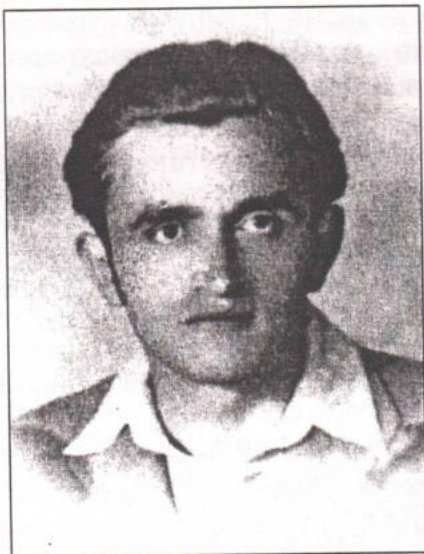
Спомен плоча узидана је у фасаду поред улазних врата Основне школе у Шалипурима.

Сличну Спомен плочу са уписаним именима палих бораца НОР-а: Ћирковић Драгомир, Караџић Раденко, Ћирковић Миливоје, Жарковић Здравко и Жарковић Јованка Савез бораца и грађани Бање поставили су на јавној чесми на улазу у центар села, а борачка организација из Кратова својим палим саборцима Гудурић Љ. Стевану, Полић Стевану, Полић Рељи, Шћеповић Радомиру, Пурић Ранисаву и Шћеповић Душану Спомен обележје, бронзану плочу са угравираним именима палих бораца, узидала је у фасаду новоизграђеног Задружног дома. Ова Спомен плоча откривена је на свечаности уприличеној 8. новембра 1951. године, а Спомен плоча на чесми у Бањи откривена је 7. јула 1953. године.

Месна организација Савеза бораца НОР-а Касидола 7. јула 1950. године открила је спомен плочу палим борцима на чесми усред села, а 4. јула 1956. године Спомен плочу на чесми на улазу у насеље Саставци. На првој Спомен плочи урезамна су имена: Црнчевић Рамиз, Бошковић Милорад, Рашидагић Раза, Силајџић Рамиз, Муратовић Осман, Новаковић Светозар, Црнчевић Бајро, Ледина Реџо и Спахић Рамиз, а на другој: Мановић Новица, Кукић Селим, Кујовић Суљо, Меховић Мехо, Ченгић Селмо, Ашћерић Шефко, Јешић Милош, Видић Милојко, Црнчевић Емин, Спајић Душан, Ђурђевић Дервиш, Сератлић Радомир и Стевановић Никола.

Месна организација и грађани Хер. Голеша, у центру села а на средокраћии пута Саставци Бучје, ради очувања сећања и одавања поште својим у НОР-у изгинулим суграђанима Пијевац Драшку, Цупара Добрици, Буквић Душану, Исламагић Садији, Крћа Миленку и Ђеховић Шахману, подигли су лепу Спомен чесму са мермерном плочом на којој су исписана набројана имена. Спомен плоча на чесми откривена је на свечаности 7. јула 1951. године.

У Мраморју, на другом километру пута Прибој-Увац, **Поповић Витомиру**, погинулом на Сремском фронту, родбина је педесетих година прошлог века подигла спомен чесму и на бронзаној плочи узиданој у чесму, уз његово име уписали и имена његове браће: **Тихомира**, (1930 -1958) и **Љубомира**, (1935-1958), а око тридесет година касније партизанима, куририма Врховног штаба НОВ И ПОЈ, **Страхињи Стефановићу**, званом „**Страшни**“, из Косовске Митровице, рођеном 1919. године и **Миловану Матовићу**, из Брда код Нове Вароши, рођеном 1920. године; погинулим на курирском задатку марта месеца 1942. године у Крњачи, спомен обележје подигле су њихове родбине у Крњачи, на месту званом „Код лугарнице“. Уз ова спомен обележја подигнута педесетих година прошлог века, шездесетих годиуна и нешто касније подигнуте су спомен бисте палим борцима Хамдији Курталићу и Драгољубу Савићу у Прибоју, испред Дома културе;

Драгољуб Савић, предратни шегрт кројач, током рата партизан, храбар борац, и руководицац, имао је само 22 године када је живот изгубио у сукову са одметницима, 27. августа 1946. године.

-Живео је кратко, а постигао много: да се чврстином његовог карактера, жустрином и правичности при одлучивању и жртвовањем за друга његови саборци се поносе - записао је у Монографији „Друга пролетерска“ Драгољубов ратни друг, Насуф Гогалић.

Сретену Гудурићу и РефикуКочеву, испред Основне школе „Вук Караџић; Вељку Влаховићу, испред Машинско електро-техничке школе; Иви Лоли Рибару, у парку код ФАП-а, Велимиру Бандовићу и Расиму Софтићу, у кругу индустрије „Полиестер“; Раденку Караџићу у Бањи; Рељи Полићу и Ранисаву Пурићу, испред Основне школе „Радоман Пајевић“ у Кратову и Новици Мановићу, испред Основне шкколе „9. мај“ у Саставцима.

Откривајући спомен-бисте палих бораца Сретена Гудурића и Рефика Кочевића испред Основне школе „Вук Караџић“ у Новом Прибоју, 4. јула 1979. године, Вукоман Шалипуровић, првоборац НОБ-е рекао је:

„... данас откривамо споменик једном партизанском команданту истакнуте партизанске јединице и једном борцу. Овај споменик је необичан, али и симболичан и употпуности одговара партизанском начину живота, односима и понашању у борби. Партизански командант и борац нису се одвајали ни издвајали један од другог. Заједно су исто јели, под истим условима и под истим кровом спавали, у истом борбеном строју ратовали и делили зло и добро без икаквих повластица и привилегија за команданта. Нека и на овом споменику буду заједно, једнаки, и нека заједнички деле част и славу коју им одајемо, као што су заједнички све делили у партизанској борби. Пали су од истог непријатеља, носиоца издаје и контрареволуције - четника.

Потичу из истог краја, из два народа које су, они, својом борбом, зближили и збратимили у велику тврђаву братства и јединства. Њихов споменик нека зближује Србе и Муслимане овога краја у ширењу братства и јединства, нека развија нови морал команданта и борца у свенародној одбрани и, ако затреба, у сутрашњој борби...“

Време у свом протицању није брисало сећање на пале родољубе нити је померало у страну свест о потреби да се достојним белегом означи њихово жртвовање па су тако, осамдесетих година подигнути лепо споменици палим борцима НОР-а и ослободилачких ратова од 1912. до 1918. године у Бањи, Прибојским Голешима и Кратову, а у школи у Касидолима отворена је спомен-соба, у истој просторији у којој је у јесен 1941. године преноћио Врховни командант НОВ и ПОЈ Тито, са Врховним штабом.

Друштвено-политичке организације и грађани Прибојске Бање Спомен чесму, подигнуту 1951. године, у знак сећања на своје суграђане погинуле у НОР-у, обновили су 1981. године, а исте године подигли су заједнички споменик борцима изгинулим у НОР-у и борцима изгинулим у ослободилачким ратовима од 1912. до 1918. године. Споменик, на који су са раније подигнуте Спомен чесме пренета имена из Бање погинулих бораца НОР-а (нису уписана и имена у балканским и Првом светском рату изгинулих Бањанаца), открио је 7. јула 1981. године првоборац НОР-а, генералмајор Крајимир Грбовић и, пред око две хиљаде на свечаности окупљених грађана из Бање и околине, између осталог рекао:

„Састали смо се данс, овде, да се поклонимо сенима бораца који су за срећан живот данашњих и будућих генерација и за слободу дали највише што су могли-живот. Нашом дубоком захвалношћу ми још једном потврђујемо, по ко зна који пут, потврђену мисао да жртве приложене великом чину стварања и одбране слободе и човечнијег живота нису узалудне. Оне постају део светлих страница историје наше земље и њених народа и најчвршћи бедеми са којих се бране честита прошлост, наш садашњи живот и наша будућност...“

Својим заслужним кћерима и синовима народ Бање одужује се овим достојанственим спомеником, који је и једно промишљено и продуховљено уметничко остварење...*

На једној од најузвишенијих кота Голешког Брда грађани Прибојских Голеша подигли су, у јесен 1981. године, импозантан споменик палим борцима НОР-а и ратницима ослободилачких ратова од 1912. до 1918. године. На једну страну дебеле, црне мермерне плоче, углављене на уздигнуто постолје између исто од мермера исклесаних стубова, уз оних седам имена уписаних још пре тридесет година на плочу постављену на школи у Шалипурима, уписали су још имане палих бораца НОР-а из голешког засека Потоци: **Гојићевић Хусо, Крћа Радојица (умро); Кулиновић Мујо и Кулиновић Шућро** и палих сабораца: **Госпић Раде, Госпић Јован и Госпић Милојица.**

* „Сведочанства светле прошлости“; „Прибојске новине“ број 113; Прибој; 9. октобар 1981. године; страна 3.

Намерно или случајно на овој страни Споменика остало је простора те је, након уклесаних напред цитираних написа дописано:

ВУКОМАН ШАЛИПУРОВИЋ

1925. 1981.

Вукоман Шалипуровић, првоборац из Прибојских Голеша, носилац Споменице „1941“ и више других високих ратних и мирнодопских одликовања и признања, био је управо зачетник идеје подизања овог у Голешима споменика, окупио је своје Голешане око те идеје и са њима учествовао у њеној реализацији, али судбина му није допустила да откривање споменика доживи.

На другој страни мермерне плоче уписано је:

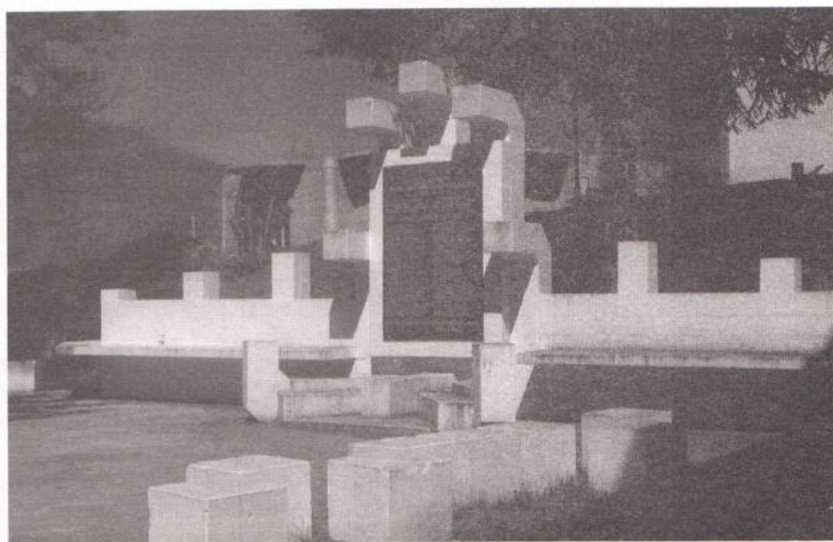
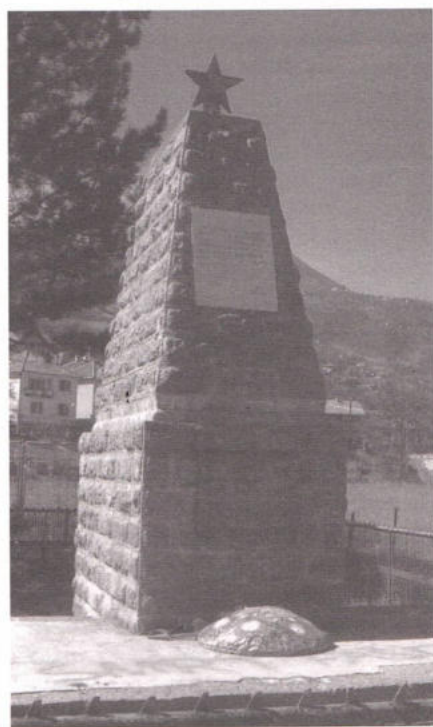
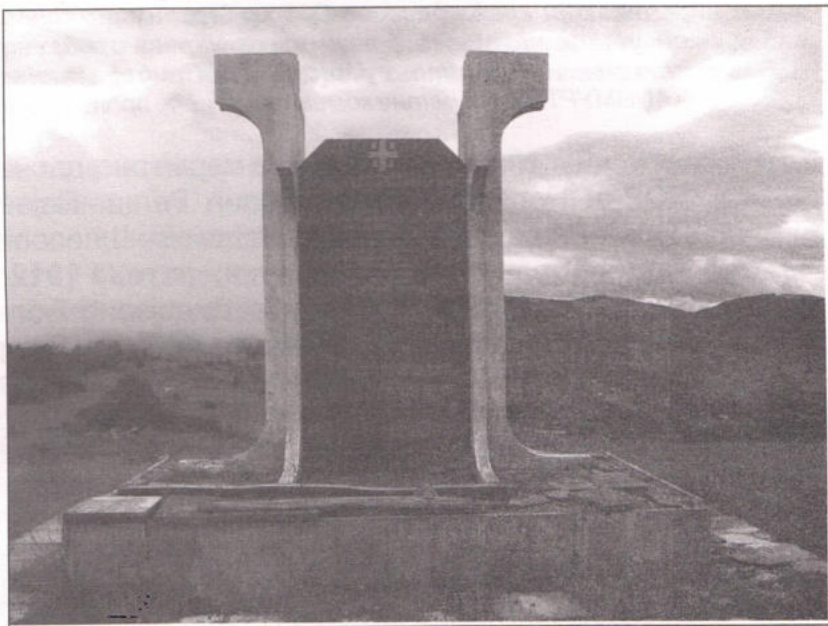
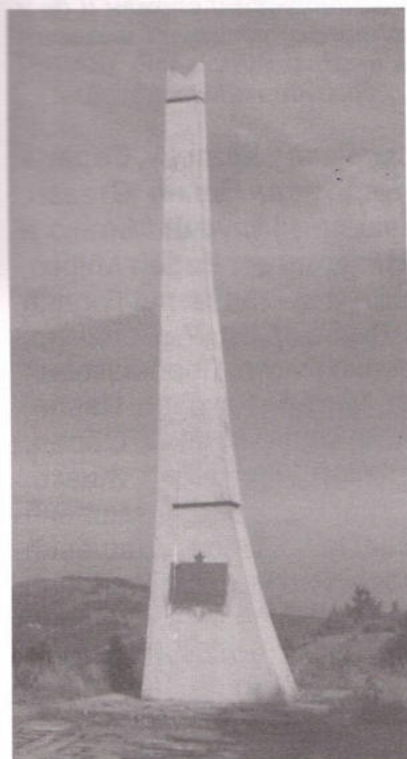
ПАЛИ РАТНИЦИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РЕТУ 1912. - 1918. ГОДИНЕ

Бојовић Богдан, Бојовић Владо, Бојовић Дико, Бојовић М. Дико, Буквић Мићо, Буквић Самуило, Буквић Сретко, Глишовић Марјан, Глишовић Ристо, Гордић Савко, Драгутиновић Миле, Драгутиновић Новица, Драгутиновић Радован, Дубоњић Митар, Дубоњић Станислав, Ђуровић Васо, Ђуровић Јосиф, Ђуровић Спасоје, Крћа Митар, Крћа Мићо, Кубуровић Јован, Кубуровић Недељко, Кулиновић Сејфо, Милошевић Јевто, Пијевчевић Вујо, Пијевчевић Дико, Пијевчевић Крсто, Пијевчевић Мићо, Пијевчевић Стојко, Радомировић Никола, Рајовић Никола, Рајовић Чедомир, Спасојевић Мико, Спасојевић Миладин, Спасојевић Нешо, Шалипуровић Антоније, Шалипуровић Борисав, Шалипуровић Васо, Шалипуровић Љ. Дико, Шалипуровић М. Дико, Шалипуровић М. Дико, Шалипуровић Илија, Шалипуровић Јово, Шалипуровић Лука, Шалипуровић Мико, Шалипуровић Милован, Шалипуровић Милосав, Шалипуровић Митар, Шалипуровић Новица, Шалипуровић Павле, Шалипуровић Перко, Шалипуровић Петар, Шалипуровић Ристо, Шалипуровић Сава, Шалипуровић Стојан, Шалипуровић В. Урош, Шалипуровић С. Урош и, Буквић Драгутин; погинуо 1917. године у Октобарској социјалистичој револуцији у Русији где је пребегао из аустријског заробљеништва.

Споменик је 4. октобра 1981. године открио ратни командант Треће пролетерске НОУ бригаде, народни херој Халил Хаџимуртезић, а из беседа одржаних на уприличеној свечаности вредни су помена цитати који следе:

„... из Прибојских Голеша, села маленог са стотинак домаћинстава, (а онда их није било ни толико), у борбама Првог светског рата, од Колубарске битке до пробоја Солунског фронта, учествовало је 67 бораца. Преживело их је 8, а погинуло 59. И данас се прича о јунаштву тих људи...“ (БОГДАН ШАЛИПУР, земљорадник из Прибојских Голеша).

„... у доба Народноослободилачког рата Прибојска Голеша постала су стециште илегалца и устаника. Ово село је стално прихватало партизане и било партизанска база, а више од половине трајања Народноослободилачке борбе оно је било слободна партизанска територија. Овај простор је послужио да се 21. августа 1944. године овде формира Пета пролетерска Народноослободилачка бригада. У овом селу никад није било зле крви између Срба и Муслимана...“ (ДУШАН ЂУРОВИЋ, земљорадник, активиста друштвено-политичких организација села Прибојских Голеша).

Обелиск на Препрану, (Голешко брдо), којим је обележено место формирања Пете пролетерске НОУ бригаде;
Споменик на Локви, (Голешко брдо), борцима из Прибојских Голеша изгинулим у Првом и Другом светском рату;
Пирамида у Новом Прибоју на костурници бораца НОР-а изгинулих на подручју општине Прибој и
Споменик у Кратову борцима из Кратова и околних села, изгинулим у Првом и Другом светском рату

„... посебно је задовољство константовати и ради тога бити горд да је ретко који град где живе Срби и Муслимани био тако јединствен и сложен и да у одсудним часовима пружи тако черст и одлучан отпор окупатору и његовим слугама, као што су то били Прибој, Пријепоље и Нова Варош...“ (ХАЛИЛ ХАЦИМУРТЕЗИЋ, ратни командант Треће пролетерске НОУ бригаде, народни херој).

Дуг списак имена је и на мермерној плочи споменика у Кратову; **бораца НОР-а:** Гудурић Сретен, Полић Реља, Пајевић Радоман, Полић Стеван, Пурић Ранисав, Шћеповић Радомир, Шћеповић Душан и Гудурић Миљко и **палих бораца ослободилачких ратова 1912. 1018. године:** Бабић Мирко, Берлић Вуле, Бјелић Алексије, Видојевић Ђоле, Врељаковић Павле, Гордић Савко, Гудурић Алексије, Гудурић Вуле, Гудурић Љубе, Деспић Велимир, Деспић Лазар, Деспић Милорад, Деспић Никола, Деспић Ристо, Дробњаковић Лазар, Дучић Милош, Заковић Добрисав, Заковић Митар, Заковић Павле, Календеровић Мићо, Кашерић Вукадин, Ковачевић Божо, Ковачевић Обрад, Крунић Јован, Нијемчевић Обрен, Никачевић Борисав, Никачевић Живко, Никачевић Микаило, Никачевић Милован, Оташевић Велимир, Оташевић Лазо, Оташевић Мићо, Оташевић Павле, Оташевић Симо, Оташевић Светозар, Оташевић Чедо, Павловић Војин, Павловић Милисав, Павловић Перо, Пешић Ђорђе, Пешић Урош, Полић Милош, Полић Мијајило, Полић Павле, Полић Радисав, Пујовић Петар, Симовић Спасоје, Симовић Тодосије, Словић Владислав, Топаловић Рако, Тришевић Глишо, Шапоњић Леко, Шапоњић Милан, Шапоњић Сретен, Шћеповић Ђоле и Шћеповић Петар.

Споменик су подигли, како у потпису стоји, грађани Кратова, откривен је 18. октобра 1981. године, а на свечаности је говорио народни херој Војо Лековић. Између осталог рекао је:

„... овај подухват за подизање оваквог споменика још је један доказ ваљаности наших људи. Они, као праћу и истински патриоти, који умеју да цене вредност и заслуге људи, направили су заједнички споменик борцима погинулим у НОБ и претходним ослободилачким ратовима. Овај споменик треба, за дуги низ година, за све будуће генерације, да сачува успомену на другове који су погинули у Првом и Другом светском рату. Не треба дозволити да они који су својим животима допринели стварању данашње Југославије падну у заборав. Мислим да је света дужност свих нас да тако говоримо и да те људе никад не заборавимо.

Ово што сте на спомен-плочи ставили имена бораца из Првог светског рата и ранијих ратова и из Другог светског рата, говори само за себе. Треба добро размислити колико су нам борци из Првог светског рата, борци Српске армије помогли, колико су допринели и шта су створили. То су, уистину, били борци за слободу, борци који су волели своју земљу, једном речју патриоте. Зато су се тако и борили и подносили све патње и страдања. Мислим да нећу претерати ако кажем: ако смо ми, партизани, били равни оној војсци по њеним моралним квалитетима, њеном херојству онда смо и ми велика војска. А ако не бисмо то признали, онда не бисмо могли бити права војска и прави људи. Зaslуге и јунаштво се не могу и не смеју оспоравати. То је одлика честитих и поштених, храбрих људи. Наш је задатак, и због нас и због оних који су се борили у Првом светском рату, да кажемо истину о њима јер они су водили историјске битке и на њиховим костима створена је Југославија. А без такве Југославије не би се могла формирати и развити НОБ и све оно што је та борба дала.

*Борци из Првог светског рата борили су се и гинули. Захваљујући њима створена је Југославија, али не онаква какву су желели ти борци. Због тога је она била кратког века и због тога се распала под ударом непријатеља за само седам дана...“**

На осамдесетих година подигнуте споменике у Бањи, Прибојским Голешима и Кратову пренета су имена палих бораца НОР-а са раније подигнутих спомен плоча. У знак сећања на пале борце, спомен-плоче и чесме подигнуте су још у Прибоју, на левој обали Лима, под Осовником, спомен-плоча у Добриловићима на згради школе и спомен-чесме у Црнuzима и Забрњици, али на њима нису исписана никаква имена.

Споменик у Прибојској Бањи изгинулим ратницима у ослободилачким ратовима од 1912 -1918. године и борцима НОР-а изгинулим од 1941 - 1945. године.

* „Побеђивали смо снагом морала“, „Прибојске новине“ број 114; Прибој; 29. октобар 1981. године; страна 3.

Прибојски крај у Новој Југославији

Током четворогодишњег трајања Другог светског рата Прибој, сем првих 4-5 месеци кад су њиме владали усташе, све остало време био је под италијанском окупацијом, опасан троструком бодљикавом жицом, ојачаном живом силом елитног посадног пука Мусолинијевих фашиста. На кратким растојањима унутар, уз жицу, били су бункери са митраљеским гнездима и батеријама минобацача. На путу испод Зеленца и на Годушком потоку биле су улазно-излазне капије, (блокаде), са јаком стражом мимо коју се шверцовати није могао нико.

Сличне блокаде постојале су у свим варошима у Полимљу и Црној Гори, под италијанском окупацијом, али је Прибој посебно и нарочито чуван због последње железничке станице на узаној прузи, на коју су стизали возови пуни хране, одеће и обуће, оружја, муниције и других потреба за посадне гарнизоне и борбене окупаторске јединице у Прибоју, Пријепољу, Новој Вароши и Пљевљима. Избројано је 70 италијанских магацина у Прибоју у које су привремено лагероване робе приспеле возом. Пуне их је затекла Пета крајишка НОУ бригада када је 30.октобра 1943. године, из правца Рудог, као тајфун улетела у Прибој и растурила онај италијански фашистички пук, који се и након капитулације Италије није хтео предати без борбе нити напустити положај који је држао. Међутим, кад је дошло да се покажу у борби, разбежали су се куд који. Упоредо са Крајишницима из правца Пљеваља у Прибој су ушле јединице Треће пролетерске НОУ бригаде, разбијајући италијанске посаде у подножју Бића и на Осовнику.

Шукрија Хасанагић, командант места у ослобођеном Прибоју у јесен 1943. године, у својим сећањима на те дане оставио је, поред осталог, забележено:

„Уз широко развијену радну и друштвено-политичку активност у Прибоју је за оно месец дана слободе из дана у дан одвијао се богат културно-забавни живот. Омладина и грађани сваке вечери окупљали су се у соколском дому: на игранке, које је организовала омладина града; на приредбе Културне групе Четврте крајишке бригаде или, што је све посебно одушевљавало, да слушају плех-музику састава Културне групе Друге далматинске бригаде“.

Делегати оснивачке привремене Обласне организације УСАОЈ-а: Шалипур (име непознато), Скорупан (име непознато), Раде Кушић, непозната партизанка, Добринка Савић, Едиб Хасанагић, Загорка Савић, Радојица Пијевац, Ина Кушић, непозната партизанка, Свето Пурић, Павић Радовић, Владе Бошковић и Вукоман Шалипуровић

Уласком у Прибој партизанске јединице су заокружиле акцију ослобађања целог Потарја и средњег и доњег Полимља. Ослобођено је Рудо, Вишеград и Добрун. Створена је прилично велика слободна територија на којој је одмах изабрана народна власт и организован динамичан политички, културно-забавни живот и друштвено користан рад, посебно у Прибоју. Овде су, под управом Алексе Лекса Ристића, одмах по ослобођењу изабраног председника Среског народноослободилачког одбора и Шукрије Хасанагића, команданта места, оформљене радне бригаде за уклањање утврђења, оружја и убојних средстава са рубних делова Прибоја куда су до пре неки дан италијански фашисти држали утврђен положај; бригаде за поправке оштећених зграда; за чишћење и уређење слободних простора и улица...

Оспособљено је за употребу око 40 заробљених италијанских камиона и сви су упослени на развожењу по ослобођеној територији робе затечене у оних 70 магацина. Овим камионима из Мокре Горе, докле су се борбом пробили из Србије, превезени су у Пријепоље борци Друге шумадијске бригаде, а коришћени су и за линијски саобраћај до Нове Вароши, Пријепоља и Пљеваља.

Од Прибоја до Рудог организован је свакодневни превоз путника „партизанским возом“. У недостатку угља у ложиште локомотиве убацивана су дрва и како их је требало увек доста организоване су читаве бригаде да скупљају по околини и доносе на успутне станице дрва да би се у први вагон до локомотиве „притурало“ онолико колико се од станице до станице потроши. При повлачењу из Прибоја и са целог подручја доњег Лима, у првој недељи децембра месеца 1943. године, пруга Прибој - Рудо онеспособљена је рушењем моста на Увцу, који је поправљен тек 1950. године.

За оно месец дана трајања слободе урађено је у Прибоју, уистину, послова на плановима развоја јавног, друштвеног, политичког, културног и привредног живота чији би детаљан опис изискивао посебну пажњу и доста времена, али две значајне акције не могу се заобићи: успостављање институција система и изградња првог јавног купатила у Прибоју.

Делегати привремене Обласне народноослободилачке скупштине: Благоје Милошевић, Хатица Влаховљак, Кадрија (обућар из Нове Вароши), Свето Пурић, непозната партизанка, Исмета Хасанагић, Шефкет Кадришић, Фахра Хасанагић, Микица Радовановић, Ђлда Чубелић, Радиша Бјеловић, Вукоман Шалипуровић (са дечаком Брацом Јанковићем у крилу); Павић Радовић и Јусуф Абдулагић

У оквиру успостављања институција система извршен је избор одборника и конституисани Народноослободилачки одбор среза прибојског и месни народноослободилачки одбори по селима, а изабрани су и на заседања у Пљевља упућени делегати за Оснивачку скупштину Обласног народноослободилачког одбора и делегати за УСАОЈ (Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије). За делегате Оснивачке скупштине Обласног народноослободилачког одбора изабрани су: Милан Цинцовић из Бање, Едиб Хасанагић из Прибоја, Трифун Шалипуровић из Прибојских Голеша, Андрија Лаптошевић из Бање, Осман Колџић из Читлука, Душан Раковић из Бање, Шукрија Хаџимуртовић из Прибоја и Мићо Драгутиновић из Хер. Голеша.

Делегати су на заседање у Пљевља одвезени аутомобилима прибојског партизанског возног парка који је непрекорно функционисао, као право предузеће линијског и транспортног превоза. За то време на предлог санитарног референта Пете крајишке бригаде успешно је изведена акција изградње првог јавног купатила у Прибоју. Једна бензинска цистерна у гаражи Добра Стевовића, по замисли и нацрту мајстора, познаваоца неколико заната, Јова Николића са Увца, преуређена је у неку врсту бојлера.

У истој гаражи где је и била, цистерна је подигнута на потребну висину, а потом грађевински радник Салко Пашалић и лимар Вукоман Пенезић начинили су ложиште за загревање воде, туш кабине и остало што треба и, ево га: тек сада је стављен у употребу „хамам“ чији је недостатак у Прибоју уочио још онај Евлија Челебија, прадавне 1660. године када је овуда пролазио. До изградње овог, јавног, још ниједна кућа у Прибоју није имала плански уређено купатило.*

Кад су годину и три месеца након овог догађаја Прибој и прибојски крај коначно ослобођени, активан је рад 1943. године изабраних органа власти, допуњених избором нових чланова и преименованих из народноослободилачких у народне одборе и то: Народног одбора Среза Прибој и месних народних одбора за Прибој, Прибојску Бању, Кратово, Милијеш, Касидоле, Забрњицу, Крајчиновиће, Бучје и Сјеверин, а скоро истовремено, уз дотад невиђено одушевљење омладине и народа, и уз громогласну песму:

*„Ој јаворе, зелен боре,
ми идемо на изборе!
На изборе, да гласамо,
Монархији да не дамо!*

спроведено је гласање и свенародно изјашњавање за социјалистичко друштвено уређење у земљи, за свргавање Монархије, а увођење Републике у којој ће место монарха друштвеним пословима управљати народ, преко својих изабраника са другом Титом на челу. Сви су певали исту песму, громогласно, да се све орило, али куглице, гласачке, већини се „омакле“,

* Шукрија Хасанагић: „Рад Команде места у ослобођеном Прибоју 1943.“; „Прибојске новине број 154; Прибој; 30. јун 1983. године; страна 9.

некако, у ону другу, предвиђену да буде празна- „ћораву“ кутију. Чудо би се десило да се они из бирачких одбора нису досетили да непосредно пре пребројавања гласачких куглица замене место кутијама.

Упоредо са предизборном активности и провођењем избора омладинске радне бригаде рашчишћавале су рушевине по Прибоју, правиле куће погорелцима, а највише младежи ангажовано је на оправци пута Прибој-Бистрица, буквално преораног тенковским гусеницама. Посебним прегалаштвом истакао се на оправци овог пута омладинац Џевдет Љуца, који се овде свакодневно првим и најбољем у групи просто „опјанио“, касније вишеструко потврдио ударништвом на радним акцијама. После акцијашења на изградњи пута Прибој-Бистрица и Бистрица-Пријепоље, јављајући се увек први под заставу омладинских радних бригада учествовао је на изградњи путева, пруга, Новог Београда и великих фабричких објеката широм земље. Седамнаест пута проглашен је ударником!

Оправка путева и обнова порушених кућа по Прибоју и околини наметнула је потребу да се оформи нека група грађевинаца и занатлија који иду уз то, па је тако основано предузеће за нискоградњу, „Успа“, прво јавно предузеће у Прибоју, а први подухвати предузећа првенца били су пројектовање и изградња путева, касније вађење гранита у Осовнику и његова прерада у коцку за калдрмисање улица и путева.

Омладина
Прибоја,
учесници
радних
акција
у пролеће
1945. године

Комисијским прегледом и пописом утврђено је каквим иметком располаже свако градско и сеоско домаћинство, пре свега сагледано је стање залиха у житу и другим прехранбеним производима. Код кога се нашло да има жита процењено је колико то може задовољити потребе домаћинства и коме не може бити да чланове домаћинства прехране, што је најчешће и био случај. утврђено му је месечно следовање из залиха обезбеђених за рационасано снабдевање, путем R карти, тачкица и бонова.

R карта следована је тешким физичким радницима, милицији, радницима управе, просветним и другим радницима према проценама Комисије, а имаоци те карте по повлашћеној цени могли су куповати масноће, шећер, кафу и прехранбене производе. Имаоцима R карти и сиромашним сељацима следоване су и тачкице које су омогућавале ограничену куповину штофа, платна, ципела, марама убрадача и слично. Тачкице су следоване и радницима који су се посебним прегалаштвом истицали у обављању радних задатака и обавезно ударницима, а уз помоћ тачкица решавано је, применом дискреционог права, ефикасније прибављање информација које се другачије нису могле искамчити од грађана и тако које шта за потребе „надлежних органа“, и, без дискреције, за провођење појединих друштвених активности и задатака. На пример у провођењу акције скидање зара и фереце, које су још носиле многе муслиманске жене и девојке, следовано је 90 тачкица награде особи која се зара и фереце ратосиља добровољно. Па ипак је било отпора провођењу акције који су сламани политичким деловањем организације АФЖ, а делом и репресивним мерама, забраном кретања под заром и ферецом сеоским подручјем, што није налагао план провођења акције него нужда и невоља, пошто је уочено да су одметници, којих се још доста врзало подручјем прибојске општине, зар и ферецу користили да се са угроженог пребацују на безбедније место. Та, за себе безбедна места, групе разбијених четничких оружаних формација нашле су по пећинама и урвинама планине Ожаљ и по планинским непроходима Јаворја и Чагљевине, у околини подјаворских села и у горњем току Поблаћнице. Верући се овим подручјем, са повременим „излетима“ у пљеваљски, фочански, чајнички, руђански и вишеградски срез, особиту жилавост, издржљивост, вештину у измицању потерама и суровост према локалном становништву испољиле су групе Српка Меденице, ранијег обавештајног официра четничке Вишеградске бригаде и Божо Бјелице, партизанског дезертера*. Ове групе, од ослобођења 1945. до касне јесени 1951. године кад је у Заборку код Чајничка ликвидира Божо Бјелица, вребајући првенствено руководиоце по месним народним одборима, омладинце скојевце, а не заобилазећи ни виђене људе и домаћине, побили

* Милић Бјелица Божо; рођен 1915. године у Пљевљима; поручник у Морнарици Војске Краљевине Југославије; при формирању Треће пролетерске НОУ бригаде (санџачке), на Штепан-пољу 5. јуна 1942. године постављен је за заменика командира Друге чете Петог, (Пљеваљског) батаљона. Годину дана касније, после битке на Сутјесци, дезертирао је из партизана. Није познато да ли је том приликом побегао у четнике и у коју од четничких јединица, не зна се ништа о његову кретању до краја рата, али непосредно после рата обрео се на челу одметничке дружине која је више од пет година вршљала подручјем прибојског, пријеполског, пљеваљског, чајничког и руђанског среза, починила многи зулум над становништвом и побила преко 70 лица сеоског становништва.

су четрнаесторо житеља Прибојских села: браћу Тода и Милоша Пантовиће из Стрмца; браћу Драгишу и Радишу и сестру им Душанку Цвркоте из Буковика; браћу Јовицу, Јакова, Миљка и Бошка из Стројиловића, Радојка Радовића из Стрмца; Стојка Радовића и Душана Бошковића из Жина, Илију Радовића из Стрмца и Милојицу Ђуровића из Лунића.

У сукобу са одметницима на Букви више Заостра погинули су милиционари Милош Јешић и Милош Тришевић, а у Добриловићима официр УДБ-е из Прибоја Драгољуб Савић.*

Сем почињених убистава одметници су пребили на мртво име многе угледне људе и домаћине по прибојским селима, плъчкали им имовину и сталним изненадним упадима у куће застрашивали народ и приморавали га да им јатакује, а готово колико и одметници према многим житељима села у долини Поблаћнице, по Бучју и другим местима куда су се кретали одметници, због јатаковања, сумњичења и лажних дојава о јатаковању, органи гоњења примењивали су репресије мимо нужности и потребе, укључујући и хапшења, премлаћивања и осуде, утемељене на лабавим доказима. Тако је двоструко застрашеном народу села обнемилило да ишта ради, а и оно колико је радио и од летине оприходовао, слабо се шта овајдио: нешто му опљачка Божо са дружином, а од оног што остаје одужујући разрез обавезног откупца за „ни продато ни поклоњено“ добије коју таблицу бонова. За њих је, уз нешто пара, могла се купити ограничена количина соли, гаса, кафе „дивке“, по прилици самлевене од прженог јечма, конаца још за шивење, гвоздених вила и, како је време одмицало још по нешто лименог посуђа, канти за поливање баште, алатки и тако које чега што је у „слободну продају“ пристизало.

За бонове су пушачи могли да купе ограничену количину следовања цигарета. У почетку само шест цигарета, колико их је следовало за дан, пушачи су могли куповати сваки у својој продавници, где је регистриован и „узет на списак“. Особама које су волеле „цугнути по коју“, а живу човеку и то треба, следовало је фићок ракије дневно, такође на списак.

Овако организовано снабдевање и активности које су га пратиле, нису могле проћи без сијасет згода, али и незгода и непријатних догађања. Давање лажних података о имовном стању домаћинства кажњавано је принудним радом до два месеца, у тежим случајевима затвором, а неки агилни активисти извлачили су дебљи крај батине, ухваћени од домаћина док су по торовима, шталама или амбарима проверавали је ли онај пријавио све што има или је нешто укрио. Одређена казна следовала је и „на списак узете“ лажне пушаче, чим се утврди да су се пријавили да пуше, а дозна се и докаже се да пушачи нису. То није било тешко ни проверити, али да ли се неко пријавио да пије, а не пије, то се проверити готово да није ни могло. Због тога је утврђена обавеза да онај ко се пријавио да пије, оно што га следује да попије то учини „на лицу места“, онде где се точи следовање ракије. Много година касније истакнути активиста Абид Полимац, уважаван, цењен због искрености, још више познат по духовитости и веселој нарави, причао је: „по два сата сам дангубио испред киоска где се точила ракија да стигнем на ред и попијем онај свој чокањ ракије. Као да је било под морање да се попије“.

*Милорад Масалушић; „ПОСЛЕДЊИ ОБРАЧУНИ“: фељтон; објављиван на странама 6 и 7 листа „Лим“; број 59 (15.05.); број 60, (1.06.); број 61, (15.06.); број 62, (3.07.); број 63, (15.07, и број 64, (1.08). Прибој; 1964. године.

Провођење обавезних откупа стоке у живо и од пољопривредних производа свега што на земљи и у земљи роди, био је посебно мучан посао. Нико није имао да му претиче, чак ни да му дотиче да би како тако везивао крај с крајем, али од оно мало што има, нешто мало морао је дати у обавезан откуп, да се штогод пружи онима који немају ништа. Много их је, истина, било таквих, и то се знало, али залуду, они који имају мало, кад морају да дају мало, од оно мало - често им горе пада него кад им се узима све. Ствар су знале често искомпликовати и комисије за разрез обавезних откупа, оформљене по месним народним одборима, а у којима је било активиста који су разрезивали „и по бабу и по стричевима“ и нарочито ценећи како се које домаћинство понашало током минулих година трајања револуције и како се понаша сада када му се ваља и жртвовати мало „за револуцију која траје“. Привидно ово је давало неке резултате, али само привидно, и убрзо је искомпликовало живот самим члановима комисија, а онда је неко, свакако на неком „вишем нивоу“, смислио и на терен спустио стимулативну меру „контрахирање“, којом ће се поспешити и боље резултате дати акција обавезних откупа. Врлетна реч, тек уведена у речник, тешко се изговарала, али народ кога је овде и дотад трљало по голој шији све и свашта, схватио је брзо њену садржину и суштину. Радило се о томе да обвезници давања нечега у обавезни откуп, ако пре саопштавања колико им је нарезано да дају, јаве се сами и испрсе се да ће толико и толико дати, па ако се потрефи да су рекли да ће дати више него што их је комисија задужила „по списку“, онда су „контрахирали“ ствар и добиће награду у одређеном износу тачкица. Многе који су били свесни да морају дати те дати, примамила је обећана награда да се о „своју муку“ огребу па макар колико. Уз то, нашли су згоду да душу нахране духовитом досетком сеоска спадала којих се вазда нађе, па и кад је мука. Сада су певали песму:

*„Ој ђевојко, моја Миро,
ја бих тебе контрахир`о!
Контрахир`о за бонове,
да ти купим чизме нове.
Контрахир`о за тачкице
Да ти купим ципелице“.*

Тако је, или налик, вазда и било, кад од кукњаве фајде нема да се : песмом народ освежи и оснажи.

За Први мај 1945. године, (по неким казивањима Прибој је тада имао 450 становника, по другима нешто више, али никако више од 1000 душа Прибојчана и још у своја места невраћених избеглица), припремљена је прослава и током припрема написани надахнути говори, испланирано да се организују приредбе и игранке са певањем, али највећи разлог за весеље било је увођење осветљења главном улицом и у зграде Среза, Комитета, Месног народног одбора и свакако у салу бившег Соколског дома, подесној и јединој у којој су се могле организовати приредбе, игранке и друга масовна окупљања омладине и народа.

Неколико дана пре у Прибоју организованог славља Првог маја и дочека осветљења, приобаље Увца, при његовом утоку у Лим, обасјале су на

доњем Лиму прве електричне сијалице. Онај Јово Николић, електричар и познавалац још које-каквих заната, скинуо је динаму са „у реону села Штрпци“ обореног америчког авиона, ваздушне тврђаве „Б -52“, и монтирао је у својој воденици на Увцу и из воденице потекла струја и обасјала насеље око воденице. А онда је, од телеграфских жица, које је са оборене линије Прибој-Бистрица поскидао поштар Феко Чивгин, по „пројекту“ Јова Николића и под његовим надзором, „за канту масти награде“, од воденице Јовове на Увцу до Прибоја начињен далековод и њиме је потекла струја. Најлепши дар Прибоју и Прибојчанима за Празник рада, Први мај, у првој години слободе. Велики разлог да се овај дан у историји Прибоја упише црвеним словом, али је Први мај црвеним словом био уписан иоанако.

Те, прве године по ослобођењу и неколико првих година потом, Први мај се славио као највећи празник, дан резервисан за весеље и забаву, дан кад није било допуштено ништа радити, ни поспремити срађено, да не покисне. Непоштовања забране рада на Празник рада повлачило је казну, а једног пролећа кад је Први мај „падао“ у петак, кад је у Прибоју пазарни дан, недељу дана раније позван је у Срез предратни добошар Дедо Мулаосмановић Брко и речено му да по пијацу растелали да ће се, изнимно за ту годину, следеће недеље пазарни дан одржи уочи Првог маја, у четвртак, уместо како је уобичајено, у петак. Дедо је слушао нетремице и климањем главе потврдио да зна шта му се каже, али док је стигао на пијак преслишавајући се и не могавши да сконта шта му оно „изнимно“ значи, није могао чак ни превалити ту реч преко језика, па је, уз лупање у добош по пијацу саопштавао: „Народе, идуће хевте неће бити петак у петак него ће бити петак у четвртак!“

Кад је коју годину касније Прибој добио струју из јачег извора, отказане су добошарске услуге Деду Брку, а оно што се имало народу рећи и што му ваља чути саопштавано је преко градског разгласа. Главном улицом, названој по дану ослобођења града, „12. јануар“, од ковачнице Рада Дрчеле на улазу у Прибој од стране Зеленца, до Ковачнице Радомира Бојића на изласку из града, према Годушком потоку, проведена је преко телефонских бандера линија разгласа, са одвојцима уз попречне улице, и на сваки од стубова постављени су звучници. Увече би са оних звучника звонки глас Зехба Пекућића пожелео „Добро вече“ свима на корзоу и булументи грађана окупљених на Бријегу, а потом би Захбо прочитао приспела саопштења и новости, па пустио музику са грамофона. Васцели град се купао у музици са оних звучника, јер је Зехбо дугме за појачање звука одвијао до краја - нек се народ весели и радује великим успесима. Податке о ситним успесима или Зехбу нису достављали или их је он заборављао саопштавати.

Након првомајског осветљавања Прибоја среска власт је, уз решавање бројних задатака које је наметао живот са свим његовим захтевима и потребама, започела темељите припреме за доношење Првог петогдишњег плана развоја града и Среза у целини. Прво што је у нацрт тог плана унето са истовременим предузимањем радних активности, била је обнова рада основних школа у Прибоју и селима у којима су остале непопаљене зграде основних школа или је обезбеђен какав такав простор. Четрнаест учитеља и

Сивило и суморну слику првог послератног пролећа (1945. године) развио је у колорит својом појавом црнопути један младић, Захбо Пекушић. Однекуд је он једини имао хармонику и знао је да свира, и да пева, и шта више да о својим Прибоју и реци Лиму спева неколико песама и да сними грамофонску плочу! То знање, а у оно време, могло га је одвести у врх југословенске естраде, у славу, али је њему било довољно да остане у свом Прибоју свима знан и од свих прихваћен и присвојен као - „Наш Зехбо“.

учитељица колико их је Срезу следовало из републичке кадровске расподеле упућени су да организују описмењавање и основно образовање и васпитање деце: Стојан Луковић, у Кратово; Вера Антић и Даница Петровић у Касидоле; Босиљка Ђоковић у Бању; Славка Јовановић у Ритошиће; Надежда Кораћ у Бучје; Персида Лазаревић у Батковиће; Прибислав Лазаревић у Прибојска Голеша; Радмила Никачевић у Хер. Голеша; Милена Стојановић у Крњачу и Војислав Спасић, Милић Дабетић, Јулијана Караџић и Јованка Михаиловић упућени су у школу са највише ученика, у Прибој. Убрзо иза ових десет изградњом нових школских зграда или закупом просторија за учионице организован је рад основних школа у Забрњици, Сјеверину, Забрђу, Стрмцу, Мажићима и Милијешу и поведена акција да се граде и отварају школе у Јелачи, Брезни, Прибојским Челицама, Добриловићима, Шалипурима, Бучју, (доње село); Булићима, Калуђеровићима, Заостру и Кукуровићима. Пре доласка за учитељски позив оспособљених људи у појединим школама организована је настава са постављењем за учитеље свршених или несвршених гимназијалаца или других иоле писмених људи. Тако је, на пример, у школи у Ритошићима одмах иза рата ђаке почео описмењавати Милован Милићевић, ђак четвртог разреда гимназије у Пљевљима. Убрзо је отишао да настави своје школовање, а на његово место дошла је матуранткиња гимназије Нада Обрадовић, а и она је убрзо уступила место брату Властимиру па је тек њега сменила учитељица са дипломом, Славка Јовановић из Крагујевца.

У другој фази развоја школске мреже обезбеђени су услови за отварање осморазредних школа у Прибоју (две); Бањи, Кратову, Бучју, Саставцима, Забрњици, Крајчиновићима и Стрмцу.

За прве учитеље у основне школе прибојског краја дошли су, по задатку, учитељи из разних места Србије, „за привремено“ али су, углавном, уз драж којом их је занео учитељски позив заволели и места у којима су прве часове одржали и остали ту, или са померањем до у град, до краја своје учитељске каријере. Прва група из прибојског краја опредељених за учитељски позив: Јован Вранић, Исмет Бећировић, Миодраг Буквић, Фикрет Кочевић, Вељо Радовић, Тихомир Шилјак, Пуниша Папић, Татомир Којадиновић, Градимир Мојићевић, Вукола Рађеновић, Благоје Вуковић, Драгољуб Полић, Љутомир Топаловић, Јован Жарковић, Миодраг Бјелић, Урош Станковић, Иван Бекоња и Петар Голубовић, дипломирали су у учитељским школама у Новом Пазару и Ужицу и јавили се просветним органима Прибоја на распоред 1951. и 1952. године.

У Забрњици, до темеља спаљеној током рата, мештани су се погађали неко време шта им је од шта прече: да подижу на згариштима куће, да граде школу; просторију било какву за продавницу или какву зградицу за Месни народни одбор. Преломили су да им одједном треба све то заједно и прегли су те начинили једну кућу чије су приземље определили за продавницу, спрат за школску учионицу и канцеларије за Месни народни одбор, а у поткровљу су две собице опремили да имају где спавати милиционери кад су на одмору после свакодневних потера за одметником Божом Бјелицом и његовом дружином.

- „Док смо ово кућице градили“ - причао је, касније, Сејфо Стројил, оних година председник Месног народног одбора у Забрњици, - „**беше, богоми, и повуци и потегни. Народу, који ни куће нема наго живи испод надстрешница начекерених над магазином, није лако покренути на акцију, а мора се. Мора се штогод и око летине раднути, а одозго из Муникола зову ме: аман, председниче помагај! Посвађале се јетрее, двије, па пуца, грми, очи оће да поваде и злу крв у фамилију и у село да туре. Тешко да се размине без белаја!**“

Даље следи прича о Сејфовеј домишљатости како је оне посвађане две додао те им одредио задатак да на тезгерама песак приносе и земљу за справљање малтера, док им мужеви седе у хладу и децу пазе. А оне да тезгере носе док год не проговоре, помире се, изљубе се и закуну се да се никад више посвађати неће.

Ето, с чим се све човек рвати морао док се водила активност на обнови и изградњи земље. У тој свенародној акцији Забрњичани су испредњачили изградњом каквог таквог објекта за најпрече заједничке потребе села, а тек што су тај свој објект ставили под кров из Среза су добили нову директиву: Перо Веловић, председник Среза лично, донео у Забрњицу план по ком треба да се начини нова, много већа и много лепша зграда задружног дома. Истоветни планови из Среза су, са директивом да се са радом отпочне одмах, достављени у Саставке, у Хер, Голеша, у Бучје, Крајчиновиће, Сјеверин, Стрмац, Бању и Кратово. Кад су и по овим местима доиста брзо изграђене, за оно време и прилике необично велике зграде, првобитно називане домовима културе, а током саме изградње спонтано преименоване у задржне домове, (због још током градње уселјавања задружних продавница у њих), видело се да је пројектима предвиђена иста величина укупног простора под кровом сваког од задружних дома, као и величина сваке од појединих просторија

у њима и да је свака од просторија рађена за одређену намену: за задружну продавницу; за приручни магацин уз продавницу, по једна велика просторија за биоскопску салу и просторије за канцеларије месних народних одбора. Пројекти су се разликовали само у детаљима, а зависно од конфигурације терена и плаца где су лоциране зграде задружних домова постављене су негде на „Г“, негде на „Т“.

Просторије намењене за биоскопске сале изазвале су нарочито занимање живља по местима где су задружни домови изграђени. Чиниле су се велике, толико велике да све оно омладине и грађана колико их у месту има могу испоседати и да не буде тескобно. А и радовали су се сви отварању биоскопа. Док је градња задружних домова трајала отварање биоскопа држано је за готову ствар, али када су радови приведени крају, увиђало се да до отварања биоскопа има још „рука работе“. Као прво, треба струја и кинопројектор, за остало би се још које – како људи снашли.

У Крајчиновићима су били на добром путу да се снађу за све, бар им се чинило тако да, уз свечано отварање свог задружног дома, могу уприличити пројекцију филма. Имали су за то услове повољније од свих : струју надхват руке. Недалеко од градилишта дома, браћа Газдићи, Здравко и Раденко, у својој воденици на Поблаћници, начинили су малу електричну централу. Исто као и онај Јово Николић на Увцу и они су са обореног америчког авиона скинули динаму, намонтирали је испод мучњака, на исто вретено које обрће и воденички камен, и снагу воде почели користити истовремено за мељаву жита и за производњу струје. Газдићи су обећали дати своје струје колико је буде требало за биоскоп, месно руководство послало је на обуку за кинооператера омладинца Милојка Радовића, и, требало је решити још питање набавке кинопројектора и, може да се почне са приказивањем филмова. Испоставило се да ни кинопројектор неће бити проблем. Управо један од браће Газдића, Раденко, имао је „своју везу“ у Немачкој. Наиме, из логора у Немачкој у ком је издржавао ратно заробљеништво ослободили су га Енглези и узели га да ради у полицији, у зони коју су држали под својом контролом, али су га убрзо и пустили и послали кући у Крајчиновиће пошто му није „ишло од руке“ да научи енглески говорити. Међутим, за оно мало времена колико је Раденко службовао у енглеској полицији похватао је неке везе и побележио адресе. Сад се на те адресе обратио писмом, с питањем могу ли му наћи и пошто кинопројектор. Одговорили су му неочекивано брзо да имају кинопројектор и да ће му га послати у трампу за цигло два бурета свињске масти, у то доба код њих дефицитарне намирнице.

Добивени одговор на писмо у Немачку Раденко Газдић ставио је на увид руководиоцима и активистима Месног народног одбора а они, не часећи часа, начинили су разрез по кило-два масти с куће на кућу, прикупили то од приложника и напунили два бурета, која је, као најагилнији у акцији, Драгослав Лисица, на воловској запрези дотерао у Прибој. Не знајући како то да картрира за Немачку и са каквим пропратним папирима отишао је у Комитет да пита, а онде му друг секретар прописно натрљао нос и наредио да обрне запрегу назад, за Крајчиновиће.

За њим су кренули а успут га претекли активисти из Среза. Они су управили право воденици браће Газдића. Како су стигли тако су их изгрдили

како су смели без питања чачкати по обореном авиону и наредили им да оно што су поскидали с авиона све на кола натоваре и у Прибој дотерају.

Тако је пропала ствар са отварањем биоскопа у Крајчиновићима.

У осталим селима нико није ни покушавао да тражи где кинопројектор, најчешће нису ни знали да без тога нема ни приказивања филма. Чекајући да се питање реши тамо где је и отворено, у Срезу, претурали су из једног у други ћошак по сали, годинама, приспелу опрему за биоскоп - пакете у којима су шкогртали елементи столица, оних што се повезују у низове па се ушрафљују за патос. Наменски су негде начињене за биоскопске сале и не могу се користити ни за шта друго, сем што су још нашле се на сметњи задружним откупљивачима клекових бобица, шипурка, сушених печурака и других шумских плодова. Гомиле и гомилице тога „за привремено“ су размештане по салама задружних домова уз сталну свађу са омладинским организацијама које су, без престанка, држале на зубу критике откупљиваче и директоре задруга, па и тужбе потезале што им је отето „њихово“, али и руководства по задругама остала су још упорнија у своме да им се не испуштају из руку тако згодна места за њихове потребе. На страни задруга били су и скупљачи шумских плодова који су узимали лепу пару за свој труд.

Уз акцију изградње задружних домова текла је и акција уписа сеоских домаћинстава „у колектив“, што је био други назив за оснивање сељачких радних задруга. У Прибојским Голешима основана је Сељачка радна задруга „Напредак“, у Хер. Голешима Сељачка радна задруга „Слога“, а по бројности учлањених домаћинстава, у прибоском крају најмасовнија и најуређенија била је Сељачка радна задруга у Крњачи. У Бањи, Кратову, Сјеверину у сељачке радне задруге учлањивали су се домаћини, па се пишманили, а у Крајчиновићима пре оснивања Сељачке радне задруге изабрали су председника, неког Хуска. И кад се хоће, оно се хоће: баш овој, још неконституисаној Сељачкој радној задрузи, дарован је из неког фонда за унапређење сточарства расни бик. Дотеран је у Крајчиновиће и предат на чување председнику те он, замаријан чувањем оног бика није налазио времена да по селу агитује за „упис у колектив“, други нико није се мимо председника нашао позваним да то чини и тако се са оснивањем СРЗ одуговлачило до времена кад су почеле да се растурају и оне што су основане. Увиђајући да „заједничке напоре“ не могу ускладити да остварују добит, а губици сами од себе навиру као поплава, много брже него што су се опредељивали за улазак, задругари су се сваки на своју страну разилазили, посвађани деобом колективне тековине „ни по бабу ни по стричевима“ него по сналажљивости. Ко се задесио ближи задружном тору из њега је изјавио колико је могао уграбити оваца и десило се да је то запало оне што ниједне своје у заједништво нису уложили, а при деоби близу тора се задесили, док су они који су у задружне торове ујавили цела своја стада, који су цела живота кућили и радили, посао их неки „занео“ и сада те су на деобу закаснили.

У оквиру провођења Закона о национализацији у Прибоју су 1946. године национализовани дућани и у њима затечена роба Хаџихамзићима, Златанићима и другим већим и мањом трговцима, а Борисављевићима и Стевовићима, уз дућане и робу национализовани су у целини земљишни поседи, плацеви и куће, (сем просторија у којима су се затекли да станују).

Добрисав Добро Стевовић:

између два светска рата угледан и успешан трговац у Прибоју. Уживао је у то доба поштовање и поверење својих суграђана те су га неколико пута узастопно бирали за председника Среза и за посланика у Скупштини Зетске бановине. Изгледа тиме се и замерио првим послератним органима власти те су га разбаштинили али је он то стоички подносио достојанствено се држећи и за времена кад је трпео оскудицу

Национализовани су им магацини, Стевовићима и хотел, онај први у Прибоју саграђен хотал. Уз национализацију имовине овим породицама пуштен је у јавност глас да им онако и треба и да су заслужили, када су се током револуције према истој непријатељски понашали, што није имало никаквог реалног утемељења, посебно према породици Стевовића у којој је један од браће, адвокат Ристо, од пре рата био наклоњен комунистичкој идеји што није скривао ни током рата па је због тога убијен 1943. године на улици усред Прибоја и усред бела дана.

Док су му имовину распарчавали и у кућу усељавали Комитет, након што је рат провео везан за постељу, умро је Алекса Борисављевић, својевремено угледни трговац, после ослобођења 1912. године први председник прибојског среза, потом заточеник у Ашаху и Нежидеру, па опет угледни трговац, онај Алекса што је, како се причало, Регенту Александру дао • товар злата за финансирање Првог балканског рата. Поуздано се није сазнало, никад, је ли Алекса толико злата уопште имао. Јамачно је нешто и имао, а од оно онолико колико је имао, остао је жени му Јелисавети златан, венчани прстен на руци. После Алексине смрти продала га је кад је запала у кризу да се нема чиме прехранити.

Од имовине којом је располагао манастир Светог Николе национализовано је 70 хектара ливада и шума, бањски извори и купатила, хотел и оне две бараке за смештај корисника бањске терапије. Манастиру за издржавање монашког братства остављени су вртови испод манастирске порте, једна воденица, једна ливада и пет хектара јабучара у Калуђеском пољу.

Национализовани дућани и роба прибојских трговаца унети су у почетни капитал основаних трговинских предузећа „Јединство“, „Братство“ и „Дуван“, а воћњаци Стевовића у Пољицу и на Подинама изнад Прибоја дати су на управљање Земљорадничкој задрузи. Планирано је да се ови воћњаци претворе у огледно пољопривредно добро, било је говора и о подизању новог расадника, али је време учинило да се на парцелама воћњака у Пољицу подигне приградско насеље, а нешто и од воћњака на Подинама испарцелисано је у плацеве и распродато.

Предузеће „Успа“, након обнове дрвених мостова на потоцима и речицама на путним правцима Прибој-Бистрица, Прибој-Устибар-Сјеверин и Устибар-Саставци-Бучје, уз помоћ омладинских и фронтовских радних бригада 1947. године завшило је изградњу пута од Касидола до под Ожаљ и започело изградњу пута од Сјеверина уз Забрђе до на Јаворје. Изградњу оба пута диктирала је хитна потреба приласка дотад недирнутим шумским комплексима богатим висококвалитетним техничким дрветом, вапијућом потребом изградње и обнове земље. Сем на изградњи ових путева из Прибоја и околних села све што је могло крампу или лопату подићи или колица гурати могло је да посла нађе још код ужичког Грађевинског предузећа „Шарган“ које је, на јалији иза грдске периферије према Годуши затемељило изградњу млина са силосима за жито. Изградња овог за још мали Прибој великог индустријског гиганта, завршена је 1948. године. Монтиране су производне линије и започета мељава жита и паковање брашна у количинама довољним за подмирење потреба целог Полимља до Плава, северне Црне Горе и Пештера.

Прибој је добио прво и право правцато индустријско предузеће.

Овим је и заокружена, успешно, прва фаза реализације Првог петогодишњег плана развоја Прибоја. Друга фаза започета је мимо планских замисли, пресељењем грађевинске оперативе предузећа „Шарган“ са Годушког потока у воћни расадник крај Лима, испод Пање Главе. Радници су на брзину почупали све саднице из расадника и склонили их на страну, а започели копати темеље за нешто, што од оних што копају нико није знао за шта, а нико није смео ни приближити се коме „горе“ што зна, још мање питати шта је то започето, а у накриво насађено време кад је дојучерашњи миљеник, много хваљени и песмом опеван, Велики Брко из Москве, Стаљин, окренуо ћурак наопако и рекао: „Ако само мрднем прстом малим...“ Значи, накастио је у белај угазити.

Напречас су симпатије према Великом Брку пале у заборав. И онолике песме о њему испеване пале у заборав, као да никад ни певане нису. И име му заборављено, а нико никаквим гестом, бар гласно, не показује да га је страх од оног што је запретио малим прстом. Међутим, неко се негде шапатам споразумео да опасност постоји и да се треба причувати. У склопу тога и договорено је да се Завод за ремонт војних возила измести из Чачка, па куд него овамо у врлетан и неприступачан крај, а неко се досетио још да, кад су год прошлог рата бацали бомбе на Прибој, промашили су. Нека струјања ваздуха, конфигурација терена, шта ли, онемогућавају пилота да нациља на Прибој, а у таквом Прибоју испало је да је најскровитије место онде где је

расадник под Пањом Главом. Да ли је ово „знање“ и убеђење Прибојчана да гађано из авиона ово место не може бити погођено или је нешто друго било по среди, не зна се, тек, леп воћни расадник, једини у Полимљу, страдао је и никад више није обновљен, а на његовом месту никле су фабричке хале чија се величина мери простором фудбалских игралишта.

Свих тринаест чланова Комунистичке партије Југославије, колико их је у прибојском срезу било у доба доношења Разолуције Инфрмбироа и Стаљиновог слања писма Титу, изјаснили су се за Тита и Титов пут у социјализам, за Стаљина нико. И у народу је владало слично расположење. Неки, који су колико до јуче певали:

*„Ој Стаљине, руски сине,
Ти си вођа омладине...”*

Сад су на исту кајду намонтирали нове стихове и певају:

*„Ој Стаљине, стара бако,
не вара се Тито лако!
Не вара се Тито, борац,
а ни Ђидо, Црногорац!”*

Нико, бар јавно, није испољавао никаквих симпатија према Стаљину сем својеглавог Хакије Ђозгића, човека који је тумарајући по Прибоју и околини увек на кратку поводцу водио магаренце за собом. Е, том Хакији страх и разум нису утерала ни хапшења ни претње, он је једнако кад му дође она његова „хора“ викао из свег гласа: „Живио Стаљин“. Временом су га огуглали и милиција и народ, нек виче шта виче, нико на то није обраћао пажњу, а Стаљин још није подизао мали прст. Биће да му је та реч била претња празном пушком или, напосто, ћаскање са сарадницима у тренуцима расположења, а ни сањати није могао колико га обожава тамо, негде, у југословенској недођији, у некакву Прибоју, кочоперни, неустрашиви један старац, Хакија, који је диринчећи заједно са својим магаренцем прехрањивао буљук деце. Кад је од њега и милиција дигла руке и сви „паметни“ престали да га „совјетују“, дечурлија нека, обешењаци, нашли начина да га киње за оно „живио Стаљин“. У пролазу поред Хакије боцну му магаренце, а оно се рита и обаљује товар.

Утом су, на месту где је био расадник испод Пање Главе скоро финалисане три велике фабричке хале, а са званичног места речено да се Ремонтни завод из Чачка не пресељава овамо. Изградња фабричких хала у расаднику ипак је настављена као да ништа није ни речено. Нешта ће ваљда бити, па нек буде шта буде, ваљда ће добро бити.

Некако баш у току тог ишчекивања хоће ли бити и шта ли ће бити стигла је директива да све свесне снаге засучу рукаве и приону на посао уништавања коза, штетних, по младе шуме чак опасних животиња, па се зато њихово држање Законом забрањује!

Мало је ко претпостављао како ће провођење овог Закона тешко ићи и колико ће енергије на томе утрошити активисти мањих и већих формата, шумари, милиција и судије за прекршаје, а са колико ће горчине, тек, народ акцију прихватити и социјализам који их је снашао замрзети кад су у њему козе државни непријатељ! Какав бре, људи, непријатељ козе! Имовина васцела сиротињска, нејач су многу подигле. Набрајало се још аргумената колико хоћеш у заштиту коза, али све узалуд. На очиглед уплаканих чобана поклана су читава стада коза, а активисти опет не могу да поднесу извештај да је посао завршен. Таман га напишу, а стигне дојава: на том и том месту виђене козе. Брсте ли брсте! Та створења показала се жилавијим и од остатака непријатеља. И по злу и грдilu упамћеном, стићи и утећи способном, одметнику Божу Бјелици дохакано у неком селу тамо код Чајничка, а сад баш онуда око међурепубличке границе, куда се Божо варакао, потерама измицао и шегачећи се по некад са њима, козе испред ножа измичу час из Босне у Србију, час из Србије у Босну. Кад се дигне активистичка кука и мотика да по Босни уништава козе, мештани чајничких села између Заборка и Стрмца своје козе претерају преко међурепубличке границе у Стрмац, у Србију; а кад се овамо на козе дигне хајка, мештани Стрмца најуре козе онамо, ка Заборку и Чајничу.

И овамо, по дубини, подалеко од границе, акције које се предузимају на уништавању коза не дају жељене резултате. Провуку се некуда, исцуре као песак из стиснуте шаке: што се више шака стеже песак између прста више цури и најзад, остаје празна шака. Чак по протеклу десет и нешто више година од почетка акције уништавања коза, неки Обрад Цвијетић, шумар, у локалним новинама објављује: „Веровали или не, на подручју Народног одбора Општине Прибој сада има 384 козе! У Кратову 23; у Бањи 51; у Рачи 35; у Мажићима 44; у Добриловићима 25; у Читлуку такође 25; у Црнuzима 3; у Касидолима 30; у Прибојским Голешима 3; у Хер. Голешима 25; у Крајчиновићима 17; у Бучју 4; у Стрмцу 6; у Забрњици 4; у Забрђу 20; у Батковићима 18 и у самом Прибоју, веровали или не има 40 коза!“*

Док су још увелико одборници, шумари и милиција истеривали козе из пећина, трапова и свакаквих скровишта, изнад Прибоја, на месту где се алувијална равна Читлучко поље завршава и Лим се увлачи у теснац између Пање Главе на десној, источној, и Осовника на левој обали, озидан је фабрички димњак, висином достигао до половине, биће и мало више изнад половине околних брда.

-Стотину метара је висок - причали су они што су одоздо кривили вратове да му сагледају врх и на врху застазу омладинских радних бригада.

Поред димњака су завршаване фабричке хале, три, све три велике, свака би била доста за једну фабрику, али све три саграђене и биће их још чиниће једну фабрику, велику, највећу у лимској долини. Тако је речено директору овог индустријског објекта у изградњи, Хасибу Црнчевићу који је у каснијим присећањима убичавао рећи:

*„Лим“ број 10; страна 2; Прибој; 15. април 1962. године.

„Није, богоми, све ишло лако и глатко како се мисли док смо Фабрику градили, него је било више и чипаво и рапаво, и непроспаваних ноћи и свега. Ето, позову мене једном у Београд, на договор неки, а у каси пара ни динара ђавољега! Те ја, шта ћу него поручим жени у Касидоле да заврзе двије овце да их прода и одмах паре ми донесе. Тако она и учини и паре ми донесе на време, а ја прво што учиним купим двије кокошке те их очерупам и испечем да имам шта јести успут...“

Изграђене три фабричке хале Хасиб је предао Радмилу Лавренчићу, човеку кога су из Београда послали да започети посао настави. Хасиб је причао после да му је лакнуло, а Радмилу да се ухватио за главу шта да настави и како да настави кад је од фабричких објеката примио само голе зидове који су затварали глот празан простор. Одобрено му је да у тај простор усељава машине и линије за производњу камиона. Тако је одлучено у Влади Народне републике Србије, а вест у Прибој и решење број 334 од 29.VII 1952. године, донели су два висока чиновника из Владе, лично. У решењу је писало;

„Оснива се државно привредно предузеће под називом Фабрика аутомобила са седиштем у Прибоју на Лиму. Предмет пословања предузећа је израда аутомобила и резервних делова за аутомобиле...“

Решењем су даље утаначене обавезе Владе у обезбеђењу почетних обртних средстава и да ће основано предузеће бити под привредном управом Народног одбора среза Прибој.

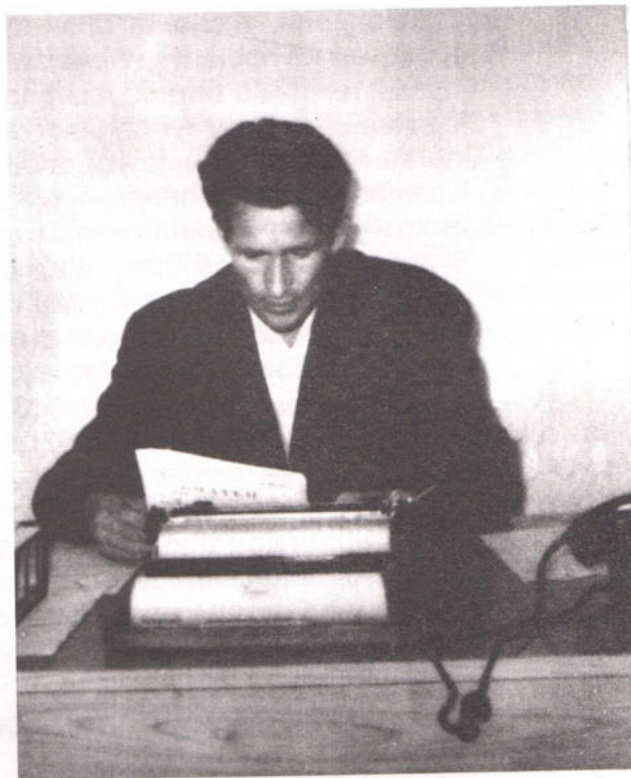
Да је вест дочекана аплаузом јесте, и те каквим аплаузом. И одушевљења је било до подврискивања и пијења је било и опијања и шенлучења, да се зна и запамти кад је Прибој и прибојски крај искочио из пеленгаћа и узјахао на точкове, еј! Имало се рашта пити и шенлучити, али и разлога за по глави се почешати, јер, тек део посла је обављен. Они што су мислили да је мачији кашаљ и тек тако оне фираније од фабричких хала машинама и људством напунити, видели су како „Муса дере јарца“ кад је тај посао започет. Било је, доиста, за неповеровати на прву да ће овој фабрици требати радника одједном доста више него што је Прибој тада имао становника, а још више да су људи из овдашње ближе и даље околине невољно у фабрици посла се прихватили. Један из групе младића, послатих на обуку у Раковицу трипут је оданде бежао кући, пешице, пречицама и странпутицама и кријући се од милиције која га је надмудривала прорачуном колико му треба да стигне па му начине сачекушу пред кућом, кад стигне и врате га назад у Раковицу. Кад је и четврти пут побегао оданде са изучавања заната, дигли од њега руке.

Председник Среза лично неколико пута је по терену, уз помоћ милиције укрцавао под цираду на „алерад“ по тридесет до педесет младића, а кад би се камион заустављао у кругу фабрике под цирадом их само пет! Сви остали, кад је камион успоравао на кривинама, искочили и побегли назад, кући.

Исти они младићи што су уз песму и поклик равнали терен, приносили зидарима циглу и малтер и попели заставу на стотину метара висок фабрички димњак, опирају се да под том заставом прогреса наставе стварати бољу сутрашњицу. Није то било тек тако окренути леђа огњишту прадедовском у чађавој потлеушици и колевки топлој у њој, у којој су песмом успављивани и

Хасиб Црнчевић,

директор ФАП-а у изградњи. Био је, заправо, главни координатор и руководилац радова на градњи објеката у овом крају и широј околини дотад невиђених, чак и незамисливих димензија. Док су зидани сви у Прибоју, па и руководилац градилишта, нагађали су само чему ли ће служити, а десило се што у почетку никоме на памет пало није: у оних неколико првих и касније изграђених још већих објеката усељена је производња тешких привредних возила, ове врсте највећа фабрика на Балкану

Радмило Лавренчић.

По сећању савременика изузетан прегаоц и визионар, човек са вишком енергије којом је стицао пажњу, симпатије и уважавање; задивљивао али и збуњивао људе у својој близини а људи из околине, сви, који су имали пословне, другарске и пријатељске контакте с њим доживљавали су га као човека далеко измаклог испред свог времена

расањивани, у којој су први пут заплакали, прву температуру прегрмели и грохотом се први пут насмејали. Није, није било тек тако склони́ти у заборав прамичак дима над баџом родног дома и ластина гнезда под кровом, прво брчкање и прву уловљену пастрмку на потоку, први најдужи скок на пољанчету, први најдужи одбачај камена с рамена, клис и гуцање и песме ојкалице у летње предвечерје... Све ово заједно и још пуно тога опирало се тихо и упорно новинама које су, одједном велике приспевале галопом, оштро, чак и дрско до безобразлука. Ваљало их је штогод омекшавати, да се лакше гутају и варе, уз истовремено припитомљавање оних момака што јагме прилику да скоче с камиона и штукну назад. А времена мало и снаге мало.

Прибојски срез имао је још увек само тринаест чланова КПЈ. У Прибоју, варошици још увек, било је 388 домаћинства* са укупно 1.549 чланова, а на сеоском подручју Среза 2863. домаћинства са 16.440 становника. Сва сеоска домаћинства издржавала су се, углавном, приходима са својих пољопривредних поседа, исто и један број домаћинства саме вароши. Знатан број домаћинства у Прибоју имали су у својим авлијама штале и у шталама краве или козе (онај Хакија Ћозгић магаре), а још није било на помолу наредбе о уклањању са подручја вароши кокошињаца и свињарника.

Доба самоуправне социјалистичке изградње

На дан јубиларне, десете годишњице од оног привременог ослобођења Прибоја у Народноослободилачком рату, 30. октобра 1953. године, круг Фабрике аутомобила у Прибоју напунило је преко десет хиљада грађана из прибојских села и још знатан број народа из села суседних златиборског, златарског и милешевског среза. Да свечано отворе фабрику дошли су из Београда народни хероји Јован Веселинов, Мијалко Тодоровић и Воја Лековић. Фабрику је отворио и говор започео Јован Веселинов, али се није чуло шта говори од аплауза из масе присутног народа и поклика „Плави!“ „Плави!“ Надимак „Плави“ носио је Мијалко Тодоровић, али је остало нејасно да ли су ови што су клицали мислили да је онај што говори „Плави“ или су хтели да „Плави“ устане, да говори уместо Веселинова. Народ мислио шта мислио тек Веселинов је прекинут у говору, а иза њега народу се обратио Хилмија Хасанагић, Прибојац на високом положају у руководству Републике Србије. Народ је и даље клицао „Плави!“, „Плави!“, громогласно и аплаузом сасвим развалио тишину у котлини између Пање Главе и Осовника кад се на постављени подијум попео директор Фабрике Радмило Лавренчић. Он је одржао здравицу и све госте: руководиоце, активисте, градитеље Фабрике и пословне пријатеље призвао за пуну трпезу у чијем су приправљању поклоном јагњади, овнова, сирева, кајмака, пита и колача учествовали многи виђени домаћини из околних села.

* Према подацима статистичких пописа Прибој је 1948. године имао 1.549 становника, (сеоско подручје Општине 16.440); 1953. године 1.902, (сеоско подручје Општине 18.882); 1961. године 5.490, (сеоско подручје Општине 20.757); 1971. године 13.034, (сеоско подручје Општине 19.514); 1981. године 18.295, (сеоско подручје Општине 16.005, и, 1991. године у Прибоју је пописано 22.137, а на сеоском подручју Општине 13.814 становника. Извор: публикација „Становништво Општине Прибој“, Географски факултет; Београд, 1998. године.

Сутрадан је у листу „Политика“ објављено да толико весеља и толико окупљеног света одједном и на једном месту у целом Полимљу још никад досад није виђено. Веселје у кругу ФАП-а још данима је била тема број један разговора по кућама и на кукурузним комишањима по околним селима. Минулим весељем понети радници ФАП-а освајивали су и коначили у фабричким халама, а онде им је и вечера од куће доношена. Посао се захуктавао на склапању првих камиона и баш тада, у магловито новембарско предвечерје растрчаше се по селима позивари месних народних одбора: објављују општу мобилизацију и војним обвезницима саопштавају где се, без дангубе, имају јавити одмах и где се, такође одмах, имају привести товарни коњи који су исто под војном обавезом.

Загужвало око Трста и тршћанског питања.

Дан и ноћ је на прибојској железничкој станици укрцавано у вагоне људство и радна стока уз општу вреву, оштре команде и топот плашљивих коња који су се опирали увођењу у вагоне, престрављени до лудила, ритали се, раскидали колане и збацивали самаре, по неки се и отимали из шака коњоводаца и све ритајући се бежали кроз гомиле народа.

Једна за другом отискивале су се композиције низ пругу. Док су убрзавале испод Зеленца пукћући и ропћући, из вагона орила се песма:

*„Мала моја, мој немене
не надај се више мене.
Ја одлазим, моје луче,
ће се гине и јауче;
да покажем што умијем:
да на Трсту крв пролијем!“*

Тако су отишли пругом низ Лим резервисти певајући. Они који још нису отишли а намеравају, на митинг заказан на Бријегу пристизали су такође певајући:

*„Друже Тито, само зови,
летећемо к`о орлови!
Летећемо као `тице
преко Трста и Горице!
Трст, Горица и Ријека
Биће наши довијека!“*

На митингу је ватрено говорио синдикални функционер Миливоје Србљановић.

Пуни као шибице вагони треће класе, без клупа, популарног назива „ајван вагони“ одвозе и даље војне обвезнике „на фронт“. Док им код куће уздишу: „Бог једини зна куд их одвозе и хоће ли се вратити“, они кроз отшкринута врата вагона провирују, вриште и добацују „брезобразне ријечи“ женскињу које се затекло у близини пруге. Резервисти су ти, тако, чудна сорта накриво насађеног народа који, на оном таласу што га носи, „смакне с вилице“ па му подлази свашта рећи. Ко зна шта би им све на памет пало и колика би се збирка „умотворина“ од успутних досетки могла саставити да су стигли до тамо где су мислили да ће их воз одвући, до Трста, али слушајући

команду „скинули“ су се с воза у Титовом Ужицу и клипсећи по лапавици отишли у село Лазове. Онде су дан два смудили чакшире примичући се што ближе ватри, гутали љут дим и гледали како гладни коњи огулише кору са свих стабала нечијег шљивика. За то време у шатору под којим је заседала Команда реона прикупљања ратних јединица састављена је наредба и пред јединицама прочитана: „Вежба је успела“.

Осуком су из Лазова окренули према Титовом Ужицу у првом од те године снегу прозебли, покисли; мусави и необријани, ненаспавани резервисти. Неки су „стигли воз“ те и дремнули успут, други „немајући времена“ да чекају следећи воз наставили су путовање кући шљапкајући по лапавицом расквашеним путевима, а сви који су имали своје или задужене туђе коње враћали су се мало јашећи, више гацајући блато, пошто изгладнели коњи нису могли да их носе. Чудо је једно како, кад човек резерве допадне, макар и не омирисао барут као што је ово сада било, он се некако сав усуче, учађави, ублатњави се, укваси се и укисели као да су га кроз бадањ воденички прометнули.

Пре него су ови покисли резервисти стигли кућама, још од неки дан, стигле су новине и у њима објављено да је криза рад које је покренута општа мобилизација прошла. Друг Тито са државницима великих сила потписао нагодбу о подели СТТ (Слободне територије Трста). Јесте да у овој подели нисмо добили колико смо очекивали и колико смо ратном заслугом стекли, али прошли смо опет добро. Припало нам је нешто од зоне „А“ и цела, од зоне „А“ много већа, зона „Б“. Нашој држави припао је западни део Истре са Пулом, Копром, Изолом и још неким малим местима уз обалу мора, а Италијанима допао Трст са залеђем.

Производња покренута у Фабрици аутомобила ФАП текла је и за време трајања мобилизације и после, као да се ништа ни дешавало није. Први комплетирани камнион продат је Пољопривредној задрузи „Пештер“ у Сјеници.

Мало узводно од Фабрике натурена је скела на Лим којом су се радници и народ превозили с једне на другу обалу. Скела се љуљушкала на таласима реке, што је многе приспеле са села раднике страшило, а неки Ратко Пешовић из Подјаворја, иначе потребит посла, дошао је сам, да га нико терао није, али превозећи се оном скелом нахватао се толико страха да је са посла побегао и годинама потом није силазио у Прибој. Остао је да живи на селу, а зазирао је и преко ћуприје над потоком прећи.

На другој обали Лима, иза скеле па мало увише, започето је зидање двадесетак стамбених зграда одједном, а завршене су о пуштању у рад Фабрике и у њих су усељени први њени радници: машинбравари, токари, лимари и разни други „специјалци“ који су занат испекли по фабрикама и механичарским радионицама широм Југославије, а њима су, у најближи комшилук, у новоподигнуте зграде усељени и многи ових мајстора приучници, којима је далеко од Фабрике до њихових села, где су до јуче чобанисали. Сем из прибојских „на занат“ у Фабрику аутомобила ФАП дошли су и многи младићи из села пријепољске, нововарошке, чајетинске и руђанске општине, из околине Пљеваља и Полимља целог, до Плава. И њих је, знатан број, у првој тури стамбене расподеле усељено у тазе

Прве стамбене зграде на почетку "Читлушког поља",
такозвана "Радничка Колонија"

омалтерисане станове по чијим је собама разведена електро-инсталација али су још названом "Колонија", уз зграде са становима за фамилијарне раднике, изграђене су и две троспратнице над високим приземљем са гарсоњерама за самце. (Следовало их је стамбено проширење кад заснују породице, али како је стамбена грађња заостала иза потреба многи из првих група ФАП-ових самаца у оно своје самачког стамбеног простора децу су подигли до испраћаја у војску, до женидбе или удаје).

Испред сваке зграде "на колонији" утабан је путељак низ ливаду до скеле, увек претоварене радницима и мештанима из села са леве обале. Летком се стварала највећа гужва од људи и жена са торбама, корпама, завежљајима којекаким и кокошкама: под пазухом, које су се тада уживо продавале на пијаци. Кад лим надође и замутити се скелом су на другу обалу прелазили само радници и ко баш мора. То је потрајало неколико година док су обале Лима спојене летним железним мостом. Пуштен је у саобраћај 1955. године.

Фабрика се пунила новопридошлим радницима, повећавао се обим производње. У години кад је "пропадила" произведено је 17 камиона, а наредне године 132! Резултат који је надмашио очекивања и највећих оптимиста, а да се о песимистима и не прича, којих вазда и свугде има, али изградња ФАП-а у месту без икакве индустријске традиције, у беспутном крају, пропраћена је и са неких високих званичних места ироничним подсмехом, са злурадости и очекивањем да ће се цео подухват стропоштати пре него се на норе исправи. Кад се то није десило почела су подметања. Енергичном Радмилу Лавренчићу, покретачу производње камиона у Фабрици у Прибоју,

дораслом задатку који му је поверен, чак и високи неки функционери из Словеније најпре дискретно а после и отворено понудили су да бира чиме да руководи у Републици Словенији. Нуђена му је боља плата, удобнији живот, ранг, титуле и шта му је још по вољи, нек изволи. Радмило од понуђеног није прихватио ништа. Захвалио се и замолио да га оставе да се доказује ту где је посао започео.

Фабрика аутомобила ФАП у Прибоју иако оснивачким актом означена државним привредним предузећем, организовала се по, оне исте, 1952. године, донетим Законом о самоуправљању. У почетку сви њени радници, двадесет и шест их на броју, заједно са директором Лавренчићем, конститисали су се у Раднички савет и тако се ФАП уписао у Регистар прве новорођенчади самоуправљања и биће пример, годинама, у развоју самоуправне праксе.

Од ФАП-а су пелцер самоуправних аката узела и друга дотад основана привредна предузећа у Прибоју: Дрвно-прерађивачко „Лим“; трговинска „Дуван“, „Братство“ и „Јединство“, здружена у једну фирму, „Братство - јединство“; Угоститељско предузеће „БИЋ, Занатско „ЗЕП“ и Градско коминално предузеће; а ФАП-овим искуством вођена самоуправно су се организовала у Прибоју новооснивана предузећа. „Полиестер“, „Инкоп“, „Градња“, „Напредак“ и друга.

Без опирања прихватана су и у праксу увођена самоуправна решења, стицана искуства у њиховој примени, али на брзину нису одбациване у радној пракси укорењене навике и потребе да се чека или тражи директива. Још спорије су се појединци и колективи одвајали од старих „добрих обичаја“ живота натенане у колотечини варошице још неасфалтираних улица, непремошћених потока, без аутоматске телефонске централе у пошти, без покривености подручја ТВ сигналом, оскудној у неопходном стручном кадру...

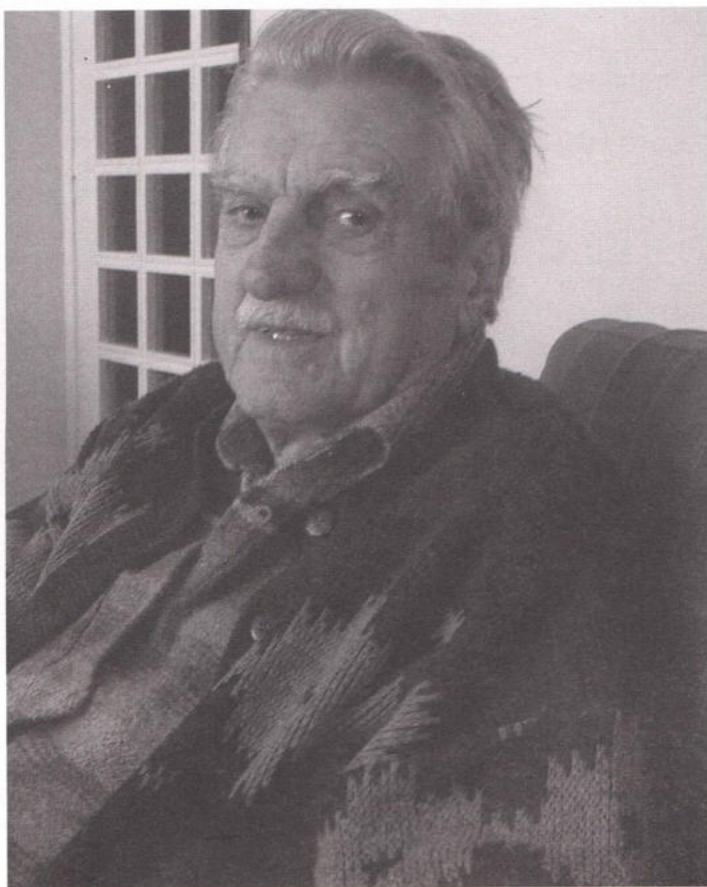
Лекарску праксу у Прибоју обављао је низ година једини и сам срески доктор Војислав Воја Станковић. Мало иза сванућа започињао му је радни дан прегледом и амбулантном обрадом пацијената са потребама хитне интервенције, потом је обављао преглед деце па прозоблих и, водећи рачуна да се нико кући не врати необављена посла, једнако пријатељски расположен према сваком, испраћао је доктор Воја из ординације и оне који су дошли а не знају ни шта им фали, сем што их „од неки дан тишти нешто и пробада на ожичици, бојати се да су санције“. Пошто би се уверио да у чекаоници више никог нема, доктор Воја је, са мало или без нимало времена за поподневни одмор одлазио на игралиште да тренира играче ФК „Лима“. Кући је одлазио око заласка сунца, управо у доба када је на простору испред новог Дома културе, кафане „Лоза“ преко пута и кафане „Градина“, на Бријегу, почињао занимљив вечерњи живот Прибоја.

Пред биоскопском салом Дома културе дечаци неки, популарно звани „тапкароши“, свако вече пролазницима нуде „за најбољи филм сезоне“ карту која им се затекла вишка. У кафани „Лоза“ и испред ње, на тераси под лозом, своја места заузимају мераклије од којих ће, неке, и зора ту затећи, а испред „Градине“, на Бријегу, час се окупља час растура лонца испред сваке вечери једнако посвађаних група „Звездених“ и „Партизанових“ навијача. Посвађани до загрижљивости били су уствари само Раде трафикант, „Звездаш“ и превремени пензионер и „докон чо`ек“ Шајко, „Партизановац“, а булумента мангупа налазила је себи разоноду „држећи страну“ мало једном па после другом док посве не истерају из такта обојицу задртих навијача. Раде трафикант доживљавајући као лични пораз сваку изгубљену утакмицу „Звезде“ престао је долазити на Бријег сутрадан после одигране утакмице, док је Шајко, кад му изгуби „Партизан“, долазио као и сваки дан, али тај пут да покаже како стојички може да поднесе пораз и да одмучи своју муку.

Др. Војислав Воја Станковић,
распоређен за среског лекара у Прибоју, како му је речено „за привремено“. Тако је и сам мислио, али...Одужило се да низ послератних година обавља у Прибоју лекарску праксу сам. За то време ставио је под контролу сезонска обољења и пробади разне, свикао брзо препознавати потребе за озбиљнијом интервенцијом и наћи могућност да се таква интервенција оствари. Постао је омиљен лик у граду, стекао пријатеље и остао да међу њима век проживи

Доктору Станковићу након што је скоро десет година сналазио се сам да излази усусрет захтевима и потребама бројних пацијената у помоћ су, са стеченим дипломама лекара опште праксе, прispели Прибојчани (први лекари Прибојчани), Бахро Златанић и Коста Јанковић Браца. Њима је већ било лако и да раде и да су сигурни у свом послу, уз вишеструко прекаљеног Станковића који их је срдечно прихватио и увео у лекарску праксу.
На слици: Др. Коста Јанковић Браца

Годинама овако би, весело, законачио дан на прибојском корзоу, свакодневно omasовљаваном придошлицама из ближе и даље околине, док је истовремено у малој, бифе сали Дома културе, заседао Комитет са пословодством привредних организација. Разматрано је и оцењивано остваривање планова уз кафу коју је по столовима разносио Мирко конобар. Секретар Комитета Милун Шћеповић Шћепо, човек који је сав и вазда зрачио добротом и успешно се одбранио њоме да га функција не уздигне изнад било кога појединца средине, чинио се невешт да примети како се крши његова забрана: пијење жестоких пића уз клафу док траје састанак и расправља се о важним стварима. Већина присутних на састанцима и поштовали су то, али по неком би, по договору мимиком, конобар Мирко уз кафу са „обавезном“ киселом водом, у чаши за киселу воду доносио ракију.

Из године у годину остваривани изнад очекиваних резултати повећања обима производње, у сразмери с тим и финансијски успеси у ФАП-у, повукли су за собом скоковит укупан привредни развој Прибоја што је омогућило да се „престројавањем у ходу“ убрзава изградња нових станова и објеката комуналне инфраструктуре и да се, такође убрзано, развијају пратеће и друштвене делатности. Преко Лима је изграђен жељезно-бетонски мост, непосредно испод радничког насеља „Колонија“ где је свакодневни прилив

Рукометни клуб ФАП у такмичарској сезони 1963/64. године

У првом реду: Миленко Ђуровић Мићко, Милован Ћосовић, Коста Петровић, Драган Ружић и Велибор Јечменица; у другом реду: Азмо Добарџић, Рефик Делић, Фадил Делић, Ђазим Делић, Новица Борозан, Авдо Гаџо, Бајро Делић, Велимир Делић и Звонко (презиме непознато).

становништва условио потребу да се отвори нова, у Прибоју друга основна школа, а потом и прва средња, Мајсторска, која ће брзо прерасти у Машинско школски центар.

У циљу бржег, потпунијег и квалитетнијег задовољења појединачних и колективних потреба људи, Радни колектив ФАП-а средствима из својих фондова додатно је убрзао изградњу станова, комуналних објеката, решавање кадровских потреба у здравству и образовању и посебно развој културе, информисања и спорта. Под своје име и финансијско обезбеђење Радни колектив ФАП-а ставио је Фудбалски и Рукометни клуб, а потом су још наформирани: Атлетски клуб ФАП; Бициклистички клуб ФАП; Карате клуб ФАП, Стрељачка дружина ФАП...

Име ФАП дичећи се што га носе овенчали су често ореолом сјаја сваки од ФАПОВИХ спортских клубова остварујући престижне резултате у такмичењима. Фудбалски клуб ФАП брзо се помогао Српске па Друге Савезне лиге, а потврду квалитета своје фудбалске школе потврдили су у ФК ФАП-у поникли играчи Хасанагић, Шћеповић и Стојић које је из ФАП-а у свој први тим узео ФК „Партизан“. Рукометаши ФАП-а такође су брзо стали уз раме најбољих у земљи, а њихов голман, Зоран Живковић, донео је 1972. године у Прибој златну медаљу са Олимпијаде, одржане те године у Минхену.

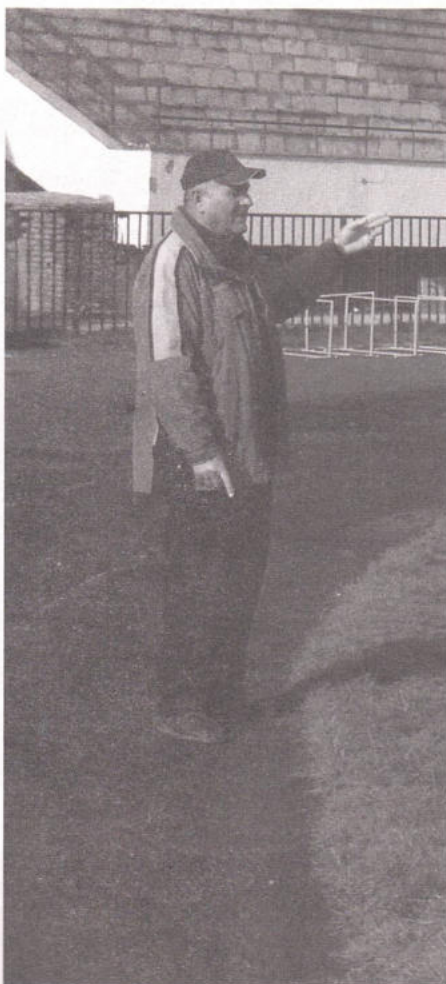

Фудбалски клуб ФАП; првак Српске лиге такмичарске сезоне 1984/85. године

У предњем реду играчи: Жељко Топаловић, Новица Комарица, Ермин Софтић, Елведин Мехинагић и Ибрахим Каровић, помоћни тренер. У другом реду: Јусуф Чизмић, тренер и играчи Сафет Чизмић, Веролуб Шилјак, Нихад Шуловић, Емир Џиновић, Драган Пантовић, Радослав Ивановић и Хилмо Мехинагић.

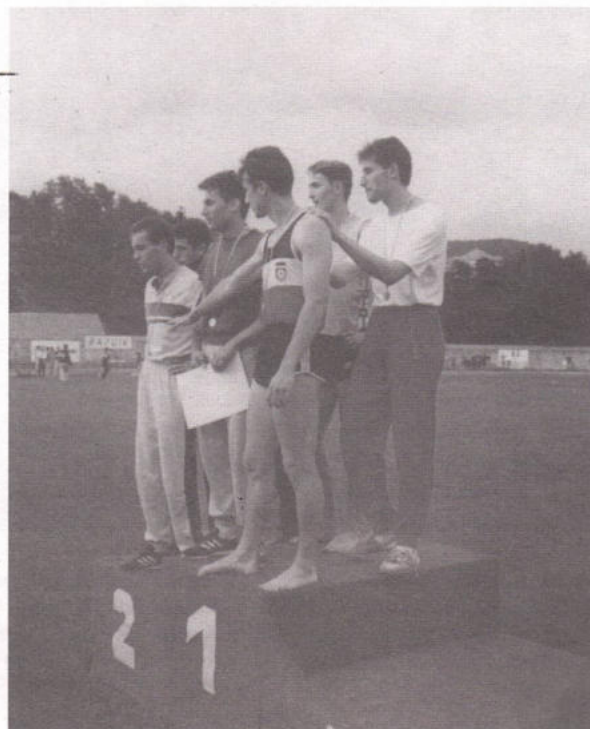
Шездесет и двоје младих Прибојчана и Прибојчанки, који су почетне вештине атлетских дисциплина савладали у Атлетском клубу ФАП, освојили су прва места на атлетским фестивалима у земљи и иностранству, а осамдесет и осморо обукли су дресове државне репрезентације.

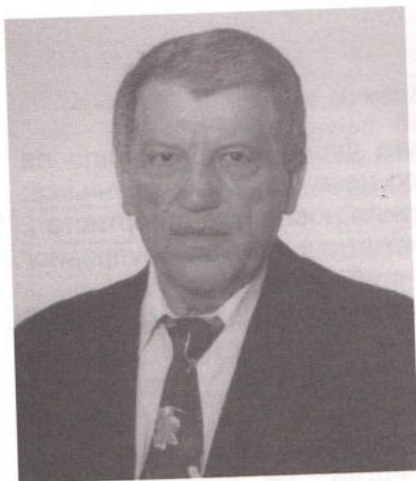
Име ФАП понео је и пронео га кроз целу Европу, Совјетски савез и део Африке у ФАП-у основан Ансамбл народних игара. Више генерација младих радника ФАП-а и прибојске средњошколске омладине, (по сећању Брана Оташевића, 35 година кореографа у Ансамблу), укупно преко три хиљаде младића и девојака из Прибоја одиграли су сплетове игара из Србије на позорницама у дворанама и на отвореном, на спортским стадионима, у метрополама Египта, Либије, Италије, Француске, Аустрије, Чехословачке, Немачке, Пољске, Русије и других совјетских република, а својим приредбама одушевили су публику, разним пригодама у свим већим местима Југославије. Седам посебно припремљених концерата извели су пред Председником државе, Јосипом Брозом Титом, а у свом Прибоју песмом и игром пропратили сва празнична славља и све постигнуте успехе у привредном и друштвеном развоју Прибоја и прибојског краја.

Владо Пивљанин

Пола века тренирајући прибојске атлетичаре дошао је до закључка да је овде у људском колективитету очувана генетска структура човека за високе психофизичке домете те се уз правилно усмерење од сваког другог спортисте рекордер може изградити

Бране Оташевић и
играчице из првих "љеса"
Фолклорног ансамбла ФАП.

У првом плану буњевачког кола: сестре Брана и Миљанка, а у првом и другом плану
шумадинског кола: Слава Лаптошевић, Стоја Лаптошевић, Садика Пашалић, Шефкета Беговић,
Бахро Ходовић, Неџиба (презиме непознато), Мира Дивац, Ферко Сиповић, Милена Аврамовић
и Мирко Тотић

Настанак Новог Прибоја

Од дана свечаног отварања и пуштања у рад Фабрике аутомобила па наредних десет година сваког дана у Прибој је стизао неко од нових стручњака: дипломираних инжењера, професора, лекара, културних посленика, спортиста... На крају те деценије начињен је и сумар десетогодишњег самоуправног социјалистичког развоја и социјализмом преображеног прибојског краја.

За ових десет година Прибој је из варошице израстао у град са више од десет хиљада становника и са око шест хиљада запослених; град у коме је најмање рођених Прибојчана, а по националној структури Југославија у малом. Из популације свих народности које су чиниле становништво Југославије по неко је дошао у Прибој, а из разних места из сваке од југословенских република.

Радничка Колонија с почетка Читлучког поља, са преко хиљаду новоизграђених станова проширила се до преко половине поља, са изгледом да га у скоро време освоји целог. Оно што је изграђено изграђено је по најсавременијим урбанистичким захтевима и опремљено савременом инфраструктуром: широким улицама, дрворедима, парковима, скверовима и слободним просторима и објектима за спорт и рекреацију. Изграђен је у свему савременог типа град, исечак велеграда. Заборављен му је, у међувремену, назив „Колонија“; назван је Насеље ФАП-а, па Ново Насеље, па Нови Прибој.

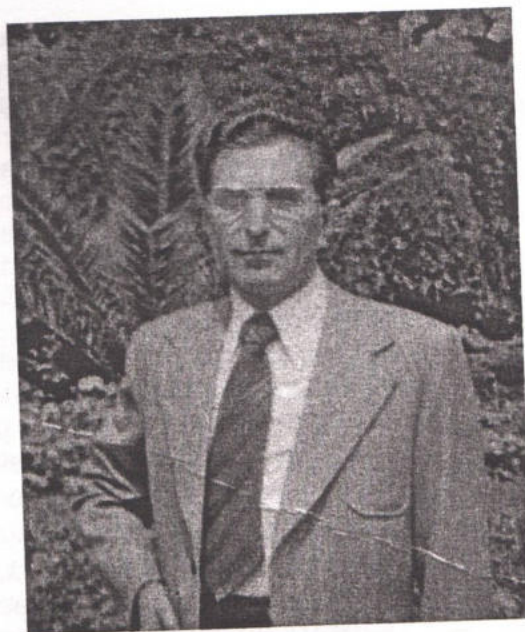
Године 1963. 17 привредних радних организација оствариле су бруто друштвени производ у вредности од преко тридесет милијарди динара. Укупан приход по наплаћеној реализацији повећан је у односу на претходну годину за 141%, продуктивност је забележила раст од 257%, а чист приход за 317% *. И у пољопривреди, у целој земљи далеко заосталој иза индустријског развоја и још немоћној да обезбеди довољно хлеба за оно око 18 милиона становника, (Сретен Цвијовић, председник НО Среза Титово Ужице рече на једној од делегатских конференција да увозимо жита толико и толико вагона од којих би се могла саставити композиција да целу Југославију опаше), у Прибоју се нашло резултата за

Иза низа значајних и хвале и поноса достојних десетогодишњих привредних резултата и укупног друштвеног развоја стајао је и допринос добро осмишљене и добро вођене активности друштвено-политичких организација, пре свих Организације ССРН и шездесетих година омасовљене Општинске организације Савеза комуниста којом је тих година руководио виспирени један младић, Милун Шћеповић Шћепо. Он је својим увек ведрим ликом, карактером човека из народа, срдчан и предусретљив, политику из кабинета извео на терен и учинио је народном својином.

* Тодор Николић: „Привреда изражена бројкама“, „Лим“, број 58; Прибој; 1. мај 1964. године; страна 2.

Гојко Буквић са оно у основној школи стеченог знања добро је баратао пером скоро цео радни век на дужности директора Земљорадничке задруге; њеним увек позитивним билансом потврђивао се као успешан привредник, а истовремено је подједнако добро и прилежно и мотиком пословао. На поседу од предака наслеђеном у Хер. Голешима подигао је узорно пољопривредно домаћинство, а мимогред је покретао, добро водио и успехом крунисао акције изградње путева и електрификације села.

похвалу. Истина још се орало и те колико дрвеним ралом али су се домаћини људи по селима у све већем броју опредељивали за куповину гвоздених плугова и усвајали још по нешто од новотарија. Драго Тороман из Бучја посејао пшеницу „абоданцу“ и похвалио се двоструко већим приносом у односу на раније године кад је при сетви користио домаћа семена. „Абоданца“ му донела принос од 26 товара чистог зрна по хектару, а у Бучју, на висини од близу 1.000 метара! Други из групе од стотинак најбољих коопераната Земљорадничке задруге Бучје, Драгољуб Србљановић, први у крају определио се да подигне вештачку ливаду са које је скидао по два дебела откоса сена, лети, плус један откос отаве, у јесен.

Изнад бучевске Земљорадничке задруге већим бројем домаћинстава у кооперацији и економском снагом уздигла се Земљорадничка задруга у Саставцима, али опет, директори ових примерних радних колектива са по петнаестак за стално запослених радника, угледни домаћини Боро Лончар из Бучја и Гојко Буквић из Саставака, са опорим укусом доживљвали су своје радне успехе оствариване на уносној трговини, знатно мање на продуктивној пољопривредној производњи. Обећаване солидне а у реализацији ниске откупне цене пољопривредних производа и стоке, (више се пара у кућу уносило за два кила до подне набраних печурака него за пола године узгајано јагње), уносиле су забуну међу ионако неповерљиве пољопривреднике па је била честа појава да се у пролеће закључени уговори о кооперативној сарадњи са задругом у јесен раскидају.

Значајније резултате нису дале ни акције измене расног састава стоке пошто ни расна јагњад нису имала бољу прођу на пијаци, али све и да је остварено како је обећавано, па и више, узалуд би било јер је сеоска омладина све више своју будућност оријентисала према градској привреди. Разочаран у таква опредељења младих један домаћин из Крајчиновића овако се јадао на збору грађана: **„Мој син никако се не хтеде прихватити мотике те зажди и оде у Прибој, а онђе му дали крампу и ено га, крампа! Оставио сем такво имање, крај воде, а запео да кућу скући крампајући“...**

Иза ових каквих таквих резултата у пољопривреди, опет блистави у другим областима живота.

Основним осмозразредним образовањем обухваћено је на подручју општине 84% дорасле деце. У седам осмозразредних, једној шестозразредној и још 11 четворозразредних школа наставу је похађало преко пет хиљада ученика, а у две средње школе, Мајсторској и Економској, 529 ученика. Лични дохоци просветних радника кретали су се у распону од 19.000 до 25.000 динара *.

За обнову 1962. године земљотресом порушеног Скопља радници и службеници Прибоја прикупили су и уплати 37 милона и 735.000 динара зајма.

У биоскопу Дома културе свако вече плануле би као на ватру све карте за седење у партерима и на балкону и барем још по педесет заљубљеника у филм увођено је да филмску представу одгледају стојећи, ослоњени о зид. Приказани су „Роко и његова браћа“, трајао пет сати, па руски филмови „Браћа Карамазови“, „Узорана ледина“ и „Тихи Дон“ и домаћа филмска остварења „Сигнал над градом“, „Капетан Леши“ и „Козара“, приказивана по три пута дневно целу недељу дана.

У прибојске продавнице стигле су тергал сукње и мантили шушкавци те се ради куповине ових одевних предмета више не мора ићи на бувљу пијаци у Трст. Стигла је и нека верзија кратких тергал сукњи које девојкама досежу тек до пола бутина, одозго, и лепо им стоје. На јагму ове сукње купују свака од млађих и средовечних другарица, по која и времешна дама па и за њима осврћући се увече по корзоу Прибојчани искривљују вратове.

Без хвале, али да се не претера и у скромности, бриљантни су резултати достигнутог развоја, а право на понос даје и то што су плодови договора снаге и промисли. Тако је оцењено и кроз критичку анализу, рађену у складу са захтевима докумената привредне и друштвене реформе који су донети у лето 1965. године и после памћени дуго по смањењу номиналне вредности динара за два децимала (стодинарка је спала на динар), и, прост свет у реформи није видео више ништа. Цене су такође скраћене за два децимала, али су по инерцији трговци, народ а и финансијски стручњаци вредност робе или било чега још дуго, исказивали у „старим“ динарима

Нови подухвати

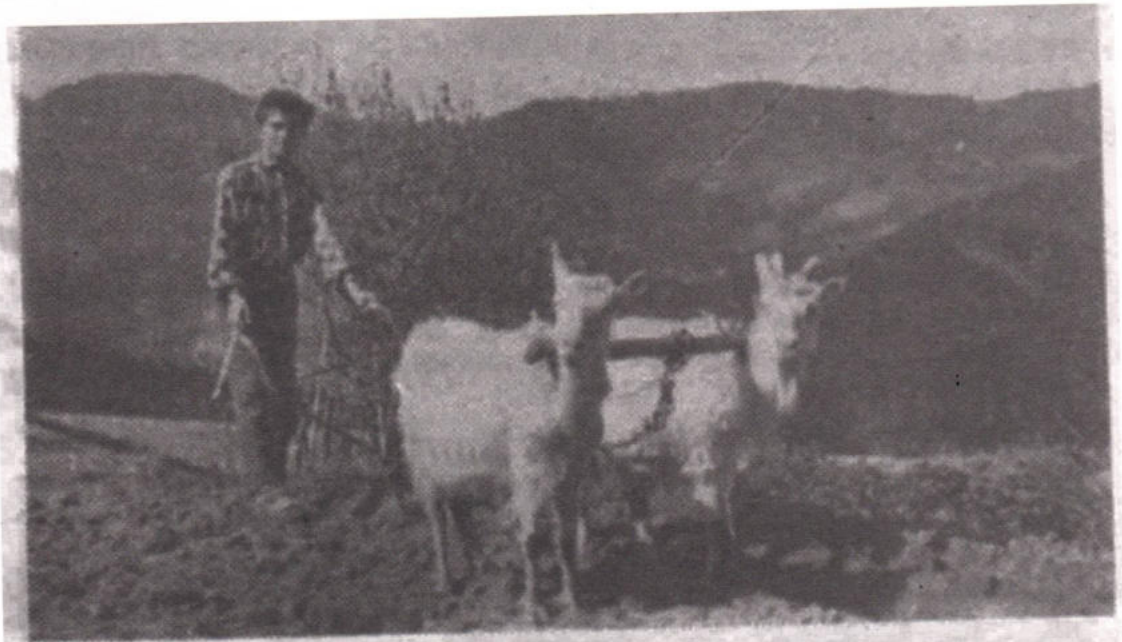
Десет година самоуправног социјалистичког развоја истакле су још низ за похвалку, пример и понос у привреди Прибоја и прибојског краја остварених резултата. У истој мери и у здравственој и социјалној заштити, образовању, култури, спорту и другим областима задовољавања потреба и интересовања људи. Један од блиставих резултата овог периода је и покретање јавног гласила, локалног листа „Лим“. У уводнику првог броја листа, у јавност лансираног за Празник Републике, 29. новембар 1961. године. Мехмед Гогалић, председник Општинске организације Социјалистичког савеза радног народа, који се потписао и главним и одговорним уредником листа, потребу и појаву у Прибоју првог јавног гласила образложио је:

„ данас, кад све више долази до изражаја, у нашим друштвено-политичким и економским односима, принцип децентрализације и деетатизације, (преношење права с виших органа власти на ниже), и преношење права са државних органа на органе радничког и друштвеног самоуправљања, и када у нашим друштвеним односима произвођач постаје основни чинилац наших кретања, онда се мора и систем и метод информисања грађана прилагођавати и усавршавати према стварним потребама које произилазе из свакодневног живота...“

Од овог, првог броја, па надаље, лист „Лим“ регистровао је постигнућа у развоју комуналног система и привреде Прибоја; на својим страницама истицао примере вредне пажње, хвалио заслужне за велике и мале успехе наглашавајући, посебно, прегалаштва радних колектива и појединаца и константујући, често, да се за кратко време, током само једне деценије, у много чему постигло и боље и више него током ранијих векова. Тако је уистину и било, али како се увек од постигнутог може постићи и боље и више и како је партијска дисциплина КПЈ трансформисане у међувремену у СКЈ, (Савез комуниста Југославије), да се под број један критички анализира шта се још могло, а није, шта је заборављено, а није смело, шта је било прече, а пребачено у други план, указале су се још крупне неостварене потребе и питања за решавање презрела, а још неотпакована, давала су оштрих контраста слику свеукупног друштвеног стања.

Прибој се по својој Фабрици аутомобила прочуо по целој Европи и још даље, а до Прибоја се могло доћи најудобније гаравим и споровозним „ћиром“. Мало брже али мање удобно долазило се из два правца још аутобусима и путничким колима, труцкањем џомбавом, узаном и кривом џадом, некад прашањавом некад блатњавом. Из осталих праваца једино се пристизало пешачким стазама.

Између Прибоја, (још без атрибура „Стари“) и око пет километара новог дела града, који се ширио на Читлучком пољу, било је гранитном коцком покалдрмисано само тридсетак метара пута, испред управне зграде ФАП-а. Лист „Лим“ је критички се осврћући на занемаривање коришћења природних ресурса подвукао да је бањски туризам привредним посленицима задња рупа на свирали пошто се није смогло снаге да се од Прибоја до Бање уведе више од два аутобуска превоза дневно. И на осталим линијама било је мало дневних полазака аутобуса, а коме се ишло у Пљевља најлакше му је било да се возом пребаци до Миоча и оданде да претрчи око три километра до Устибра, а од Устибра да стопира камионе пљеваљског Рудника угља који су, у колонама возили угаљ на депонију железничке станице у Рудом, а оданде се, опет у колонама, враћали за Пљевља. Да ли је морало овако да се путници ломатају, увек у неизвесности хоће ли уграбити место у чијој кабини и хоће ли шофери гломазних „КРУПОВА“ и „МАНОВА“ бити вољни да им стану и приме их, репортеру „Лима“ било је нејасно, као што му је било нејасно и то да ли је друштво могло учинити више за још малолетног Мирка Даниловића из далеког села Пенезића што место волова у јарам козе преже и оре да прехрани себе и породицу, оболеле родитеље. Сliku орања са козама из „Лима“ су преузели ловци на сензације и објавили је у ревији „Спорт и свет“, а потом неки филмски посленик дошао на идеју да снима филм о орачу из Пенезића и снимио би га да није био брз да објави своју намеру. А онда су из неког среског кабинета људи, што нису зарезивали пискарања по локалним новинама сада се досетили да за њих не би било како ваља ако се још и филм сними, па су оном синесасту рекли да се мане ћорава посла. Међутим, прича о орачу са козама, те пером и камером бележени контрасти који су илустровали развој града и градске привреде а занемаривање до заборава сеоског подручја и нарочито окупљање у Редакцији листа „оштријих пера“

Четрнаестогодишњи Мирко Даниловић, дете сиромашних и непокретних родитеља из Пенезића, једина је мушка глава која се брине за обраду земље. Он са две ма козама, Рогом и Шуком, обавља све пољске послове: оре, превлачи огревно дрво и грађу, разноси санкама ђубре по њиви. Због сиромаштва у кући и болести својих родитеља, Мирко је напустио школу и ластио се дужности старешине у кући. ("ЛИМ" бр. 16; од 16. 07. 1962. год.)

која су сатиричним жаокама окомиле се на нека снобовска понашања, девијантне појаве и јавашлук, поткопали су још неучвршћене темеље листа „Лим“. Због „нерешених питања финансирања“ престао је излазити 15. априла 1964. године, а потом, што је било за изнети из Прибоја на јавност дуже време препуштено је доброј вољи, умешности и сналажљивости дописника штампаних и електронских гласила, све до 1976. године када је поново и опет заузимањем Мехмеда Гогалића покренуто издавање новог локалног гласила, „Прибојских новина“.

У међувремену оба дела града утањила вода. Пре неку годину кад је градски водовод појачан мокроношким врелом, на уприличеном весељу, уз пијење и закуску, комуналци су се хвалили да ће воде дотећи за ове и до следећих нараштаја Прибојчана. Нису знали колико воде ждери купатила, а тек веш машине, а множило их се сваки дан. Нису скидане с камиона пред продавницама већ право одвлачене на адресе поручилаца.

Иде се крупним корацима напред па се нешто и превиди, али што је Млинско предузеће „12, јануар“, у чијем саставу послује парна пекара и фабрика кекса, посрнуло и клекнуло на колена чак, то се не би смело подвести под „превид“. Неко је био дужан да боље пази. Пажња је, очигледно, изостала и неко је за то крив. Брзо је утврђено и ко: директор, Шахин, болећив човек, ко год га засрео и обесио му се о

рукав богорадећи за посао, он му рекао да већ сутра дође. Где има посла за онолико их, биће и за њега. Већину новоприманих посадио је директор Шахин да седе за столом, све док су столовима и столицама попуњени сви ћошкови. И, прекипело па пукло као балон. А онда су превид и те какав направили из Општине надлежни за привредна питања и из Комитета надлежни за свашта. Да у „12. јануару“ ствари среди довели су за директора искусног превника, Петрушића, дотад председника прибојског Општинског суда, човека бескомпромисног, правичног и ефикасног у решавању дотад поверених му задатака, а познатог још по маниру да, куд год се сељачкао са послом собом је доводио и запошљавао четворо-петоро браће и братучеда. Познат је био и по томе што је брзо схватао суштину проблема. У „12. јануару“ је „омануо“, (и њему то једном да се деси). И не само што није успео да посрнуло предузеће с колена усправи на ноге, него га је срзео још ниже, до на најнижу грану.

Ценећи да ће најлакше предузеће извадити из „буле“ трговином дефицитарним робама „преко својих канала“, одједном је, ради препродаје, на рачун предузећа набавио милион силвер жилета; тридесет хиљада гума за бицикле и вагон косних белегија са налепницама „Bergamo; made in Italia“, а обазриви косци који су прва два три бруса купили рекли су да не вреде ништа. Обичан лапорац из туда негде неког потока.

Каснијим инвентарисањем роба на залихама предузећа нађени су сви жилети на броју и косне белегије, без оне две-три однете на пробу. И бицикло гуме нађене су све на броју, само је константовано да су неупотребљиве. Испрогризали их мишеви. Истина Бог те; 1968. године, појавила се у прибојском крају чудна сорта мишева, штеточина. Било их је много, свугде, а особито у селима у долини Поблаћнице где, не да су грицкали, него су наочиглед запрепашћених пољопривредника све једено таманили и за дан би слистили читаве њиве засејане кукурузом. И не само кукурузе него су згулили са њива све што се зеленило, уништавали поврће, насртали на воће... Сељаци из Поблаћа трком су стизали у Прибој пред Општину и друга надлештва да се жале и траже спас од напасти која их је задесила. У почетку нико их није озбиљно схватио сем докторка Јасмина Марјановић, епидемиолог у прибојском Дому здравља. Кад је она отишла у Крајчиновиће и видела како по кукурузиштима нема места ногом да се стане а да се не нагази на миша, препала се. Кад се вратила причала је како је очима гледала како је миш у кукурузишту једном гризући начинио тунел кроз тикву и продужио даље. Одмах је поручила вагон мишомором затрованог кукуруза да се хитно носи у Поблаће и разасипа по местима на која мишеви кидишу.

Док је тај кукуруз разасипан по њивама око Поблаћнице новине су писале о мишјој најезди у прибојски крај, шапатом се преносила прича да је онај сој мишева произвела нека страна сила у некаквој лабораторији и овамо их бацила из авиона, а испевана је и подвиком певана песма:

**„Јеси л` чула, мала моја,
стигли миши до Прибоја!
Једу смеће, буше вреће,
мала моја и тебе ћел!“**

У Међувремену новопостављени директор „12. јануара“, Петрушић, од кога се много очекивало, дао је оставку на дужност и сутрадан нестао из града, са свих оних четири пет браће и братучеда.

Некако у време ових дешавања у „12. јануару“ двадесет и пет чланова Савеза комуниста вратили су своје црвене партијске књижице Комитету. Зашто? Већина се нису изјашњавали, а петорица су одговорили овако:

„ **Када видим јавашлук који се дешава у организацији СК и мојој радној јединици, мање сам одговоран ако нисам члан СК...**“ (ВКВ радник, члан СК од 1957. године);

„ **... због тога јер је однос руководиоца према мени врло лош. Нема слободе у изношењу недостатака. Ако се изнесе неки недостатак руководиоци се свете, што има одраза и на радно место и на рад уопште**“. (ВКВ радник, члан СК од 1961. године);

„ **... због тога што баш у СК влада протекционизам, као и у органима самоуправљања и радној јединици...**“ (Техничар, члан СК од 1960. године);

„ **... морам отворено да признам да ми више није јасна линија СК. После толико година идејне борбе градим о цркве и џамије, као да са тиме доприносимо побољшању братства и јединства нашег народа...**“ (Службеник, члан КПЈ (СКЈ) од 1944. године);

„ **Руководилац ког сам имао неспорно је добар стручњак. То му је једина позитивна страна, све му друго не ваља: грамзив је, осветољубив је... Расправљано је о његовим слабостима и на састанку и утврђено да стоји то да је такав, али шта ћеш, стручан је и то је изнад свега. Остао је и даље руководиоц и давао ми послове које нисам био ни кадар ни способан извршавати...**“ (ВКВ радник, члан КПЈ (СКЈ) од 1948. године). *

Слободније изношење мишљења, жигосање уочених девијантних појава и других слабости, па и по цену напуштања чланства у СКЈ, уз истовремене све гласније захтеве да се више нешто учини на унапређењу животног стандарда у граду и на селу, није да није мало протресло успесима уљуљкана колективна руководства друштвених и самоуправних органа и организација. Предузето је оно што се приоритетно мора: јачање самоуправних институција и партијске дисциплине, а на широком плану. акција унапређења колективног и личног стандарда радних људи и грађана У приоритете је ушла изградња квалитетније путне мреже и електрификација сеоског подручја, целог. Булдожери су забрекали и, како је која деоница пута завршавана тако је успостављан и саобраћај до средишта већих села и центара сеоских месних заједница, а низ година заредом уз богату трпезу, свирку, песму и игру и пуцњаву прослављано је увођење електричног осветљења у домове.

Тодор Тошо Николић, грађевински техничар, активиста и функционер у друштвено - политичким организацијама и општинској управи, свој радни век и енергију потрошио је, највећим делом, на изградњу комуналне инфраструктуре у Прибоју, а са посебном упорношћу, иницијативом и осмишљеним вођењем акције дао је значајан допринос електрификацији прибојских села.

*Тадија Вуковић: „Зашто су вратили црвене књижице“, „Полимље“, двоброј 550 и 551; Пријепоље; 1. јануар 1968. године; страна 5.

За десетак петнаест година три пута је градска водоводна мрежа допуњавана; прво увођењем мокроношког извора, па целим капацитетом извора Бањице у Челицама, па је водовод појачан још довођењем воде са извора Сарачевине и Бјеличковице из Кратова, па опет жеђ је само привремено гашена. Летњих дана вода је досезала само до четвртог спрата и да би је добили они изнад четвртог спрата, бар мало током дана, прибегавало се рестриктивном снабдевању. Најзад се смогло снаге за већу инвестицију и проблем је за дуже време решен довођењем воде са радојинског језера,

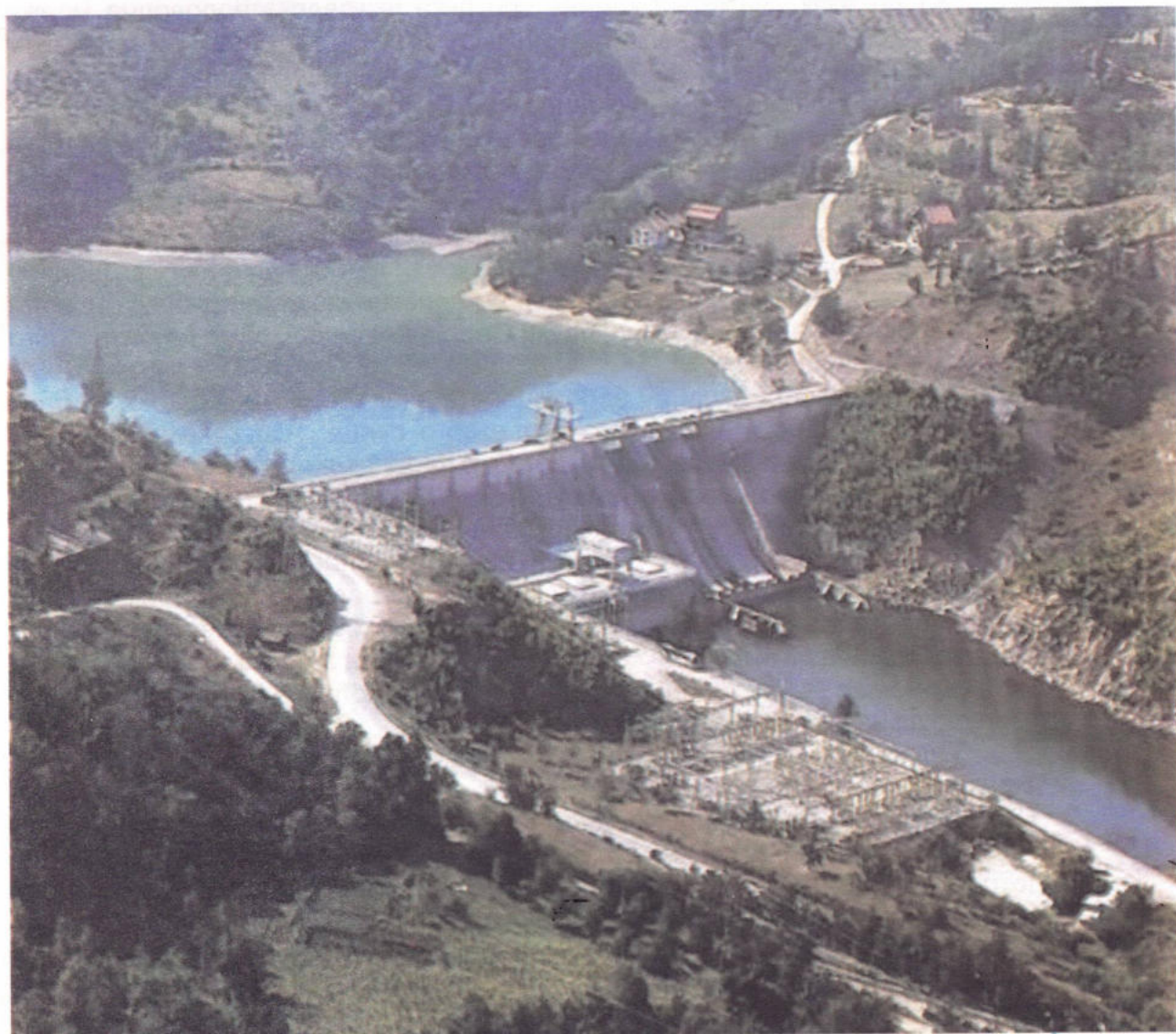
Из Београда дошли инжењери да кроз Прибој испројектују деоницу пруге Београд - Бар. Определили су се да железничка станица буде онде где је сада крајња станица на узаној прузи Сарајево-Прибој, само ће бити много већа и модернија.

Ове инжењере, који су барем десета екипа која маркира коте истом трасом пруге, народ је дочекао „као озеб`о сунце“. Од како је започето пројектовање ове пруге, са обећањима да ће се сваког часа и са радовима отпочети и воз пругом затутњети још ове, а ако не ове оне тамо године засигурно, генерације су у том ишчекивању век свој проживеле. У неколико наврата и чепркало се нешто по траси, вршени припремни радови и таман: а помози Боже, а градитељи нетрагом нестану. Изградњу пруге спречавале су несташице пара, кризе и ратови. Сад, има људи које страх хвата кад се год почне говорити да ће пруга да се гради. Кажу: „Таман се свикосмо на ово мало мира, а оно ево га неког белаја на помолу! Пругу хоће да граде, а досад није омануло да иза тог наума заломета рат“.

Овог пута оманули су скептици. Стигли су градитељи и подижу на Потпећу насеље од барака. Усељавају се у њих инжењери и радници „Партизанског пута“ „Тунелоградње“ и „Планума“, а инжењери и радници „Хидротехнике“ већ су стекли сатус „староседелаца“ у насељу од барака на Потпећу. Они овде, на осмом километру пута Прибој-Бистрица граде прву хидроцентралу на Лиму, плаховитој реци која, како су предања упозоравала, не да се ником зауздати нити се може преградити. Преградили су је 46 метара високом браном, дугачкој по круни 216 метара, дебелом у темељу 41, а у круни седам метара.

У брану и машинску зграду уграђено је 230 хиљада кубика бетона и милион и 300 хиљада килограма арматуре. У цементари у Поповцу специјално за брану Потпећ самљевено је 350 милиона килограма црвеног цемента. Бетонски цин, брана ХЕ Потпећ, зауставио је Лим и, у 14 километара дугом језеру обезбедио акумулирање 45 милиона кубика воде. Поплављено је 220 хектара њива, ливада и шума, и тако толико неплодног земљишта. Са обала реке исељено је десет породица.

Изградња прве, од пројектованих 11, још увек једине бране на Лиму, са машинским и командним постројењем, прилазним путевима, разводним постројењем и трафо-платоом за ХЕ „Потпећ“, завршена је 1. октобра 1966.године. Током изградње овог електропостројења, капацитета 2х45 мегавата струје, Фабрика аутомобила започела је и у Лаптошком пољу, испод Бање, привела крају радове на изградњи нових хала и машинских постројења Погона „монтаже“ из ког током једне смене излази 20 комплетираних камиона.

Брана, машинско постројење и део акумулационог језера ХЕ Потпећ

За то време измештено је са десне обале Лима и подигнуто изнад нивоа језера 12 километара џаде. Уствари прокопан је кроз камењаре и врлет ниских западних падина Оштрика нов, широк и савремен аутопут са једним већим и неколико мањих мостова и вијадуката и са једним омањим тунелом на траси. Овим је прибојски крај добио прву деоницу асфалтног пута, а у међувремену на траси пруге Београд - Бар, обалом изнад акумулације Потпећ, започета је изградња тунела, вијадуката и мостова и асфалтом је пресвучена џада од Јармовца, уз Гајеве до на Бању; поврх манастирске порте до испод извора топле воде и купатила на њима.

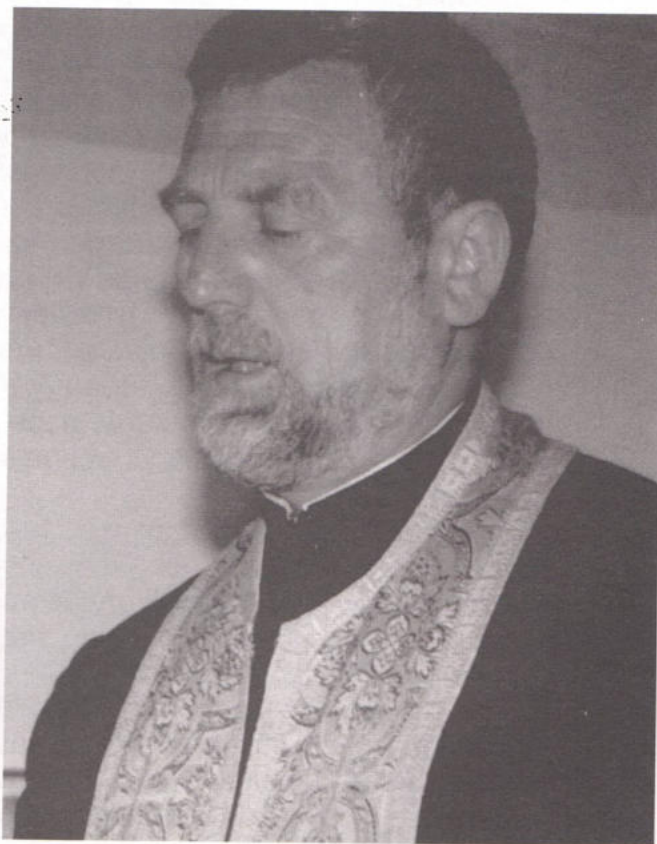
Стари манастирски хотел поред купатила разваљен је а на његовом месту сазидан бањски хотел-стационар са два спрата изнад високог приземља; са просторијама за лекарске ординације, за медицинско особље и салама за физикалну терапију и са 50 лежаја у собама за бањске госте. Приземље хотела подељено је на простран хол, кухињу са приручним магацинима, велику ресторан-салу и сепаре салу.

Прибојска Бања стекла је статус савременог природног лечилишта.

Асфалтирање пута до у центар села подигло је на акцију Бањанце да започну гранање тог пута према засеоцима, а месног пароха, проту Драгог, да уреди околиш манастира. Уз нешто прилога и радну помоћ и подршку верника прота Драги је поправио обурване зидове, ограду манастирске порте, подигао нове капије и стазе и у дну порте леп нови конак.

Он, Драган Драги Раковић, по завршеној Богословији у Призрену рукоположен је и распоређен да чинодејствује у манастиру Светог Николе у Бањи некако у време кад се део верујућег народа отуђио од цркве, а део би да проводи обичаје и још по нешто што му вера налаже, али да то буде некако „склонито с виђела“, што је од попа захтевало да буде кадар стићи и утећи, па и крштавати „по земансузу“.

Драги је успео да уз манастир окупи верујући народ са самопоуздањем, а коректним држањем и урођеним даром за комуникацију прота Драги је у Бањи, Прибоју и широј околини стекао бројне пријатеље како у верујућем народу тако и међу атеистима

Уз замашне градитељске подухвате и успехе надомак Прибоја, у самом граду грађевинске сезоне започињу у рано пролеће, трају до у зиму и грађевински радници користе за одмор само оно мало „љуте зиме“. Годишње се у Прибоју гради и расподељује радницима стотину нових станова, а за још толико стамбених јединица увећава се фонд индивидуалне стамбене изградње, помогнут кредитима привредних радних организација.

На више школе и факултете уписује се по 500 младих Прибојчана и свима је стицањем индекса осигурана и стипендија или кредит. Студенте које стипендира ФАП следеју још бесплатно уџбеници, школски прибор и пригодни поклони о Новој години и празницима. У ФАП-у, гиганту међу произвођачима привредних возила у Југославији и шире имали су па давали шаком и капом на стандард својих, почев од ових празничних поклон честитки студентима до високо регресираних излета, недељом, и најмање двонедељних одмора, лети, у закупљеним капацитетима по радничким а и ексклузивним одмаралиштима на планинама, у бањама и највише на мору. Лепу пару добијали су и сви од реда спортски клубови, друштва и удружења која су носила име ФАП.

У млађем од ФАП-а у Прибоју пониклом индустријском колективу, „Полиестеру“, радили су доста другачије. У жељи а и прегнућу да своју фабрику сврстају у ред југословенских гиганата у својој бранжи, радници „Полиестера“ прескакали су, често, заслужено повећање зараде и уз друга одрицања сваки државни празник обележавали пуштањем у рад неке нове производне линије или погона који су временом израстали у фабрицице: „Аутоопрему“ (производња широке лепезе делова за аутомобилску индустрију); „Пластекс“ (производња цеви, цистерни, силоса и других цилиндричних производа од полиестера); „Технопласт“ (наменска производња и израда противградних ракета средњег и дугог домета)... А онда, југословенски првенац у производњи предмета од полиестера почео се ширити и просторима Југославије. Уз танку помоћ локалних средина „Полиестер“ из Прибоја подигао је производне погоне у Вогошћи, Завидовићима, Теслићу, Шапцу, Сомбору, Тителу, Рудом и Гусињу. Иако праћен сталном оскудицом пара „Полиестер“ се збиља развио у гигант, индустријски систем са 14 основних организација удруженог рада и радних заједница.

Индустрија конфекције „Инкоп“, са шивења јоргана и постељног рубља док је пословала под фирмом „1.мај“, „пребацила се“ на серијску производњу заштитне и радне одеће и цирада за возила ФАП. Не може да се отаља поруџбинама па је уведен рад у три смене и започета изградња нових производних капацитета.

Саобраћајно предузеће „Ракета“ обогатило возни парк са 40 нових камиона и аутобуса и, уз одржавање линијског саобраћаја до Београда, Иванграда, Сарајева и свих градова у ближој околини, организовало је са по два поласка дневно локални саобраћај до Крајчиновића, Бучја и Кратова, као и до Штрбаца и Омарина у руђанској општини, а на линији Прибој- Рудо уведени су поласци аутобуса на сваки сат од 4,00 часа ујутру до 23,00 увече.

Мехмед Меша Гогалић

Када је 1.01.1966. године ступио на дужност директора Предузећа за производњу предмета од полиестера уписан је у матичну књигу под редним бројем 56, а 25 година касније, одлазећи у пензију, оставио је преко 3.000 запослених у 14 ООУР-а и радних заједница система Индустије „Полиестер“ Прибој и петнаестак објеката од којих се, сабраних на једно место, варошица могла саставити.

„- Боље је - говорио је - боље је да се мало мањом зарадом задовољимо а од добити повише уложимо у изградњу нових привредних капацитета да се имају где наша деца и унучад запошљавати.“

По некад му је са званичних места упућивана и замерка што су му капије предузећа вазда широм отворене за пријем нових радника, често и неких које Бог није обдарио квалитетом да „приону“ на дати им посао, а Меша је у свом стилу отпоздравао на поруке: „Радник правилно усмерен зарадиће за себе и за друштво; а кад кажу да негде има вишка радника, биће да је у питању неспособност руководства да пројектује послове и сваком раднику место на ком ће да ради и да заради...“

Пословне зграде
и део
"Полиестеровог"
производног
програма
(ракете,
цеви,
надградња на
возилу "...)

Бања манастир и село: духовно и економско средиште жупе Дабар у српској средњевековној држави.

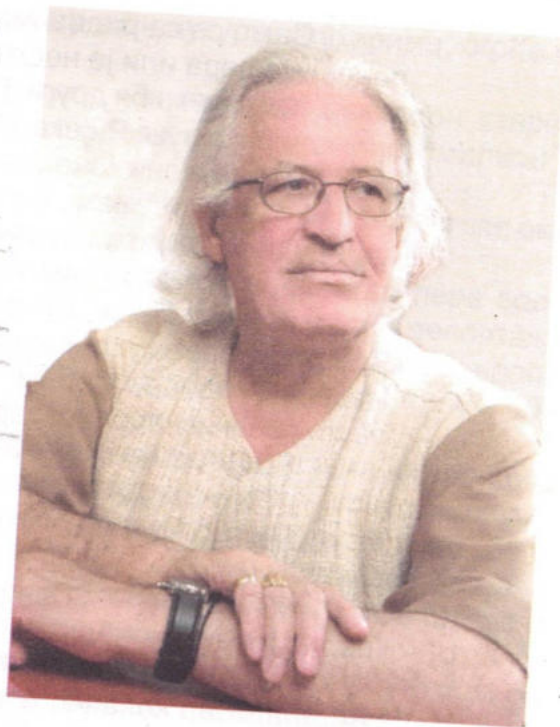

Мирјана Шакота налазач ризнице
у манастиру Св.Николе у Бањи
и предмети из ризнице:
кивот, рипида и путир

Усред ових похвалитих резултата - крупних искорака прибојског краја у бољу будућност, из Прибојске Бање бљеском је обасјала културну и укупну јавност радосна вест: овде откопано давних година закопано благо. Испод патоса у олтару цркве Успења, у манастиру Светог Николе, Мирјана Шакота, историчар уметности, са екипом Републичког завода за заштиту споменика културе Србије, откопала манастирску ризницу. Чetrдесет црквених предмета од племенитих метала, скривених иза Великог бечког рата, кад су монаси бежали испред турске сабље и угарка, угледали су светло дана 26. септембра 1974. године.

Као да је судбина баш тако хтела српско средњовековно културно благо у Бањи пронађено је у време кад је културни живот Прибоја доживљавао свој знатан успон. Засниване су манифестације: „Полимска недеља књижевности и уметности“, (касније трансформисана у „Лимске вечери дечије поезије“); „Лимске вечери пезије“; „Годишња смотра аматерског драмског стваралаштва“ „Октобарски дани културе“, серијал „Пут ка слици“ и друге акције које су Прибој уздизале у центар, средиште и стециште културних посленика средњег Полимља. Све ове смотре одржаване су у одређене дане током године под кровом прибојског Дома културе „Пиво Караматијевић“, а у међувремену предузимљиви директор ове установе, Фарук Диздаревић, културни живот града обогаћивао је организовањем гостовања престижних фолклорних и драмских ансамбала, истакнутих југословенских књижевника, врхунских сликара и других културних посленика. У Прибоју је гостовала песникиња Десанка Максимовић, књижевник Добрица Ћосић, сликар Милић од Мачве...

Вредновање и мера резултата остварених у култури је њихово уздигнуће изнад култури вечитог ривала - некултуре. Коју висину и колико цењен успех у културној активности појединац може достићи у зависности је од његове упорности, борбености и умешности окупљања других некултури супротстављених појединаца који ће му бити тачка ослонца у послу. Располажући свим овим квалитетима Фарук Диздаревић успео је да више од тридесет година актуелним и све новијим садржајима обогаћује репертоар прибојског Дома културе и истовремено да се сврста у најуспешније сараднике пројектовања и реализације програма Међурејубличке заједнице за културне активности која је својом акцијом покривала подручје 17 општина на тремеђи Србије, Босне и Херцеговине и Црне Горе.

Само се са радовима на прузи Београд - Бар још нешто поотеже, или понестаје пара или је нешто друго „по сриједи“. Зуцка се да неко „горе“ кочи ствар, Хрвати, ко би други. Препали се да им промет преко луке Бар не омали промет преко луке Ријека. И Словенцима, допамети, не иде у рачун изградња ове пруге, па и они коче. Неки, који себе претстављају упућенијим у тајне које „нису за јавност“, кажу да је више него сигурно да Хрвати Босанцима нуде гомилу пара, одмах, да они запалавере градити пругу од Сарајева па преко Црне Горе, право за Бар.

Ко зна какве би се могућности још испиле за скретање пруге Београд-Бар са пројектоване трасе да мудри и енергични председник Извршног већа Србије, Миленко Бојанић, не стиште да предложи расписивање народног зајма за довршење изградње пруге.

- Е, алал му вјера! Велико повјерење у овога човјека имам!

Овако је ускликнућем на сав глас дочекао вест о расписивању зајма за пругу, дотад ћутљив до намћорлука поред Лима шетач, Добрисав Добро Стевовић.

Овог старог господина скоро све време између два светска рата председника прибојског среза, чуварног трговца али и донатора многих културних и других друштвених активности, орасположила је вест да ће пруга Београд-Бар коначно и засигурно да се гради, па је после првог усхићења почео да се дружи са другим шетачима испод града десном обалом Лима, да с њима разговара и да кроз те разговоре пошаље поруку да је већ заборавио и да прашта што су му пре неколико деценија за дан однели све што је годинама стицао.

Предлог су, како је штампа бележила, са одушевљењем прихватили радни људи и грађани Србије, као и доношење Закона о расписивању зајма на заједничкој седници Републичког и Привредног већа Скупштине Србије 19. фебруара 1971. године, а висок одзив радних људи и грађана Србије и свих одреда радних организација значио је и својеврстан плебисцит да се са изградњом пруге више не дуговлачи.

Почетак акције обнародовала је Телевизија Београд, објављујући уз вест снимке делова изграђене пруге испред Ваљева, преко Скадарског језера, вијадукт у Сутомору; тунеле у изградњи преко Златибора и у Полимљу. Док слике готове пруге и градилишта смењују једна другу у читав тај колаж уградили се неки плави момци са гитарама, свируцају и подешавањем боје гласа у полу забавну, пола народњачку мелодију певуцају:

*„Аој пруго, наша туго,
чекамо те дуго, дуго.
Ситан камен до камена
са Авале и Ловћена...“*

Народ поскакао на ноге. Дописник „Вечерњих новости“ из Ваљева, Милојко Марјановић, пише да је тамошњи неки чајо напунио чутуру ракијом, припасао дулбаз, па исто као кад се опреми да позива у сватове тамбара у дулбаз и пева, ачи се и по селима око Ваљева скупља потписе за упис зајма

за доградњу пруге Београд-Бар. Народ му кити чутуру пешкирима, огрће га кошуљама и уписује зајам.

У Прибоју Урош Станковић, учитељ, уписао први - милион старих динара зајма, а грађевински радник Рајко Ковачевић уписао и он милион и дописао: „поклањам“.

Земљорадник Радосав Шалипур из Мажића продао два вола и све оно пара што су му дали донео у банку и уписао зајам за пругу.

Акција хвата убрзање, захуктава се. Угледна новинарска пера воде утакмицу ко ће под наслов из крупнијег града слова сместити своју репортажу и смишљају се звучни наслови: „Воз креће седамдесет треће“, „Зајам се враћа - пруга остаје“, „Зајам је најкраћи пут до мора“, „Нема краћег пута - 400 минута“.

Новинари овако, а врхунски драмски уметници, сликари, књижевници и интерпретатори забавних и народних мелодија путују трасом пруге, разговарају с народом, организују концерте за народ, сликарске изложбе и позоришне вечери и такмиче се у уписивању што већих износа зајма и поклона за довршење изградње пруге. Сlike поклонили Милић од Мачве и Петар Лубарда; Милош Црњански, књижевник, целу награду за животно дело, а његов колега Миодраг Булатовић приложио је хиљаду долара и цео приход од представе свог драматизованог романа „Црвени петао лети на југ“ „... за онај метар пруге који спаја Србију и Црну Гору“

Планирани упис зајма премашен је за 70%. Тако је објављено у новинама.

Испредњачио је титовоужички регион, а у њему по масовном одзиву у акцији прибојска општина. Уписали су зајам и по нешто на поклон дали скоро сви запослени и скоро свако пољопривредно домаћинство, а Фабрика аутомобила ФАП заузела је место у горњем делу табеле међу стотину највећих уписника зајма у земљи.

Радни људи и грађани Општине Прибој стали су и међу општине рекордере по каснијем упису зајма за аутопут Београд-Ниш и регулацију речних токова у Србији. Уписали су: запослени милијарду, 481 милион и 928 хиљада динара; земљорадници 91 милион и 976 хиљада динара; занатлије 40 милиона динара; пензионери 29 милиона и 463 хиљаде и ђаци 10 милиона и 980 хиљада; свеукупно две милијарде 636 милиона и 847 хиљада динара. Највећи појединачни износ овог зајма - 6 милиона старих динара, уписао је и у једној рати уплатио онај исти Рајко Ковачевић, што је поклонио милион старих динара за пругу, а за њим се у списак уписника зајма рекордера, уписао земљорадник из Ограда, Обрад Голубовић. Уписао је и такође у једној рати уплатио три милиона старих динара.

План уписа зајма премашен је за скоро милијарду старих динара, а подршка овој акцији коју су исказали земљорадници масовним учешћем и великим уписаним износом изазива дивљење, посебно што је исказана у доба истовременог пуног замаха електрификације сеоског подручја овде, повезивања села међусобно и са градом путном мрежом и увођењем воде у домаћинства. За изградњу путева по селима Општина је набавила булдожер, а повремено грађевинске и друге радне организације којем од села пошаљу на мобу своје утовариваче, камионе и тракторе. Свој допринос дају и многи

појединци, као, на пример, грађевински техничар Голуб Лековић. Он је, бесплатно, пројектовао водоводе за 14 села и заселака, а он је са ово прегалаштва био тек један из доста бројне групе активиста који су свој ентузијазам преточили у широко развијену акцију којој су поставили циљ: да се, као у граду отварањем нових производних линија и индустријских погона, државни празници на сеоском подручју обележавају довршавањем изградње нових путних деоница, увођењем нових аутобуских линија или пуштањем под напон нисконапонских електричних мрежа. И сатисфакцију за свој труд налазили у радовању сеоског становништва, које је посебно изазивао блесак сијалица. Ти моменти и дани узимани су за празнике дотичних села и обележавани слављем са богатом гозбом, певањем и играњем нека се зна и запамти кад је нека забит изашла из миленијумског трајања мрака на светлост дана и кад су њени житељи из слатког сна пробудили се у још слађој јави.

Након повезивања путном мрежом међусобно и са средиштем комуне започето је подизање нових објеката друштвеног стандарда. У месним заједницама Бањи, Кратову, Саставцима, Крајчиновићима, Стрмцу и Бучју изграђене су здравствене станице и у њима уведено стално или повремено дежурство медицинских сестара или техничара и најмање једном недељно излазак лекара опште праксе. У Саставцима је отворена и стоматолошка амбуланта.

Уз упис зајма дато обећање „Пруга креће седамдесет треће“ није била добра процена. Постављање колосека, опрема пруге сигналним уређајима, електрификација и разни „ситни“ послови одложили су до пролећа 1976. године комплетирање укупно 476 километара пруге од Београда до Бара, са 254 тунела, укупне дужине 114 километара и 437 метара; са 206 бетонских и 28 челичних мостова у укупној дужини од 14 километара и 593. метра.

Стајалиште
Пољице, тачно на
средишњем (248)
километру пруге
између Београда
и Бара

У прибојски крај пруга је са београдске стране ушла мостом преко Увца, управо на оном месту са кога се, некад, „кукурикање петлова чуло у три царевине“, а изашла мостом преко задњег од оних потока бујичара испод Оштрика, управо онде где се размеђавају подручја општина Прибој и Нова Варош, испред Бистрице. Деоница пруге кроз прибојски крај дуга је око 30 километара, има седам тунела и десет мостова и вијадуката.

Једино заустављање и кратак боравак Председника Југославије Јосипа Броза Тита, десило се приликом проласка првог воза са путницима, пругом Београд-Бар. На слици: Обраћање Председника Тита радницима и грађанима Прибоја.

Пруга Београд – Бар пуштена је у саобраћај 26. маја 1976. године проласком „плавог воза“ са путницима: Председником СФР Југославије Јосипом Брозом Титом, његовом супругом Јованком, неколико генерала и више високих функционера СФРЈ и СР Србије и са неизбежном булументом домаћих и страних новинара. Кроз зеленилом одевену Западну Србију, за ову прилику окићену мноштвом застава, кроз шпалире пионира, омладине и грађана постављене на свим успутним станицама, „плави воз“ прошао је у преподневним часовима, а мало иза подне приспео је у железничку станицу Прибој, место протоколом предвиђено за прво успутно задржавање и предах.

Дочекан бурним аплаузима и поклицима Тито, Тито; Тито Партија; Председник Тито изађе на црвеним тепихом застрт цео перон, учини свега неколико корака преко перона па се смести у „мерцедес“, и њим се одвезе до

„Монтаже“ ФАП-а у Лаптошком пољу. Онде из кола искорачи Тито опет на црвени тепих, па, он и Јованка урамљени између два генерала, све тепихом прођоше кроз „Монтажу“, а за њима осук савезних, републичких и локалних функционера. Како изађоше из „Монтаже“ дочека их песма младића и девојака из ФАП-овог Ансамбла народних песама и игара:

**„Друг је Тито рекао у Лици,
Најбољи су прибојски младићи!“**

- Јеси ли рекао то, Тито - пита га Јованка, а он одмахује руком. По свој прилици није, или није ни слушао с пажњом песму нити укапирао шта га Јованка пита. Застао је испред постављеног букета микрофона, захвалио се на топлем дочеку, Прибојчанима честитао успехе остварене у привреди и развоју самоуправљања и посебно пуштање у функцију пруге, па се жустро одмакао од микрофона и сео у „мерцедес“.

Колона возила са милицијом и функционерима испред и позади Титових кола вратила се пред ресторан ФАП-а где је Тито ушао, попушио „кубу“, попио мало вискија и устао; сликао се са локалним функционерима, изруковао се с њима и вратио се у воз, а воз оде пругом у Пријепоље.

Дуго и нестрпљиво ишчекивање завршетка изградње пруге, често запиткивање хоће ли и кад ће, упућивање захтева и оштрих протеста и све што је претходило полагању шина трасом, и оно како су Прибојчани дочекивали Плави воз и Тита, разумљиво је, јер, уз сва мала и велика постигнућа, тек је ова пруга средње и доње Полимље, Прибој посебно, отворила према северу и југу, извукла га из ћор-буџака у ком је векове и векове провео у царевинама, вилајетима, бановинама, краљевинама па и у социјалистичкој Југославији. Дан кад је пругом прошао Плави воз означио је излазак Прибоја из беспућа на магистралу. Пут до Београда, са 14 сати вожње „ћиром“, са преседасњем и чекањем у Међеђи, или са десет сати удобније вожње аутобусом са неколико успутних одмарања, скраћен је на свега четири сата путовања удобним брзим возом. Може, сада, човек послом да се у Београд запути у свануће, да рано стигне и посао обави и да се за дана кући врати.

Прелаз из шездесетих у седамдесете године 20. века, уз овако динамичан развој привреде и социјалистички друштвени преображај града и села, у Прибоју и прибојском крају, као уосталом и у целој земљи, карактерисала је и жива политичка активност на преуређењу самоуправног друштвено-политичког система. Вољно, више невољно, прихватана су овде „одозго“ понуђена решења па су у акта уграђивани уставни амандмани, па је на скуповима свих друштвено-политичких организација, друштвених организација, друштава и удружења грађана и на зборовима грађана по месним заједницама исказана „плебисцитарна“ подршка Нацрту новог устава, верификованог касније на седници свих Већа Скупштине Федерације у правноснажан документ у неизмењеном тексту Нацрта, претходно објашњеном од говорника вичних да три сата причају а не кажу ништа. Па је на сличан начин спроведена и јавна расправа о Нацрту закона о удруженом раду, (ЗУР-а).

Усвојен је и ЗУР чијих је седам стотина и нешто чланова регулисало сва радничка права, обавезе, питања и потпитања. У равно 50 чланова тог Закона, кодекса, поменут је значај и улога Синдиката што је кроз јавну расправу потезано као најјачи доказ колико се друштво о радном човеку брине.

На основу новог Устава и ЗУР-а неко је испредњачио те срочио документа којима се велике организације удруженог рада (ОУР-и) деле на унутар њих заокружене радне целине, основне организације удруженог рада, (ООУР-е), а администрација и једних и других смештена је у радне заједнице, (РЗ) које су имале бити неки заједнички сервиси за обављање уз административне још рачуноводстване, књиговодствене и друге заједничке послове. Међу првима у Прибоју на ООУР-е и РЗ организовала се Фабрика аутомобила, која је и иначе имала под једном капом више заокружених радних целина, као на пример Погон машинске обраде, „Пресерај“, „Монтажу“, друге веће или мање радне целине и Ливницу у Пријепољу. По угледу на ФАП на ООУР-е је испарцелисана Индустрија „Полиестер“, Трговинско предузеће „Братство-јединство“ и све што се могло поделити барем на пола, подељено је. Тамо негде, писало је у новинама, само један радник био је наква заокружена радна целина и организовао се у ООУР-а!? Самоуправљачке структуре Прибоја није мотивисао тај пример, као ни примери да се између појединих ООУР-а ударају гвоздене тарабе, што је тамо којекуда и рађено. И о томе је писало у новинама.

Самоуправних интересних заједница, (СИЗ), што раније што уз усклађивање самоуправних општих аката са новим Уставом и ЗУР-ом, наформирано је, на број једанаест: СИЗ здравствене заштите; пензионог и инвалидског осигурања; социјалне заштите; запошљавања; основног и средњег образовања; културе; спорта и физичке културе; информисања; становања; комуналних делатности и СИЗ локалних и некатегорисаних путева.

По званичним оценама компететних друштвених чинилаца (органа власти и друштвено-политичких организација са Савезом комуниста на челу), путем самоуправног организовања, споразумевања и друштвеног договарања, успостављена је правичнија расподела средстава за заједничке и посебне потребе и интересовања радних људи и грађана. Ову констатацију прибојски носиоци друштвених, јавних и самоуправних функција пожурили су да у пракси потврде резултатом, и да у томе испредњаче, као што су и ранијих година у низу активности потврдили се и успехом најбољим у Региону, па у Републици похвалили се и за то били награђени тапшањем по рамену. Договором о удруживању средстава Општине Пприбој и Општинске и Републичке СИЗ пензионо инвалидског осигурања ушло се у реализацију пројекта изградње рехабилитационог центра у Прибојској Бањи са отвореним и затвореним базенима, одељењима за физикалну терапију оболелих од реуме и са смештајним капацитетом за задовољење укупних потреба титовоужичког региона и ширег подручја. Посебним Друштвеним договором сви привредни и друштвени субјекти у Општини, све СИЗ и све ДПО, обавезале су се да удруженим средствима граде нови дом културе,

здање са пројектованих више од шест хиљаде квадратних метара корисног простора под кровом у шта спада и сала са 800 седишта и позорница која може примити одједном сточлани ансамбл, затим, просторије за читаоницу и све општинске и градске институције културе.

Упоредо са овим објектима, истог дана започета је и изградња хотела у Новом Прибоју, „Б“ категорије, са пројектованих 24 једнокреветних, 18 двокреветних и 16 трокреветних соба и 5 апартмана; са рестораном капацитета 180. места, аперитив баром, ноћним клубом, терасама и ТВ салом. Финансирање овог хотела преузела је на себе, у целости Фабрика аутомобила пошто је њој такав објекат највише и недостајао за смештај на коначиште бројних пословних пријатеља и гостију.

Овако је у Прибоју заокружен плоносан циклус самоуправног организовања и друштвеног договарања. Потребе су истицане за образовање још неких СИЗ, испољавана су интересовања, али је за појас заденуто оснивањем оне једанаесте СИЗ. Учињени су смиони потези, предузети крупни подухвати, није мањкало и завидних резултата.

Године 1979. произведена су у ФАП-у 7.002 возила. Укупно запослених у Општини превазишло је бројку од 12.000; број чланова Савеза комуниста са примањем одједном читавих одељења средњошколаца, достигао је бројку од 4.200.

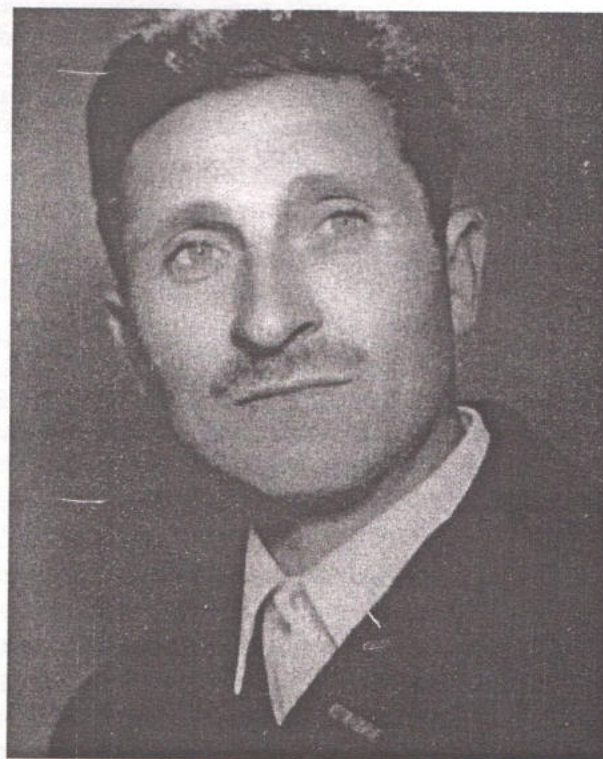
Цела популација школског узраста деце обухваћена је осмогодишњим образовањем; свим свршеним основцима омогућен је упис у средње школе, а свршеним средњошколцима упис на више школе и факултете.

Просечна плата довољна је за петнаестодневно летовање четворочлане породице на мору и да остане пара, а ко је боље плаћен и чуван за три уштеђене плате може да купи ауто, нов. Сваког дана макар по један и стиже у Прибој и почиње се јављати недостатак паркинг места.

Глад, голотиња и босотиња остали су у забораву, као ружан сан из давних времена.

Нико још не слуги низбрдицу самоуправљања, а оно се почело спотицати о сопствене своје творевине. Прво, пукови војске би се образовали од људства које је ангажовано у делегације ООУР-а и радних заједница, по три у свакој; месних заједница, такође по три и то: делегација за органе друштвено-политичких заједница; делегација за СИЗ-ове привреде и инфраструктуре и делегација за СИЗ-ове друштвених делатности. Кад се још узме потреба избора одређеног броја активиста у месна руководства друштвено-политичких организација и избора одређеног броја месних представника у општинска и виша руководства друштвено-политичких организација: СКЈ, ССРН, ССО, Синдиката и удружења грађана: Црвеног крста, Резервних војних старешина и низа других, сви радници и грађани, пунолетни, уденули су се у неке делегације, руководства, форуме и руководеће структуре које се о нечем питају и важне одлуке доносе. Душан Ђуровић, дугогодишњи општински одборник па делегат и агилни активиста из Прибојских Голаше жалио се да се његова месна заједница десила нешто мања од других и недостаје му ништа мање него 40 пунолетних грађана да би попунио минимум пројектованог бројног стања у делегацијама и друштвенополитичким организацијама.

*Током година послератне изградње и обнове земље, година развоја самоуправљања и година акције, сваки радни колектив и свако село имали су своје истакнуте активисте који су повукли и потегли не жалећи свог трошка и своје снаге за бољитак свих, али нико **своје општем** није подредио толико колико је то чинио све време, цео свој радни век,
Душан Ђуровић
из Прибојских Голеша.*

Састанци делегација одржавају се свакодневно, у почетку у нерадно време, па све чешће и у радно, јербо је тешко стићи да се нагомилана питања претресу, донесу закључци и заузму јасни ставови са којима ће се изаћи на скупштине СИЗ или друштвено-политичких заједница, а тек на том нивоу седнице се одуже, прекидају па настављају сутрадан или који дан касније, кад се постигну компромиси о усаглашавању у почетку дијаметрално различитих ставова из ООУР-а и месних заједница. Неопходност да се у дугој и конструктивној расправи критички анализирају и оцене свих субјеката истакнути предлози, ставови и закључци и да се тек усаглашени уносе у нове планове и програми рада, исцрпљивала је раду приљежне људе, али је испала као поручена и добродошла онима којима је од сваког рада најмилије сести и устурити се. И они су се сад однекуд нашли најдушебрижнији и најчуварнији и спочитавају да има да се „радни човек“ пита о свему, а нарочито о набавкама свега и свачега, од метле до оног аутомобила без ког секретар СИЗ не може стићи на време на важне састанке виших форума. Радник се пита и има да се његова слуша, јер он је тај који стиче доходак. Има да се чује реч и делегата из месне заједнице, а колико се разуме у проблематику онога о чему се пита, ево како то показује пример са једне седнице СИЗ здравственог осигурања: појавило се чудо технике, помагало за брзу дијагностику: ултра звук. Кад је отворена расправа први се јавио за реч човек у гуњу, са брковима до рамена. Из далека је планинског села, истина је да је принципијелан и правичан и као таквог и делегирани га у Скупштину важног СИЗ-а, а он како проговори право осу паљбу на јавашлук општинских органа управе:

„Ено“ вели „сељак човек кад сиђе у град где ће да привеже коња, де реците ми! Ето ја, ономад негде привез `о коња за неку ограду, одовуд с краја, никоме, богме, сметао онђе не би, а мангупарија нека, ко ли је, одвезали га и најурили га. Још га нашао нисам и ко зна `оћу ли га и наћи. И сад се ја питам: онолики чиновници седе по оним канцеларијама у Општини доље, а нико да се побрине треба ли сељаку човеку нешто и како му је...“

Нико се није усудио да бркајлију омета у излагању. Делегат је, има право да изнесе своје мишљење и има да му се то поштује.

Оскудица у просторијама за одржавање састанака делегација, чак и у ФАП-у. Овде, уз најлепшу и најудобнију салу Радничког савета има додуше још неких већих просторија где се делегација може окупити, претрести што има за претрести и ставове заузети, али кад се потрефи да неколике делегације планирају састанке у исти дан и исти сат, неће ниједна себе да понизи да прихвати да се тиска које где „по буџацима“ а они други да се шире у онаквој сали. По чему су они то толико важнији. Бројнијим ансамблима скупштина СИЗ требају и веће сале, а њих је мало, па је уведен ред да се ко састанке сазива на време јави да салу резервише и да се резервација у књигу упише, да не би било замерки и несугласица после.

У згради општинске управе где је некад, кажу, била фина сала па испреграђивана за канцеларије, вребају прилику да, кад председник некуд оде, на брзину закажу и одрже састанак неке од комисија у његовом, председниковом пространом кабинету где је хладовито и има прави конференцијски сто и осам столица око стола. У једној од згода кад је председник отишао у обилазак терена, у његовом кабинету засела Комисија за жалбе и притужбе. Летњи дан, напољу врућина. Сунце се попело на сред неба и одозго упиждрило под правим углом. Са улице се склонило све, и пашчад. Само Цане са Зеленца, онај што је годинама, зими, потпиривао у рано јутро ватру по фурунама учионица основне школе, сад докон, напио се. Раскораченим ногама одупро се `о калдрму наспрам зграде општинске управе и оданде дозива: „Председниче! О, председниче! Председниче, изиђи дер `вамо!“

Ко ће га знати ког председника пијани Цане зове. Мало ли је делегата који су том титулом закићени, а који ли сад Цану и зашто треба посебно је питање.

Председник Комисије за жалбе и притужбе, Урош, устурio се у столицу председника Општине. Спустио на његов сто фасциклу и из ње вади једно по једно писмо која су грађани Прибоја и околине упутили Председнику Титу. У Титовом Кабинету неко је та писма погледао ја л` не погледао али је уз свако захевтао циркулар са наредбодавним захтевом: „... да се темељито сагледа проблем, испита све и утврди стварно чињенично стање и потом Кабинет обавести“.

Највише писама Председнику Титу пишу родитељи за посао стасале деце, а посла нема; затим људи са доста нејачи, а стамбено незбринуте. Они са препознатљивим огорчењем истичу да су се безброј пута обраћали надлежнима, а они ни мукает, док друге неке, што су им својта, намирују преко реда.

Има и једна група алчака што глуме будале, или будале и јесу, што им је писање Титу ушло у крв, у занат прерасло и сваке недеље страфи их неки нов проблем који се никако не може решити без Титове помоћи, па за час посла пресавију табак и Титу пишу. Зна се да тиме што они пишу није вредно замајавати чланове Комисије, цаба ти Тита, али све свеједно, писмо Маршалу мора се прочитати и како је речено поступити. Изричит је у томе председник Комисије Урош и каже: нема устајања док се све што је у фасцикли не ишчита, претресе и изведе ствар на чистину. Сада се чита писмо извесног Елмаза, званог Масо, који пише:

„Драги друже Тито, да ти се жалим: ја сам 1946. године имао своју пиљарницу у Прибоју и продавао у њој зелениш и тако то. Тек, једне прилике искрцам ја десет килограма ораха, а Сретко Јечменица који онда бијаше тржишни инспектор науђе и заплијени ми ону орахову језгру. Онда ја искрцам пет кила ораха, а Сретко ми заплијени и оно. Имао сам још три киле ораха те искрцам и оно, а Сретко...

- Ето ти га да му заплијени и оно - огласи се упадицом члан Комисије Раде.

- Молим за тишину, чита се писмо другу Титу - упозорава председник Комисије Урош, са подигнутим кажипрстом увис.

А одоздо са улице онај Цане опет дозива:

„Председниче, Љупко, изиђи дер `вамо!“

Не баш овако дипидуз, али овоме налик, замајавали су се људи и на другим лонцама друштвених и самоуправних институција и радних тела привредних субјеката док су самоуправљачке структуре освојили „мангупи из сопствених редова“ који су ЗУРОМ предвиђену меру за залогај из заједничког колача, у чинак, преиначили у сналажљивост. А и „несналажљиви“ нису остали на цедилу. Они су дошли до памети да их нико не може мало платити колико они могу мало радити.

Тако, мало по мало, ствари су кренуле непредвиђеним, неслућеним и нежељеним током, сасвим супротним од ЗУР-ом пројекваног и мимо погодбе на дну њиве.

Прелазни период

Првог августа 1978, године, по реду вожње као и сваког од претходних јутара, у седам сати ујутру, у прибојској железничкој станици накашљао се „ћира“, па зазвиждао и кренуо према Увцу. Само, за разлику од ранијих овог јутра није одмах по поласку хватао залет, него, оде спором вожњом до испод Зеленца и замаче са укљученом сиреном која се још чула и пошто се воз изгубио из вида. Успут су му сви махали, по неки и плакали, а плакали су и они путници што су вирили кроз прозоре вагона. Отишло их је овог јутра доста, без другог посла сем да још једном погледом ухвате и за вазда запамте атрактивне пределе низ долину Лима и уз Дрину, уз Прачу и преко Романије. Више никад овуда нико неће путовати „ћиром“.

Који дан пре укинут је саобраћај на узаној прузи Београд-Ужице- Вишеград- Међеђа, а приспећем у Сарајево воза који је јутрос пошао из Прибоја, са пруге Сарајево-Прибој са одвојком из Устипараче за правац Горажде-Фоча-Миљевина, натаћи ће завежљај на мотку, а мотку преко рамена шефови станица, отправници возова, скретничари, кондуктери, возовође, ложачи и чувари пружних деоница па „куд који мили моји“. Преко хиљаду и двеста радника диже се одједном са пруге уз коју су проходили и стасавали, будио их писак локомотиве, а успављивало бројање станица: Прибој, Увац, Миоче, Рудо, Мрсово, Сетихово, Долови, Стрмица, Мост на Дрини, Међеђа, Ључево, Устипрача, Брчигово, Месићи, Судићи, Бањ Стијена, Реновица, Прача, Подграб, Сјетлина, Стамбулчић, Коран, Пале, Довлићи, Бистрик, Сарајево Новоооо!

Неки су већ отишли и на неким другим станицама дочекују и прате возове, неки ће остати да арчећи пензију чувају да се коприва не примиче прагу кућице уз пругу, а и они што су отишли и они што остају да по навици послушају наилазак воза који наићи неће, чуде се који гром пуче одједном да се „ова згода и љепота“ оставља. Стотину и тридесет километара колосека, деведесет и седам тунела. Грамом злата плаћано да се грам камена одбије, и није то баш тако давно било, има још живих који памте како се остарели а пребогати Ћесар златом разбацивао, све хитајући да овом, Источном железницом, Бечу приближи топла мора и Блиски Исток. У местима поред пруге, многим, до неки дан живело се отмено и „са свијетом“ целим на дохват руке, а сада се све одједном сурдукнуло у забит и бестрагију. За утеху, очекује се, да ће отуд од Ужица, или од Прибоја, свеједно, шибнути овуда пруга ширег, нормалног колосека и њоме брзи воз „к'о млазњак“ стуштити се према Сарајеву. Прича се о томе навелико и лицитирају се згодна места са којих би се, најлакше, са пруге Београд-Бар начинио одвојак пруге за Сарајево. Једни већ причају да су побијени колчићи на ливади једној кад се изађе из Ужица па `вако мало `вамо, други кажу: „Јок брте, него ће се ићи старом трасом од Прибоја“.

А у Прибоју испред продавнице се згомилао народ. Речено да ће се делити „факс“. Ударила несташица овог најбољег, а и других, лошијих прашкова за прање веша, а мало, мало па нема ни кафе. Са шефовима продавница обнављају се стара познанства, склапају нова познанства и пријатељства а ускоро ће, сви су изгледи, склапати се и кумства зарад кесе кафе испод тезге. Народ чудноват. И само му реци да нечег понестаје, а оно од ране зоре, много пре него се скида мандал с врата, посаде се у ред пред продавнице, чекају, и то би се истрпело, мора се па шта ћеш, да неко безобразан не упадне са стране па испредњачи дајући себи право да чини шта чини, као да је он сам пола државе ослободио. Онда се све побатали. Ред прсне и они што су се грчевито држали уза зид обрету се у средишту гунгуле, ропћу и с пола гласа, неразговорно, скидају „све по списку“ некоме тамо, али и понеко и јасано и разговорно сикће: „**Не зна Тито шта му се овђе ради, а да зна било би некоме јој муга мајцу!**“

И раније су многи појединци неправду неку кад трпе уз дубоке уздахе константовали да Тито за то не зна. Нико њега и ни за шта није налазио кривим нит је дао рећи да кривица за њега може прионуту, а онолика писма су му и писали да би га обавестили да овамо има људи занетих собом и својим високим положајем те за народ не маре, а његову, Титову доброту саботирају.

Уистину Тито нит је знао нит је могао знати за ове калабалуке људи пред продавницама што ломе врата ребрима чекајући зејтин.

Тито је боловао.

Уз њега је дежурао конзилијум лекара, најбољих, а по комитетима и од иколиког значаја институција власти дежурале су чете активиста, поверљивих и поузданих. Помно су слушали из сата у сат најновије весати, а у међувремену читали

црвени Танјугов билтен, који је, за ограничен број читалаца, објављивао похватане извештаје белосветских шпијуна који су својим централама рапортирали: „Маршал одбројава сате, али ће Југославија још трајати. Њено питање неће се решавати за годину или две после Тита, али за десет хоће посигурно. Све ће по шавовима да попуца“.

Однекуд, и без билтена, сви су ово знали, али нико поверовати није хтео, ни док се у комитетима дежурало, ни у оно предвечерје 4. маја 1980. године кад је спикер Телевизије Београда, Миодраг Здравковић, обузданих емоција и достојанственог држања пред камерама, радничкој класи, свим народима и народностима и свим радним људима и грађанима Југославије саопштио у четири речи срочену, тужну и болну вест: **„Умро је друг Тито“**.

Потом је сликом приказан прекид првенствене фудбалске утакмице у Сплиту, између „Црвене звезде“ и „Хајдука“, грљење и плач фудбалера док су излазили са терена праћени песмом спонтано насталих хорова навијача по свакој од трибина:

„Друже Тито, ми ти се кунемо...“

У Прибоју то вече нико даље није ни пратио ТВ Дневник. Радници су похрлили на своја места, а чељад која су остала код куће, уплакана, нит су шта стигла видети ни разумети, а из збрке мисли које су ровариле по свести издвајала се једна: „Боже драги, шта ли ће сад с нама бити?“

Наредни дани протекли су у знаку одржавања комеморативних седница у Општини, Општинском Комитету СК, другим друштвено политичким организацијама, друштвеним организацијама, СИЗ-овима и радним организацијама и у знаку прћења на ТВ преноса довоза посмртних остатака друга Тита из Љубљане у Београд; ТВ преноса одавања поште другу Титу у згради Скупштине Федерације и ТВ преноса свечане поворке испраћаја и сахране друга Тита у Кући цвећа, којој су присуствовали државници преко деведесет великих и малих земаља из целог света. Такав испраћај и сахрана државника још нигде виђени нису.

Сви радни људи и грађани Прибоја уписали су се у књиге жалости, отворене у просторијама Општине, друштвено-политичких организација, радних организација и месних заједница, а касније су групно одлазили да положи цвеће на гроб друга Тита, заветујући се да ће његов пут следити и његово дело чувати. Држали су дату реч и са паролем „И после Тита Тито“, наставили да развијају самоуправљање и самоуправне друштвене односе.

Индустрија „Полиестер“ Прибој Дан борца, 4. јули и Дан устанка народа Србије, 7. јули 1982. године, обележила је пуштањем у пробни рад Фабрику синтетичких смола „Епоксид“, а пола године касније у систему „Полиестер“ прорадила је и фабрика седишта за камионе и аутобусе. Обе фабрике су опремљене савременом технологијом. За „Епоксид“ је откупљена лиценца фирме „Мисури“ из Лондона, такође и технологија за производњу 6.000 полиестерских и алкидних смола годишње, а за фабрику „Седишта“ лиценца и технологија откупљене су од немачког „Исхринхаузена“.

У обе фабрике запослено је по 100 нових радника.

У Фабрици аутомобила освојена је, 1983. године, производња наменског возила ФАП 2632 БДС/8х8, носивости 20 тона при експлоатацији у најтежим условима. Ово специјално возило, познатије под називом „L-2“ прилагођено да се креће куда хоћеш: узбрдо, низбрдо, попречке страном брда, и да себи крчи пут ломећи растиње дебљине руке и ноге као трстику, производ је знања домаћих, ФАП-ових конструктора а тако нешто ни јака конкуренција из Европе дотад још није произвела. Возило је намењено за војску, да на себи носи топ „нору“ са посадом или вишецевни ракетни бацач „огањ“.

Само годину дана касније ФАП постиже још један бриљантан успех: довршава изградњу и пушта у рад нови производни погон „Пресерај“ у Мановића пољу, поред Увца. У објекту, површине 45.000 квадратних метара, постављена је линија тешких преса, највећа на Балкану, линија за производњу фелгни и пратећа постројења и објекти. Пуштањем у рад новог стари објекти „пресераја“ преуређени су, према потребама увођења европског квалитета производа, за проширење других погона који су остали на старој локацији.

Проширењем Погона точкова, машинске обраде и зупчаника и набавком 95 нових машина, један део капацитета ФАП-а оспособљен је 1987. године за производњу 15.000 возила годишње. Међутим, у овој години произведено је 1.887 возила мање него 1979. године када је ФАП забележио највећу годишњу производњу. Али, и са произведених 5.115 возила ФАП се на крају пословне 1987. године сврставао испред свих привредних субјеката у целој лимској долини, а многи људи из његовог колектива, држећи до свог поноса својим суграђанима су спочитавали: „Немојте рећи ФАП је у Прибоју, него је Прибој у ФАП-у!“

Не осврћући се колико је ова изрека у складу са мерилима доброг укуса производ је она добрим делом била заљубљености Прибојчана у свој ФАП, посебно оних који у њему раде, а и од раније уобичајеног манира да се без мишљења и сагласности друштвено-политичких и самоуправних структура из ФАП-а не може решавати никакво значајно питање у Општини.

Вазда је и било људи да своје скромно знање и постигнуће багателишу, а туђе резултате хвале и улизују се па тако и сада овима што цео Прибој, заједно са његовом историјом и са будућности трпају у круг ФАП-а повлађују: „Кад су најбољи нека се и питају“. Међутим, вазда је било и оних што на ствари гледају кроз тању диоптрију, па и сада.

Они кажу: „Јесте, изборили су се да се мало повише питају на конто производних резултата и најбоље организованог самоуправљања, али има ту још нечијег уложеног труда. То прећуткују, као и чињеницу да обим производње пада, продуктивност исто, а самоуправљање тоне у кризу“.

Које због недостатка куражи, које због неверице да и то може да се деси, не само у ФАП-у него и на нижим и вишим нивоима прећуткује се да се друштво у целини уваљује у кризу самоуправљања и кризу морала. Још се о томе не говори гласно, али као што је богомдано да се неке ствари сакрити не могу, дешавања нека кризу најављују, те дубоку кризу.

На Бањи заустављена градња рехабилитационог центра након што су му темељи, спољни и преградни зидови и делови прилазних степеништа избетонирани до првог спрата, по чему се види да је заснована грађевина мамутских димензија.

По габаритима још много веће здање дома културе у Новом Прибоју стављено је под кров и ту се стало. Онај Друштвени договор којим су обезбеђивана средства за његову изградњу, батаљен је, пошто потписницима недостаје средстава и за сопствене им најнеопходније потребе.

У неколико мањих привредних субјеката покарабасили се и самоуправни и међуљудски односи. Општина над њима тренира строгоћу претњом да ће да посмењује носиоце руководећих и самоуправних функција, што које где и чини, али свеједно, посртање се не зауставља. Нови директори не успевају да повећају обим производње, још мање продуктивност. Све чешће се помиње да су систематизације претрпане вишком радника, а посебно у администрацијама привредних и других радних организација и нада све у СИЗ-овима.

Из система „Полиестера“ испали у ООУР-е трансформисани производни погони у Вогошћи, Завидовићима, Теслићу, Шапцу, Сомбору и Тителу, а и овде у Прибоју, у неким од „Полиестерових“ производних погона самоуправљачи добро проучили ЗУР и нашли да могу да се осамостале и тако заштите „своју“ тековину од деобе са ОООР-ским братством у систему, палом на тању грану.

Увелико се припрема ново орагнизовање привреде по Закону о предузећима који је, својом појавом избацио из седла онолико припремани, хваљен и у пракси радничким уставом назван ЗУР, а у припреми је и ванредни конгрес СКЈ. Плакате лепе на за то одређеним и другим јавним местима, а поглед на плакат неодољиво привлачи деформисана петокрака на њему. Без традиционалних симбола, српа и чекића, плива та петокрака на некаквом таласу.

Све су прилике испливати неће.
Hanibal ante portas!
Демократија је пред вратима!

ПОГОВОР

Сабраним историјским подацима и предањима здруженим у овој збирци са сликама живота и оком хроничара савременог доба виђеним дешавањима остварен је наум да се једним погледом обухвати анфас и профил занимљивог једног предела Рашке области, прибојског краја на доњем Лиму. Истим погледом могуће је обухватити још и вишевековну борбу житеља овог краја да се очувају своји на своме и при том да још постижу да живот обогаћују новим духовним тековинама и да их увек употпуњене новим садржајима предају у наслеђе новим нараштајима.

Током прикупљања и обраде података и докумената за ову публикацију драгоцену помоћ су ми пружили: Фарук Диздаревић, Тадија Вуковић, Саво Дерикоњић, Свето Пурић, Љубиша Оташевић, Сејфо Стројил, Урош Буквић, Ибрахим Ћата Хасанагић, Весна Југовић, Љубиша Пантовић, Биљана Павловић, Дана Александровић, Мишко Томић и Велимир Радовић, те им се на овом месту срдечно и топло захваљујем.

Посебно се захваљујем спонзорима овог издања: СКУПШТИНИ ОПШТИНЕ ПРИБОЈ - Прибој; Хуманитарној организацији "СТАРА РАШКА" - Београд и титуларима привредних субјеката: "КУЛИНА" а.д.- Београд; "ИНТЕР - БЕЛА" - Чачак; "ОМОРИКА", "КОНИК", ОМАР - ПРОМЕТ" и "ТРГОШПЕД" - Пријеполје; "12. АПРИЛ" - Мојковац; "ТРИО ТРЕЈД" - Никшић; "ЕС-ТОУРС", "МИЛОВАНОВИЋ", "РЕСТОРАН ПРИЧА" и "ИНКОГНИТО" - Прибој.

Њихов је допринос и заслуга да се ова књига појави у солидној опреми и приступачној цени за читаоце.

Аутор

РЕЧ РЕЦЕНЗЕНАТА

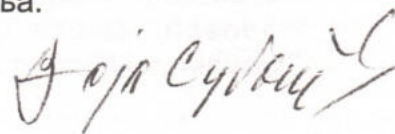
Др. Војислав Суботић:

Садржај књиге „ПРИБОЈСКИ КРАЈ - ВРЕМЕНА И ЉУДИ“ аутора Миломира Љујића сажетак је опште, културне и етничке историје новијег времена једног по својим специфичностима врло занимљивог подручја садашње Западне Србије, а у прошлости централног дела Рашке, прве српске државе. Дата је кроз садржај књиге и верна слика привредног и друштвеног развоја не само прибојског краја већ и ширег подручја средњег Полимља и Старог Влаха, које је аутора инспирисало да у ток историјских догађања овде укомпонује још обимну фактографију и много прича о људима које верно илуструју карактер и ментални склоп полимског и старовлашког човека. И, све то, вешто уткано у токове историјских догађања пред читаоца разастире као на екран пројектовану слику предела на доњем Лиму, са свим његовим особеностима, ђудима природе и његовим људима.

Има још низ детаља од којих би сваки могао да се прокоментарише посебно, али ово што је речено довољно је да књигу „ПРИБОЈСКИ КРАЈ - ВРЕМЕНА И ЉУДИ“ можемо топло препоручити читаоцима уверени да ће је читати не једном него више пута и потом чувати је као вредан и драгоцен документ.

Читајући књигу „ПРИБОЈСКИ КРАЈ - ВРЕМЕНА И ЉУДИ“ осетиће се ретко задовољство у утаживању радозналости у свим аспектима: историјским, географским, етнографским, генеолошким и литерарним као драгоценим подацима прибојског краја и Полимља.

У Београду, 8.10. 2009. године

Др. Славенко Терзић:

Књига *Прибојски крај - времена и људи*, настала из пера једног изузетно радозналост хроничара свога завичаја, спада у ред оних дела која се увек са пажњом читају не само од стране шире чителачке публике него и међу колегама из струке који у њима налазе драгоцен материјал за даља истраживања. Миломир Љујић, није историчар и нема намеру да пише научну студију о прибојском крају. Његово дело је у суштини хроника историографско-приповедачког карактера утемељена на солидном познавању прошлости свога краја и основних извора литературе који се

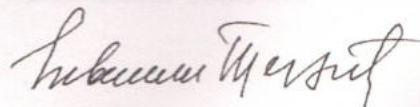
баве Прибојем и околином. Али историографски преглед прошлости Прибоја од праисторије до наших дана, прати и извесна црта помало романсијерског приповедања о људима и догађајима, смештеног на граници историје и традиције.

Укупно 207 страна текста књиге Миломира Љујића систематизовано је у осамнаест целина. Полазећи од веома доброг и у науци општеприхваћеног става да се човек и његов живот не могу разумети без познавања географског амбијента, који у великој мери одређује не само начин привређивања, комуникације, архитектуру све до свакодневног начина живота, укључујући ту и начин исхране и одевања, Миломир Љујић је у овој књизи дао врло леп и занимљив опис географије, климе, рељефа, вода прибојског краја, што ће читаоцу ове књиге помоћи да много боље и ближе разуме историјске догађаје и процесе. У тај географски амбијент Миломир Љујић је сместио приказ културно-историјске баштине прибојског краја са свим особеностима проистеклим из различитих цивилизацијских утицаја, са Истока и са Запада. Читалац ће у овој књизи наћи основне податке о старим историјским локалитетима, остацима старих градова попут Сјеверина, Оштрика и других, затим, српским православним црквама и манастирима, у рушевинама или обновљеним, џамијама и другим објектима исламске културне баштине.

Љујићев историјски преглед развита Прибоја и околине даје основне токове, задржавајући се при томе, знатно више на новијем периоду, пре свега историји двадесетог века. Приказ историјских догађаја и процеса, заснован добрим делом на објављеним изворима и литератури, прожима се и са народном традицијом. Иако читалац не очекује да има пред собом једну потпуно историјски чврсто утемељену слику збивања, укључујући и збивања током двадесетог века, Љујићев приказ тих догађаја, на моменте поједностављен или редукован, ипак пружа прилично верну слику времена са свим својим надама, веровањима, очекивањима и илузијама. Миломир Љујић је даровит писац, уме да уочи детаљ или слику и реч који уверљиво дочаравају време и људе у њему. У овој књизи има доста лепих и даровитих описа народне традиције, обичаја, са изузетно успешним описом народног живота - живота обичних људи, са повременим елементима лирског и родољубивог епског наслеђа. Шта боље од, примера ради, ових стихова може да представи дух једног времена: „Трст, Горица и Ријека биће наши довијека“ или „Друг је Тито рекао у Лици, најбољи су прибојски младићи“. Драгоцен део ове књиге представљају подаци о становништву Прибоја и околине, његовом пореклу, породицама и другим занимљивим детаљима.

Књига Миломира Љујића *Прибојски крај - времена и људи* је веома занимљиво и корисно историографско-публицистичко штиво. Као човек свога времена природно је да је догађаје и збивања чији је сведок био, сагледавао донекле и из личног угла. Књига је врло лепо илустрована старим и новим фотографијама што употпуњује општу представу читаоца о Прибоју и његовим људима. Задовољство ми је књигу Миломира Љујића препоручити за штампање.

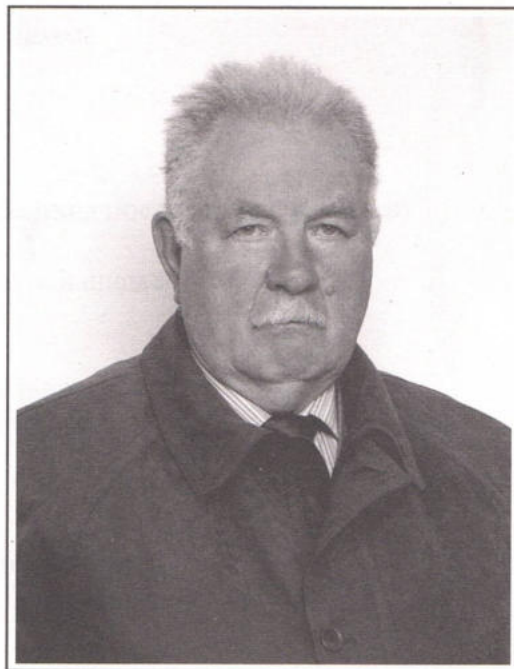
Београд, 25. март 2010.

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Миломир Р Љујић, правник за управне послове у пензији; публициста; рођен је 1939. године у Дивљацима код Пријепоља.

Уз запослење у прибојским радним колективима: Дому културе (технички уредник локалних новина „Лим“ 4 године); Општинској конференцији ССРН (стручни сарадник - 20 година); Информативни центар Прибој (директор - 4 године);

„Полиестер“ Прибој (секретар ООУР-а „Одржавање“ - 4 године) и у Фабрици „Епоксид“ (руководилац Службе заштите на раду - 12 година); све време се одржао и као активан спољни сарадник, дописник информативних јавних гласила. Мноштво новинских текстова објавио је у регионалним информативним новинама „Полимље“ - Пријепоље и „Вестима“ - Ужице; 25 година био је стални хонорарни дописник дневних листова „Вечерње новости“ и „Борба“ и повремено је објављивао белешке, репортаже и кратке приче у ревијалним издањима ових новинских кућа.

Аутор је монографије **„Знамења на стазама у будућност“**, (Издавач: СИЗ културе Прибој 1987. године); збирке приповедака **„Хроника Височице“**, (Издавач: „АРТ“ Ужице 1998. године); збирке народних умотворина **„Полимски расковник“**, (Издавач: „Владимир“, Београд 2001. године); Споменице **„Манастир Светог Николе у Бањи“**, (Издавач: Епархија милешевска 2002. године); збирке народних песама **„Полимске руковети“**, (Издавач: Дом културе Прибој 2003. године); историјске монографије породичне хронике **„ЉУЈИЋИ“**, (Издавач: Братство „ЉУЈИЋИ“ 2004. године).

Указом Председништва СФРЈ број 17 од 23. марта 1984. године одликован је Орденом заслуга за народ са сребреном звездом. Живи у Прибоју.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

908(497.11 Прибој)

ЉУЈИЋ, Миломир Р., 1939-

Прибојски крај : времена и људи / Миломир Р. Љујић ;
[фотографије Миломир Љујић ... и др.]. - Прибој : Завичајни
музеј, 2010, (Пријепоље : Графокартон). - 215 стр. :
илустр. ; 30 cm

Ауторова слика. - Тираж 300. - Стр. 204-205:
Реч рецензента / Војислав Суботић, Славенко Терзић. -
Белешка о аутору: стр. 207. - Речник мање познатих речи,
турцизама и провинцијализама: стр. стр. 209-214. -
Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-82359-16-6

а) Прибојски крај
COBISS.SR-ID 176178188